

Madách Könyvtár — Új folyam 79.

Andor Csaba

Els szerelem
Madách és Fanni

Sorozatszerkeszt : Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Andor Csaba

Els szerelem

Madách és Fanni

A kötet megjelenését támogatta a

Magnet Magyar Közösségi Bank Zrt.

és

Czellér András

Készült Budapesten, 2013-ban. Felelős kiadó: Bene
Zoltán, műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 978-963-9386-95-2
ISSN 1219-4042

Madách Irodalmi Társaság
Budapest • 2013

Tartalom

El szó	5
I. Fanni	11
Fanni Alsósztrégován	12
Fanni kézírása	16
Fanni megismerkedése leendő férjével	19
A házaspár gyermekei	25
II. Egy látogatás	28
Kitér : Lujza	31
A vers keletkezése	34
Fanni és Imre kapcsolata	35
III. Fanni és az életm	43
A keretszínek Évája	43
Az akadémiai székfoglaló	46
IV. Emlékezés	49
Átsorolt versek	55
V. Az események feltételezhető sora	61
VI. Epilógus: Madách (el)hallgatásai	70
Jegyzetek	79
Függelék A. Benes Istvánné: Fanni kézírása	83
Függelék B. Fanni és Osztermann József levelének hasonmása, átirata és fordítása	89

Függelék C. Madách szerelmeinek ikonográfiája .....
97

6

Függelék D. A két Fanni-vers .....
103

    Emlékezés az els szerelemre .....
106

    Egy látogatás [1. változat] .....
118

    Egy látogatás [2. változat] .....
124

El szó

A *Madách korai szerelmei* című könyvemet magyarázkodással kezdtem, és most sem tehetek másként. Azt ugyan ma már eldöntött kérdésnek (és a Madách-életrajzot tekintve fontos elrelépésnek) tartom, hogy Massa Fanni volt a költő első szerelme, ugyanakkor az *Emlékezés az első szerelemre* című verssel kapcsolatban még mindig vannak kételyeim, fenntartásaim. Mert a vers bizonyos részletei azt sugallják, hogy a költő hosszabb távollét után hazatérve szembesül szerelmének az esküvőjével, amiből logikusan következne, hogy a pesti egyetemi tanulmányok időszakáról lehet csak szó, és a szülői ház elhagyásának körülményei is ezt jelzik:

Száz merész terv hívott, hogy kívánjam
Menni kell, merre a lélek zihajt
'S csendesen gondoltam csak magamban:
Lányka boldog, aki boldogít majd.

Márpedig Fanni már régen elhagyta Alsósztrégóvát, s első gyermekei is megszülettek, amikor Madách megkezdte egyetemi tanulmányait Pesten, korábban pedig sohasem volt huzamosabban távol az otthonától.

Arra nézve sincs adatom (a megfelelő anyakönyvek átvizsgálása sem hozott eredményt), hogy Fanninak valóban lett volna egy korán elhunyt kistestvére, akinek a temetéséről az *Emlékezés az első szerelemre* című versben szó van. Nem tartom tehát kizártnak, hogy maga Madách is bizonytalan volt, s olykor változott a véleménye arról, ki is volt „valójában” az első „igazi” szerelme. Ugyanakkor több részlet is amellett szól, hogy a vers mégiscsak Fanni emlékéét idézi! Ugyanis az egyetemi évek alatti hazatérések (tavaszi és nyári szünetek) alkalmával egyetlen olyan házasságkötés sem történt Alsósztrégóván (sem a katolikusok, sem az evangélikusok körében), ahol az arának néhány évvel korábban meghalt volna egy kisöccse, olyan személy tehát egyáltalán nincsen, akire a vers minden állítása érvényes lenne. Mivel Madách számos szerelmi versének átdolgozása során utóbb megváltoztatta az

érintett hölgy nevét, ezért ebben az esetben sem zárhatjuk ki annak a lehetőséget, hogy az egykor megírt, korai szerelmének emlékéét idéző versbe utóbb olyan részletek kerültek, amelyek már egy másik személlyel voltak kapcsolatosak.

Ami biztos: az *Egy látogatás* c. vers Fanni kései (minden valószínűség szerint 1862-es) felkereséséről szól. Az elbeszélés tanúsága szerint a gyermekkori érzések a kései találkozás alkalmával is magukkal ragadták a költőt: a nem egészen kilenc éves kisfiú sóvárgása 30 év múltán – a vers szerint –, sok-sok szerelem és egy házasság elmúltával is csillapíthatatlan, egy nála hat évvel idesebb, idközben 15 gyermeknek életet adó nő iránt. Ezek a tények önmagukban is érdekesek, szokatlanok, gondolkodásra és a különös kapcsolat továbbgondolására készítetnek.

A történet hihetetlen: nekem, kései elemzőnek 20 évre volt szükségem, amíg minden más lehetőséget kizárva beláttam, hogy az *Egy látogatás* című Madách-vers címzettje nem lehet más, csakis Szojka Sámuelné Massa Fanni. A legkorábbi szerelemnek, s ezzel (véleményem szerint) a Paradicsomban (II. szín), majd a Paradicsomon kívül (III. szín) megjelenő Évának a „rejtélye” megoldódott. Fanni a nőiség madáchi felfogásának tökéletes megtestesítője: fiatalsága elmúltával is ámulatba ejti egykori hódolóját: életmódjával és külső megjelenésével egyaránt, emellett intellektuálisan is fölötte áll a többi nőnek, az „első bölcselő” a formában (akinek szellemi teljesítményét Lucifer ismeri el a II. színben), és valószínűleg a szerző életében is.

Munkám folytatására dr. Kedvessy Tamás (Makó) ösztönzött. Amikor a *Madách korai szerelmei* elkészült, még nem tudtam, hogy

Fanni ükunokája, aki további információkkal, s nem utolsósorban két rajzzal tudta segíteni munkámat, ezzel pedig a mostani kötet megjelenését. Madách feleségén kívül mindmáig ez az egyetlen eset, amikor hiteles kép áll rendelkezésünkre a költő szerelméről.

A *Madách korai szerelmei*ben Fanni csak írásom végén kapott helyet mint az *Egy látogatás* lehetséges címzettje. Akkor még úgy véltem: a többiekkel valamelyest biztosabb tudással rendelkezünk, mint éppen róla. Mára ez megfordult: a legkorábbi időszakáról rendelkezünk a legbiztosabb ismeretekkel. Ebben szerepet játszott az, hogy pl.

a család birtokában lévő adatok alapján tisztázódott: Fanni nem volt árva, még a házasságkötések is éltek a szülei, így egészen más oka volt annak, hogy Alsósztrégovára került.

Elz könyvem írásakor nem volt világos az sem, hogy Fanni gyerekei mikor haltak meg? Ez azért volt fontos, mivel a csecsemő- és gyermekhalandóság akkoriban igen jelentős volt, és a halálozási adatok hiányában nem tudtam bizonyítani: vajon lehetett-e Fanninak több kislánya Madách látogatásakor? A vers ugyanis említést tesz a legkisebb fiúról. Ma már, dr. Kedvessy Tamásnak köszönhetem, azt is tudjuk, hogy 1862-ben, a költő feltételezett látogatásakor, valóban életben volt több kislánya, és (ami ismét csak a vers tartalma miatt fontos) életben volt még a férje is. Ezek a látszólag mellékes adatok nagyon is fontosak. Madách korai szerelmei között (Cserny Mária, Lónyay Etelka, Lujza, Gyürky Amália, Matkovich Ida, Huszár Mária) nem volt senki sem, aki boldog családi életet élt, és akinek férje is és két fiúgyermek is életben lett volna egy feltételezett találkozás alkalmával, tehát már ezen a rostán is egyedül Fanni maradt fenn.

Az elemzést tovább gazdagította Benes Istvánné grafológus, a Madách Irodalmi Társaság alapító tagja az észrevételeivel; neki köszönhetem, hogy ésszerű feltételezéssel élhetünk Fanni tartós sztrégovai tartózkodásának okára vonatkozóan: bizonyára jobban tudott németül, mint magyarul, és így a Madách lányokkal történő közös nevelése mindkét család számára előnyös volt: Fanni a magyar, Madách Mária és Anna a német nyelvtudását tökéletesíthette. Ugyancsak ezúton mondok köszönetet Galcsik Zsoltnak, a Nógrád Megyei Levéltár munkatársának, szécsényi helytörténésznek, értékes segítő munkájáért.

Az élet hajnala és alkonya lassanként körvonalazódni látszik, már csak az a kérdés, hogy mi lehetett a kettő között? Pontosabban szólva: a szépnem tagjai közül kik és mikor boldogították Madách Imrét, ill. keserítették meg az életét? Ha ugyan a boldogságot és a keserűséget másoknak és nem önmagának, vagy még inkább: jól vagy balul sikerült interakciók sorozatának, két fél „szerencséjének” vagy „szerencsétlenségének” köszönhetette, amelyben talán összességét tekintve ugyanakkora (hol kisebb, hol nagyobb) szerepe volt neki, mint partnereinek. A Madách-kutatásnak ez az információhiánya a szerző házasságával

kapcsolatban fokozottan érvényes. Leveleik alapján valamelyest ismerjük a menyasszonyt és a vőlegényt (utóbbit csak a verses levelekből), és a válás közvetlen előzményeit és következményeit. De Madách házasságáról, arról, ami a kettő között történt, semmit sem tudunk. Éppen az információhiányból következtethetünk arra, hogy sok éven át boldog, felhőtlenül lehetett a kapcsolat közöttük: nem foglalkoztak a világgal, és a világ sem foglalkozott velük.

Madáchnak az *Egy látogatás*ban megnyilvánuló önróniája figyelemre méltó: ha megkésve is, de legjobb pillanataiban tisztában volt vele, mit és hogyan hibázott el korábbi életében. Nagy kérdés persze, hogy akár a 40 éves férfiú minden tudásával és tapasztalatával felvértezve, lehetett volna-e esélye a 9 éves fiúnak a 15 éves lánynál? Nem hiszem, hogy sok értelme volna találgatásokba bocsátkoznunk. Ám kapcsolatuk számos más vonatkozásánál, úgy vélem, van értelme: elsősorban a tények feltárásának, másodsorban pedig (mivel ennyi idő múltán azok csak szerény mértékben állnak rendelkezésünkre) talán az ésszerű feltételezések számba vételének is.

Balassagyarmat, 2013

A. Cs.

Szívem zsenge szerelmeit
El nem törli tehát a repül id ,
Sem más lyányka kaczer szeme...
(*Berzsenyi Dániel: Az els szerelem*)

I. Fanni

A régi életrajzírók Madách esetében is elfogadták azt, amit más szerzőkkel kapcsolatban ismerni vagy tudni véltek. Nem tudjuk, hogy saját élettapasztalatuk mennyiben támasztotta alá, vagy mennyiben mondott ellent a feltevéseiknek, de tény: általában úgy gondolták, hogy íróink és költőink többnyire később, 14 éves koruk után voltak elsősor szerelmesek.

Danténak Beatrice iránti szerelme különlegességnek, alig hihető kivételnek számított. Lehetséges, hogy egy 9 éves fiú beleszeret egy 8 éves lányba? Ha nagy ritkán meg is történik ilyesmi, idővel elmúlik; az ilyen gyerekkori szerelemnek általában nincsen a felnőtt életre hatása. Dante esetében mégis volt.

A modern lélektan képviselői némiképp eltérően vélekednek erről, mint az irodalmárok, de azért a gyerekkori szerelmek hatását rejtettnek, vagy legalábbis közvetettnek feltételezik. Amikor Dante 16 évvel később megtudta, hogy Beatrice meghalt, vigasztalhatatlan volt. Amikor Madách több mint 30 év múltán meglátogatni készült gyerekkori szerelmét, versében ezt írta: „S imé szívem szorúl – térdem remeg”. A gyermek Madáchban tudatosult és rögzült szerelmének végzettszerű sége, élethossziglan tartó meghatározó szerepe. Gyerekkori szerelmét kereste minden későbbi kapcsolatában, s ahelyett, hogy megkönnyítette volna, inkább megnehezítette a helyzetét az, hogy ennek a ténynek minden bizonnyal tudatában is volt. Valóban: tudattalan készletként nem is olyan nehéz elviselni a gyermekkorral adott, élethossziglan tartó kapcsolatot, sokkal nehezebb annak, aki tudja, teljes bizonyossággal érzi, hogy minden elkövetkezendő szerelmében az első szerelmét keresi majd.

A gyerekkori szerelemnek ezek a kései megnyilvánulási módjai mindenképpen ritkák, rendhagyóak; valójában ez az, ami Dante és Madách gyerekkori szerelmében közös, s ami megkülönbözteti őket még azoknak az embereknek a túlnyomó többségétől is, akik esetleg ugyanolyan szenvedélyes vonzalmat éreztek gyerekkorukban, mint később. Alapvetően a gyerekkori szerelem kései feldolgozásának módjában, pontosabban annak teljes hiányában mutatkozik meg az a különbség, amely Dantét és Madáchot a „normális” emberektől, a halandóktól elhatárolja. (Persze, nem ezért halhatatlanok.) Egyikük sem tudta a gyermekkori élményt sem elfojtani, sem feldolgozni. De különböztek a „normális” alkotóktól is, akik általában „mértéktartónak” mutatkoztak témaválasztásaikban. Az *Isteni színjáték* és *Az ember tragédiája* az alkotásoknak abba az igen szűk csoportjába tartozik, amelyet „emberiség-költeményeknek” (is) neveznek manapság. Lehetséges, hogy van kapcsolat a gyerekkori szerelem feldolgozatlansága és a mértéket nem ismerő témaválasztás között? Olyan kérdés ez, amelyre eddig még sem a pszichológusok, sem az irodalmárok nem adtak megnyugtató és érvekkel alátámasztott választ.

Fanni Alsósztrégován

Nem tudjuk, hogy az a Massa Fanni, akinek első datálható jelenléte Alsósztrégován 1828. november 5-e, pontosan mikor, miért és mennyi időre került a faluba. Mivel különböző jelek azt valószínűsítik, hogy ottléte huzamos volt, korábban azt feltételeztem, hogy mint árvalányt vehette át magához a család. Ezt látszott alátámasztani az is, hogy arra a hat lapból álló gyűjteményre (a hatodik lap verzőjára), amely neki szóló névnapi üdvözlés volt, 1828. november 5-én ezt írta: „Kedves Gyermekeim ajándéka nevére napomra.”¹ Id. Madách Imrének ekkor már csak öt gyermeke volt életben, a hatodik személy Fanny Massaként írta alá az üdvözlését. Ésszerűnek látszik tehát az a feltételezés, hogy Fannit is a saját gyermekének tekintette, aminek viszont az lehetett volna a logikus magyarázata, hogy szüleinek a halála után örökbe fogadta őt.

Ma már tudjuk, hogy egészen biztosan nem így történt. Fanni 1817. február 7-én született Szécsényben (ez a sírfeliratából derül ki), ahol február 9-én keresztelték meg t (ez viszont a keresztelési anyakönyv adata), Massa Alajos és Pechan Rozália házasságából. [A szülők halotti anyakönyvi adataiból kiderül: nevüket „Mas(s)zá”-nak, illetve „Pekán”-nak ejtették. A sírfeliratokon általában a Massa névalakot találjuk.] A családi hagyomány (Fanni ma él ükunokájának, dr. Kedvessy Tamásnak a jóvoltából) a szülők valamennyi gyermekét számon tartja:

1. Massa Alajos gyógyszerész
2. Massa Elek esztergomi kanonok
3. *Massa Fanni (Szojka Sámuelné)*
4. Massa Károly plébános
5. Massa Mária (Feichting Sándorné) † Szécsény, 1822. január 15.
6. Massa Anna (Kökényessy Szaniszlóné)

Fanni apja, Massa Alajos, aki katoniorvos és Nógrád megyei orvos volt, még Meßkirchben született (ma: Baden–Württemberg tartomány, akkoriban egyszeren csak Baden), 1778. október 1-jén, és 1835. január 17-én halt meg Szécsényben (foglalkozásaként chyrurgust, vagyis sebészt, életkoraként az anyakönyvvezetési gyakorlatban páratlanul precíz számot: 56 évet, 3 hónapot és 17 napot adott meg a pap, a halál okaként pedig a kicsit titokzatosan hangzó „febris menosa” lett bejegyezve). Édesanyja Érsekvadkerten született 1785. március 11-én, és ugyancsak Szécsényben halt meg, 1844. július 19-én.² A szülők tehát még éltek, nemcsak 1828-ban, de évekkel később, lányuk házasságkötésének idején is. (1831. november 20.)

A helyzet zavarba ejt. Lehetséges, hogy csak rövid időt, néhány hetet töltött Alsósztrégován a fiatal lány? Véletlenül éppen későszel, Imre nap tájékán? És is írt egy verset, amelyet a megajándékozott eltett a többi verssel együtt, nem törődve azzal, hogy a rájegyzett megjegyzése félrevezető? Ha el is fogadjuk a feltételezéseknek ezt a sorát, akkor is vannak talányok. Mert nemcsak a család azonosította Fannit a gyermekeként, de fia, Imre is néniével többé-kevésbé egyenrangú-

nak tekintette t, amikor gyerekkori levelében ezt írta: „Nénit, Marit, Nintsit és Fánit is tsókolom”.³

A levél kisgyermekkori. Nehéz lenne ugyan megmondani az írásképek alapján, hogy 1828-ból vagy inkább 1829-ből való-e (mint látni fogjuk, valószínűleg 1828-ból), de az biztos, hogy más évszakban, legvalószínűbben nyár derekán íródhatott. Imre a levél tartalma szerint Budára várta édesanyja érkezését, márpedig ott kisgyermekkorában, minden olyan esetben, amelynek a körülményeit valamelyest ismerjük, nyáron tartózkodott, és pedig a Császárfürdőben: hol apjával, hol pedig anyjával, és minden esetben néhány testvérével. Így lehetett most is: a családfőnek és öccseinek nyilván azért nem küldte az üdvözlését, mert k vele együtt Budán voltak. Ezek az utak azonban augusztusban mindig véget értek; a levél írásakor ennek ideje még nem érkezett el, hiszen a levélíró édesanyját várta, aki föltehetően szintén elidőzött néhány napot az általa is gyakran látogatott Császárfürdőben.

Fanni tehát sok-sok hónappal 1828. november 5-e előtt (vagy után) Alsósztrégován tartózkodott, így tehát szó sem lehet arról, hogy csak alkalmilag, rövid időt töltött volna ott. Egyébként minden valószínűség szerint 1828 nyaráról van szó Imre levelében; ekkor tehát apjával a Császárfürdőben volt, és várta édesanyja megérkezését.

A következő évben ugyanis Majthényi Anna augusztus 29-ei, férjének írt levelében a Császárfürdőből küldött tudósítást, ahová a levél tanúsága szerint férje nélkül érkezett, s ahol a lányával tartózkodott. Ekkor valószínűleg Imre és Fanni is vele volt. Mindkettőre indirekte következtethetünk. Imre jelenlétére abból, hogy míg Károlyt és Pált mint „távol levőket” említette („Károly Paltsi távol létemet talán észre se veszik”), Imréről nem szólt, Fanni jelenlétére pedig abból, hogy Mária nevű gyermeke mellett, egy mellékmondatban, „leánykákról” tett említést („Mari minden nap fürdik, és szorgalmasan vizet iszik; a’ leánykával is vizet itattok, de a’ fürdő érte restelnék anyit fizetni”), csak hogy Mária mellett Anna volt (ekkor) az egyetlen vér szerinti lánya, így tehát a többes számból Fanni jelenlétére következtethetünk.⁴

Ezek szerint 1828 nyarának közelebből meg nem határozható időszakában Alsósztrégován, 1829. augusztus 29-én pedig a Császárfürdőben tartózkodott Fanni, az utóbbi esetben Imrével együtt.

Ellentmond az ideiglenes tartózkodásnak két további körülmény is. Az egyik: a házassága, amely az alsósztrégovai katolikus anyakönyvbe lett bejegyezve,⁵ és a fél évvel később Majthényi Annának írt hálálkodó levele.⁶ Ráadásul első gyermekeinél is feltűnik a házaspár (majd id. Madách Imre halála után Majthényi Anna) keresztszülőként. Minden jel arra vall tehát, hogy Fanni tartósan volt Alsósztrégován a Madách-kastélyban, s hogy a Madách gyerekekkel lényegében azonos bánásmódban volt része, annak ellenére, hogy a szülei még éltek.

Észre kell vennünk egy apróságot Imre gyerekkori levelében. Nem tudjuk persze, hogy esetleg instrukció, vagy egyenesen diktálás alapján született-e a levél (a sorvezet alkalmazása mellett az íráskép is mutatja, hogy nagyon korai levélről van szó), vagyis, hogy a gyermek saját gondolatait, vagy másét (legvalószínűbben apját) vetette-e papírra, és azt sem, hogy a végső formába öntés kitől származott. Az „is”-ről van szó. Ha valóban minden szempontból egyenrangúnak tekintette volna a levél írója (vagy diktálója) a Madách-né véreket Fannival, akkor ez a hangsúlyozás szükségtelen, érthetetlen, s ilyen formán elhagyandó lett volna. A „Fánit is” azt jelenti, hogy valamiképpen mégiscsak megkülönböztették őket.

Imre későbbi leveleiben általában családtagjait, keresztanyját, a falu plébánosát és lelkészét üdvözölte; legközelebb csak több mint tíz év múltán, 1841-ben jelenik meg egy olyan név (Cserny Máriaé) levele végén, akire feltételezhető, hogy érzelmileg szoros, nem rokoni szál fűzte hozzá. Vagyis nem élt más lány a kastélyban, akire érvényes lehetne az a megállapítás, hogy gyerekkori kapcsolat kötötte őket össze; az egyetlen lány, akire kései versének, az *Egy látogatásnak* „játszó társak voltunk” kifejezése utalhat, Massa Fanni volt.

(Elméletileg azonban fennáll annak a lehetősége, hogy valamelyik rokonnál tett gyakori látogatás során került közelebbi kapcsolatba egy fiatal lánnyal. Ám ilyen rokon is csak egy volt: Mária névére, Kesze-gen. Nála valóban gyakran és hosszabban időzött, de csak jóval később, 1833. augusztus 1-je után.)

Mindent egybevetve, Fanni alsósztrégovai tartózkodásának ma ismert dokumentumai a következők:

- a) 1828. november 5-én írt névnapüdvözlés id. Madách Imrének,
- b) Madách Imre gyerekkori levelének utalása, föltehetően 1828 nyarán,
- c) Majthényi Anna férjének írt levele 1829. augusztus 29-én,
- d) esküvének bejegyzése az alsósztrégovai katolikus anyakönyvbe, az 1832-es évnél, de 1831. november 20-ai dátummal,
- e) Majthényi Annának írt levele Szécsényben, 1832. július 17-én.

Fanni kézírása

A grafológus véleményét meghallgatni mindig tanulságos. És különösen fontos, sőt: nélkülözhetetlen olyan esetekben, amikor rendelkezünk néhány kézirattal, de híján vagyunk az egyéb tényeknek. A Madách Irodalmi Társaság alapítóinak egyikét, Benes Istvánnét kértem fel, hogy nézze meg Fanni két ránk maradt írását.

A Majthényi Annának írt német nyelvű levél nemcsak írója intelligenciájáról tanúskodik, de arról is, hogy a kézírásban akkor már komoly gyakorlattal rendelkezhetett. 15 és fél éves kora ellenére fegyelmezettséget, a feltehetően vonalvezetést mutatnak a sorai. Joggal merülhet fel a kérdés: hol tehetett szert kell gyakorlatra a gót betűs kézírásban?

Nyilván Alsósztrégován, ahol a Madách-né vérek komoly oktatásban és nevelésben részesültek, s így juthatott el igen fiatalon odáig, hogy írásképe alapján inkább „feltehetően” gondolnánk róla. (Persze, más szempontból valóban feltehetően volt, hiszen férje volt, és gyereket várt.)

Ám az a tény, hogy ezt a levelét németül írta (miközben Majthényi Annával majdnem mindenki magyarul levelezett), figyelmet érdemel. S ha most belegondolunk abba, hogy édesapja német földön született, akinek nevét Massának írták, de „masszá”-nak ejtették (bizonyosság rá a halotti anyakönyv Masza Aloysius névalakja, a szécsényi sírfeliratokon pedig a Massa forma), akkor jogos a feltételezés: Fanni valószínűleg német anyanyelvű volt. Ez részben magyarázatot ad a kiforrott írásra, de egyúttal másra is. Arra, hogy mit keresett Alsósztrégován?

A három fiú nevelését nyilván megoldotta valahogy a Szojka család, s az esetükben Madáchék azért sem kerülhettek szóba, mert az három fiuk jóval fiatalabb volt. Fanni azonban életkorban Madách Mária (1813–1949) és Madách Anna (1818–1866) között helyezkedett el, utóbbinál mindössze egy évvel volt id sebb, így a nevelését, taníttatását elvállalhatta a Madách család. Kérdés azonban, hogy miért tette? Egyik oldalon feltételezhet , hogy Massa Alajossal, az orvossal, szoros volt a család kapcsolata, talán lekötelezettjei is voltak a sebész doktornak. Szécsény közel fekszik Alsósztrégovához, emellett a bizalom, a személyes jó viszony sokat számított akkoriban is. Évekkel kés bb Madách Mária több ízben is Alsósztrégován szülte meg gyermekét. Mint az édesanyjának írt leveleib l kit nik: azért, mert egy losonci orvosban, Lanczinger Lászlóban jobban megbízott, mint a lakóhelyéhez, Keszeghez sokkal közelebb fekv város, Vác seborvosában, Görög Jánosban. De ugyanígy volt ezzel húga, Anna is, aki Barátiban élt, mégsem a közeli Ipolyság orvosában bízott meg, hanem is Lanczinger László doktorban.⁷

Másfel l, ha Fanni esetleg nem, vagy csak nagyon keveset tudott magyarul, akkor a lányok közös nevelésénél számítani lehetett a kölcsönös el nyökre: arra, hogy a Madách lányok ifjú társn jük révén folyamatosan rákényszerülnek a német nyelv gyakorlására, és pedig olyas valakit l, akinek ez az anyanyelve, míg a másik oldalon: Fanni tökéletesen megtanul majd magyarul. Ez ugyan egy fölöttébb prózai magyarázat, de éppen ezért nagyon valószínű .

Ez azt jelenti tehát, hogy 1828-tól 1831. november 20-ai esküv - jéig, vagyis legalább három éven át, Fanni gyakorlatilag folyamatosan Alsósztrégován élt. Még így sem teljesen érthet , hogy miért ott volt az esküv je? (S t, talán a lakodalma is.) Mert ott volt! Annak ellenére, hogy is, férje is Szécsényben született, s Fanni szülei is ott éltek, nem haltak még meg, nemcsak az világos, hogy az esküv jük az alsósztrégovai esketési anyakönyvben szerepel, hanem az is, hogy a szécsényiben *nem* szerepel. Ez utóbbi azért fontos, mert a küls jelek arra utalnak, mintha valójában nem is Alsósztrégován lett volna az esküv .

Ilyesmi el fordult néha, bár a munkájuk gyakorlati részét tisztességesen ellátó papok és lelkészek általában jelezték (mondjuk a meg-

jegyzés rovatban), hogy mir l van szó. Volt tehát olyan eset, hogy a házasságot az esküv helyszínén is, és az ifjú pár lakhelyén is bejegyezték az esketési anyakönyvbe, de ilyenkor igyekeztek világossá tenni, hogy a szertartásra hol került sor. Itt tehát biztosan nem ez történt, egyértelm en Alsósztrégován volt az esküv .

Ami pedig a küls jeleket illeti: Zvolenszky Ignác plébános el bb beírta az utolsó 1830-as esketést követ en, hogy: „Anno 1831 Nullus Copulationis...”, vagyis hogy az adott évben egyáltalán nem volt esketés, majd úgy látszik, „eszébe jutott”, hogy nem is olyan régen, november 20-án mégiscsak volt egy esküv , mert az 1832-es évnél el bb egy 1832. január 8-ai, majd az 1831. november 20-ai (Fannié), aztán pedig egy 1832. február 27-ei esketés következik. Sajnos, nem ismerjük a különös eset hátterét; lehet, hogy az egyházi személyek lokális és temporális (helyi és id szakos) identitásavara áll a háttérben.

(Magyarázatul annyit, hogy a többek között Madách Imrét is megkeresztelt sztrégovai plébános, Hliniczky Gáspár 1830. február 17-ei halála után id be telt, amíg alkalmas személyt talált a Rozsnyói Püspökség a plébánosi feladatok ellátására, s addig a helyettesít k ideiglenesen, és nem túl magas színvonalon látták el a papi teend ket Alsósztrégován.) 27 év múltán hasonló zavar mutatkozott a katolikus anyakönyvvezetésben. A költ unokahúgának, Huszár Annának 1858. június 1-jén volt az esküv je, 4-es sorszámmal. El tte 3-as sorszámmal 1858. július 19-ei, utána pedig, 5-ös sorszámmal július 29-ei esküv következett. Ekkoriban már más volt a plébános, Divald Gusztáv (több éven át), de a jelek szerint sem fordított különösebb figyelmet az anyakönyvek pontos vezetésére.

Tény, hogy a család birtokában lév anyakönyvi másolat is az alsósztrégovai bejegyzés alapján készült, tehát a családtagok is úgy tudták (hiszen másképp kérni sem tudták volna a kivonatot), hogy nem máshol, hanem Alsósztrégován volt az esküv . Miután Szécsényt, a házasulandók származási (és a v legény lak-) helyét kizárhatjuk, immár határozottan állíthatjuk, hogy Massa Fanni és Szojka Sámuel esküv je valóban Alsósztrégován volt, 1831. november 20-án.

Fanni megismerkedése leendő férjével

Az unoka, ifj. Szojka Kornél visszaemlékezése szerint Szojka Sámuel Dobsinán született, 1798. október 1-jén (szülei: Szoika Sámuel és Pack Mária).⁸ Jogot végzett, majd a gróf Forgách család ügyésze lett. Valóban: olykor gyermekei keresztelésénél is szerepel a társadalmi státusza, pl. ilyen formában: a Forgách család levéltárnoka.

A tények ismeretének hiányában, az ésszerűnek és valószínűnek látszó feltételezések latolgatásakor, célszerű abból kiindulnunk, hogy a szokásos társadalmi és társasági események nem tették túlságosan valószínűvé a pár egymásra találását. Fanni talán soha életében nem vett részt bálon, hiszen mire erre (a kor szokásait figyelembe véve) első ízben sor kerülhetett volna, vagyis 1833 farsangjának idején, 16. születésnapja után, addigra már éppen megszületett az első gyermeke, s így egészen mással volt elfoglalva. A dubravai majálison ugyan elvben részt vehettek mindketten (Madách egyik rajza dokumentálja, hogy a Sztregovához és Szécsényhez is közeli Dubravapusztán, legalábbis 30 évvel később, majálisokat tartottak⁹), de ez sem túl valószínű, jóllehet kétségtelenül fennálló lehetőség. Egyházi események szóba sem jöhetnek, mivel Fanni katolikus, Szojka Sámuel evangélikus volt. Inkább a családi-társadalmi kapcsolatok adhattak az érintetteknek egykor lehetőséget, a mai elemzőnek pedig egy lehetséges magyarázatot a megismerkedésükre.

A Madách és a Forgách család között (a genealógusok kedvéért: nem a ghymesi, hanem a gácsi f ágazatról van szó) hagyományosan jó és igen szoros, sokszálú volt a kapcsolat, jóllehet csak találgathatjuk ennek mélyebb okait. Tény, hogy mind Gács, mind Szécsény, a gácsi f ágazat tagjainak két „fellegvára” (az elbői, kis túlzással, különösen a Losonc felé vezető útról nézve, valóban fölébe magasodik a tájnak) egészen közel van Alsósztreghovához.

A családi levelezés néhány részletére hagyatkozom a tartós és sokszálú családi kapcsolat igazolására. 1838 elején a költőné, Madách Mária ezt írta édesanyjának: „Tegnap ismét berohant váratlanul Battháné Rozival ’s tele szájal ujságolta hogy férje tegnap érkezvén Pestre l Almasinétül halotta hogy Nina menyasszonya Tóninak. Hát csak

ugyan jó láttam én már régóta.”¹⁰ A levélben Ninaként említett személy Madách Anna (a levélíró húga és Imre néje), Tóni pedig gróf Forgách Antal, a Gácson élő fivéreknek (Forgách Jenőnek és Józsefnek) a bátyja. Házasság azonban nem lett az állítólagos kapcsolatból.

Mint ahogyan a pletykálkodásra egyébként kevésbé hajlamos Madách Imre se került szorosabb kapcsolatba azzal a gróf Forgách Erzsébettel, akiről Szontagh Pálnak 1843. augusztus 6-án ezt írta: „Minap Petényben Forgách Lizivel voltam, igen víg volt”.¹¹ Arról, hogy itt a két család között tartós, nemzedékeken átívelő kapcsolatról lehetett szó, a későbbiekben is tanúskodnak a dokumentumok.

Másfél évtized múltán Majthényi Anna írta unokájának, Károlyi Miksáné Huszár Annának: „Vasárnap itt volt Fani, Jenő, Jozsi és Herkovits, előre tudtuk Herkovits által [...] Fáni igen kelemetes nyájás [...] most reményelem hogy Miksa, a kit csokolok, Emivel el megy, Jozsit meg látogatni! kinek már mondotta Emi, hogy véle megy, igen örült; Emi Szécsénybe megy Forgátsal.”¹² Nem, a levélben említett Fáni nem azonos Massa Fannival; bár t is Francisca névre keresztelték. (Akkoriban latinul vezették az anyakönyveket, de azért a neveket magyarul mondták; miként a Franciscus magyarul Ferenc, hasonlóképpen a név n i megfelel je, a Francisca magyarul Fanni, a Barbara magyarul Borbála stb. Csak jóval később következett be a magyar keresztnevek megsokszorozása: a Bence és a Benedek, a Döme, a Domokos és a Domonkos megkülönböztetése stb.) Mertens Vilmos tábornok felesége, Forgách Fanni. Jenő és Józsi a Gácson élő Forgách-grófok, Herkovits Sándor pedig a gácsi f szolgabírói hivatal adjunktusa.

A két család közti szoros kapcsolatra enged következtetni az is, hogy a költő unokaöccsének, Balogh Károlynak az emlékirata egy olyan karácsonyestrel számol be, amelyen a gácsi grófok is jelen voltak. „Végre együtt volt a társaság Madách Imrének már ismertetett lakosztályában. Ott voltak Madách Károlyék Csesztvér l, a Forgách grófok, József és Jenő Gácsonról, Szontagh Pál, Sréter, Matolcsy György és a falu két lelkésze.”¹³ Amint a felsorolásból látható, a családtagokon kívül csak a hozzájuk legközelebb állók voltak jelen a meghitt ünnepen, egyébként csupa agglégény. Forgách József és a sztreghovai lelkész, Henrici Ágoston később ugyan megnősült, a többiek azonban sohasem, így – csa-

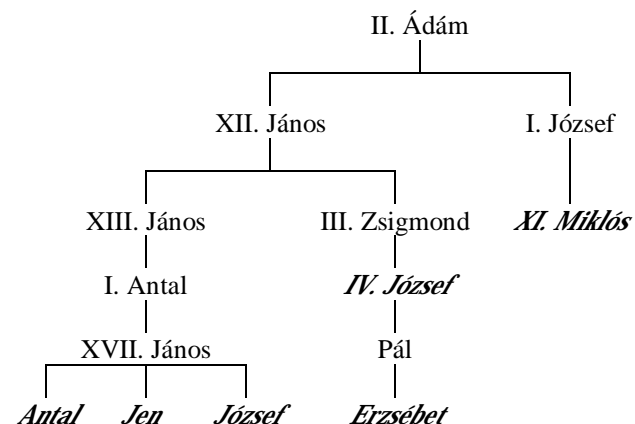
ládjuk nem lévén – vendégül látták ket a nálunk már akkoriban is családias ünnepnek számító december 24-én, karácsony el estéjén.

Mindennek a háttérét és az el zményeit ma már nehéz feladat volna megnyugtatóan tisztázni. De bizonyosra vehetjük, éppen a korai (1838-as és 1843-as) említések alapján, hogy már a költ apjának életében (vagy még korábban) kialakult a két család között a baráti viszony. Ebben talán a család f k hasonló érdekl ése is szerepet játszhatott.

Mocsáry Antal írta, könyvének 1820-ban megjelent kötetében, az alsósztrgovai Madách-kastéllyal kapcsolatban: „Ékesíti ezt nem kevéssé a’ mellette lév nagy terjedés^ négy-szeg^ Anglus kert, melly nagy szorgalommal, és nem kis költséggel szép rendbe hozatott, a’ hol sokféle hasznos és mulatságos intézetekre találhatni, úgymint: rét, erd-, halastó, sz-l-, föld-hely, virágos kert, és egyebek találatnak ebben.”¹⁴ Az idézett rész után versben méltatta Mocsáry Antal id. Madách Imre botanikai tevékenységét. A szécsényi Forgách-kastélyról pedig ezt írta: „G. Forgách Jó’sef hasznos és szükséges épületekkel nagyobbította, szép angoly-kerttel, ’s ezt pedig nagy szorgalommal fáradsággal és költséggel szerzett külföldi ritka plántákkal (mellyekr-l alább) bámulásig felékesítette...”¹⁵ Az itt említett Forgách József (1756–1829; Nagy Iván számozása szerint a IV.) távolabbi rokona a gácsiaknak (a gácsi f ágazat ún. szécsényi ágazatához tartozott), ugyanakkor a nagyapja volt annak a Forgách Erzsébetnek, akit Madách, már idézett levelében, utitársaként említett.¹⁶ Akár a Mocsárynál mindkét személy lakóhelyével kapcsolatban hangsúlyozott angolkert, akár valami más állt a háttérben (az iménti Forgách József pl. ugyanúgy császári-királyi kamarás volt, miként Madách apja is), minden jel arra mutat, hogy nemcsak a költ ismerte mind a Gácson, mind a Szécsényben él Forgáchokat, hanem már az apja, id. Madách Imre is.

De visszamehetünk még egy nemzedékkel! A költ nagyapja, Madách Sándor szabadk m ves volt. Ugyanúgy, ahogyan a szécsényi Forgách József apjának unokatestvére, Forgách Miklós nyitrai f ispán is.¹⁷ (Nagy Ivánnál a táblázatban XI., a szövegben X. sorszámmal szerepel.¹⁸) Ismerve a mozgalom zárt, ugyanakkor rendkívül kiterjedt kapcsolatrendszerét, nagyon is elképzelhet , hogy a két család már

Madách Sándor életében is jó viszonyt ápolt egymással. Az áttekinthet ség kedvéért alább következik a Forgách család említett tagjainak leszármazása, Nagy Iván táblázatai alapján, az azokban szerepl sor-számozással, a Madách családdal kapcsolatban álló személyek kiemelésével:

Mindennek a jelen elemzés szempontjából csupán annyi a jelent sége, hogy valószínűleg a két család közti szoros kapcsolatnak, a gyakori látogatásoknak köszönhetően ismerkedett össze a Madách családnál nevelked Massa Fanni és a gróf Forgách családnál alkalmazásban álló Szojka Sámuel. Éppenséggel megismerkedhettek másképp is, mondjuk a sztrgovai búcsúban, a szécsényi vásárok alkalmával, vagy a dubravai majálison, de ezek nem túl valószínű, ráadásul alkalmi, és éppen ezért nehezen reprodukálható (többnyire egyszeri) találkozási alkalmak. Ahogyan megismerkedhettek a társasági élet kínálta másfajta összejövetelek során, ezt viszont Fanni életkora teszi valószínűvé, hiszen 14 évesen erre semmiféle lehet sége sem nyílhatott, pedig házasságkötésekor messze volt még a 15. születésnapja! Éppen ezért az imént vázolt lehet ség, ha nem is az egyedüli, de konkrét ismeretek hiányában

a legvalószínűbb magyarázat a fiatal lánynak és a már nem annyira fiatal legénynek az egymásra találására. Ám van egy súlyosabb érv is.

A józan megfontolás ugyanis amellettszól, hogy éppen 1831-ben nem lehetett sem majális, sem vásár, sem búcsú Nógrád vármegyében, legalábbis a májustól októberig terjedő időszakban biztosan nem! (Ezt a hatályos országos és helyi törvények és rendeletek is tilthatták.) Az sem véletlen, hogy éppen ebben az évben (ellentétben a korábbi és a későbbi évekkel) egyetlen házasságkötés sincs Alsósztrégován januárban és februárban, sőt, a jelek szerint év végén is csak Fannié. Az ismeretlen halál fenyegető árnyéka bizonyára türelemre intette a falu egyszerre és józanul gondolkodó lakóit: senki sem akart néhány nap vagy hét múltán megözvegyülni. Ámbár meglehet, hogy ennél is prózaibb oka volt a házasságok elmaradásának.

Miről is van szó? Az első kolerajárványról, amely 1830-ban már a szomszédos Oroszországban tombolt, olyannyira, hogy az ország tisztifőorvosa, Lenhossék Mihály (protomedicus Hungaricae), már 1830. december 21-ei keltezéssel megjelentette rendeletét.

Félelmetes időszak következett az ország életében. Járványok ugyan gyakran előfordultak, olyan járvány azonban, amelynél a pestissel kapcsolatos legszigorúbb rendelkezéseket léptették volna életbe (pestisjárványra ekkor már a legidősebbek se nagyon emlékezhetek!), több nemzedék óta nem fordult elő. Érthető tehát az egyszeri falusi emberek visszafogottsága, tartózkodása. Ámbár, az a gyakorlati szempont is hozzájárulhatott a házassági kedv mérsékléséhez, hogy esküvőt ugyan lehetett tartani (sőt: a katolikusok esetében a kánonjogi kódex éppen az ilyen és hasonló rendkívüli esetekben különleges engedményeket tett a szertartás lefolytatásával és a szertartást végző személlyel kapcsolatban), de már olyan tömegrendezvényre, amilyen a lakodalom, éppen a járvány miatt, nem kerülhetett sor. Hiszen azzal, hogy a házastársát rövid idő múltán a két fél egyike elveszítheti, nyilván mindenki számolt. Ez rendjén volt, ilyesmi (tekintettel az alacsony várható élettartamra és a gyakori járványokra) bármikor előfordulhatott. De hogy a lakodalmat sem lehet tisztességesen megtartani, az már mégsem rendjén való! Sőt, valószínűleg az esküvőt sem. Nemcsak a helységek közötti, de még az egy településen belüli, legtágabb értelemben

vett közlekedést is szigorúan korlátozta a rendelet. „Minden korbolykutyák és matskák elvesztessenek; szabadon semmi majorság ne tartasson, de sőt a veszedelmes házából és útszákrról oda repülő madarakot is lövöldözés vagy más módok által vissza kell tartoztatni.”¹⁹ Esküvőt tilalomról ugyan nem szól a rendelet, de már a templomban történő esküvő lehetetlenné vált, hiszen a templomokat is (mint zárt és ezért a járvány terjedése szempontjából különösen veszélyes közösségi helyeket) be kellett zárni. A rendelet szigorúan korlátozta (lényegében megtiltotta) a gyülekezés minden formáját. „Hogy a lakosoknak öszvevegyülése, és a ragadó méhelynek lehetőségtovább terjedése megakadályoztassék, a csoportos emberi gyülekezetek keményen megtiltatnak, minden oskolák, tsapszékek, és vendégfogadók, úgy szintén a főszeres és más boltok; kenyér és hús székek és a. t. bészártnak [...] Hasonlóképpen bészártnak a Templomok is, és az Isteni szolgálat meghatározott órákban úgy tartatik, hogy a lakosoknak mindenkor annak kezdete, és vége, annak bizonyos részei (mint a szent Mise áldozatnak és a délutáni áldásnak ideje) a Templom harangja által tudokra adatnak. Minden nyilvánosságos processiók megtiltatnak, és tsupán csak a rendet fenntartó politikus Eljáráságnak különös engedelméből szabad a környező állásokhoz mérve, az előző nem zárt lakosoknak számokra, nagyobb ünnepeken Isteni szolgálatot egykinyit és tágos helyen tartani.”²⁰

Tehát már az esküvő megtartása is komoly akadályba ütközött: a templomon kívül, a szabadban kellett azt megtartani, és azzal is számolni kellett, hogy a meghívottak közül legfeljebb a település lakói vehetnek részt a szertartáson, csak akkor, ha házukban, utcájukban nincsen járvány. A lakodalom pedig végképp tilos volt, hiszen: „a csoportos emberi gyülekezetek keményen megtiltatnak”. (Arról nem is beszélve, hogy a lakodalomhoz szükséges étel- és italmenyiséget is nehéz lett volna beszerezni, hiszen az élelmiszerek mozgatását, egyik településről a másikra való szállítását is korlátozta a kolera-rendelet, csakúgy, mint például az élő állatokét.)

A szerelem kibontakozása tehát egészen biztosan a nagy kolerajárvány idejére esett, és ez is közre játszhatott a korai, a menyasszony életkorát nézve különösen korai házasságban. A szerelmespár ezekben a vészterhes hetekben-hónapokban nyilván megfogadta egymásnak, hogy

ha túlél a járványt, akkor tüstént egymáséi lesznek, egyetlen nappal sem halogatják a házasságkötésüket. Így történhetett, hogy 1831-ben valóban nem is volt más esküvő az alsósztrigovai katolikusok körében, csakis az övék. (Sorstársaik számításait talán keresztülhúzza egyik vagy másik házasulandó fél váratlan halála. Különben sem volt túl sok esküvő a sztrigovai katolikusok körében: 1829-ben 6, 1830-ban 4, 1832-ben és 1833-ban 7–7.)

A sztrigovai pap hebehurgyasága is érthető. Az év első felében (a járvány előtti időszakban) inkább keresztelt, a második felében (a járvány alatt és után) inkább temetett, arról, hogy közben volt egyetlen esküvő is, nyilván megfeledezett, amikor év végén beírta azt az ominózus megjegyzését, hogy 1831-ben egyáltalán nem volt esküvő. Ez persze nem ad magyarázatot arra: miért nem az esemény napján történt meg az esketési anyakönyvben a bejegyzés? Miért csak a következő évben, akkor is csupán az év első házasságkötése után? Ilyesmiben azonban, mint láttuk, évtizedekkel később, Divald Gusztáv plébános idejében is megeshetett.

A házaspár gyermekei

Érdekes, hogy a házaspár valamennyi gyermekét a szécsényi katolikus anyakönyvbe jegyezték be. A családi történetírás azonban úgy tudja, hogy utóbb Fanni áttért az evangélikus hitre. Ezt a hagyományt megerősíti az a tény, hogy a halálát már a kiszellő evangélikus anyakönyvben találjuk. Ezek szerint igen későn, élete utolsó éveiben történhetett az áttérés, mivel utolsó gyermeke, aki hét évvel a halála előtt született, szintén a szécsényi katolikus keresztelési anyakönyvben szerepel. (Érdekes kérdés, bár témánk szempontjából nincsen jelentősége, hogy mit tettek a gyerekek, miután szüleik más vallásúak voltak, ill. lettek, mint a maguk? Sorra áttértek az evangélikus hitre?)

Különös gondosságra vall, hogy a gyermekek születésének nemcsak a napját, hanem általában az óráját és a percét is feljegyezték. Az adatok egyébként, a 7. és a 13. kivételével, hiánytalanul megtalálhatók a szécsényi anyakönyvben is. (Az 1842 februárjában született

fiúgyermek vélhetően halva született, nyilván ezért nincs neve a családi feljegyzésben, s ezért nem szerepel a megkereszteltek között sem. Az 1854-ben született Lujza sem található a szécsényi keresztelési anyakönyvben.) Az alábbiakban csillaggal jelöltem meg azokat a gyermekeket, akik Madách kései látogatása alkalmával életben voltak (szögletes zárójelben a keresztelés időpontjával).

1. EMILIA Anna Mária Rozália 1832. dec. 12. 16⁰⁰ [dec. 18.]–1833. jún. 29. 08⁰⁰
2. IMRE István Emánuel 1834. jan. 20. 08⁰⁰ [jan. 21.]–1834. szept. 30. 01⁰⁰
3. *GUSZTÁV Adolf 1835. febr. 21. 08⁰⁰ [febr. 23.]–Szeged, 1887. aug. 14.
4. ZSIGMOND István 1836. ápr. 24. 08⁰⁰ [ápr. 30.]–1841. jún. 29. 03⁰⁰
5. *EMIL Károly 1838. máj. 13. 17.³⁰ [máj. 16.]–Szécsény, 1905. máj. 22.
6. *SZIDÓNIA Melánia (Dubraviczky Ádámné) 1840. jún. 20. [jún. 27.]–Karpagéc, 1893. nov. 4.
7. 1842. febr. ? (fiú)
8. PÁL Elek 1843. jan. 4. 23⁴⁵ [jan. 22.]–1843. jan. 23. 11³⁰
9. KÁLMÁN József 1845. márc. 10. 22³⁰ [márc. 22.]–1848. júl. 14. 05³⁰
10. VILMOS Zsigmond 1846. szept. 24. 01⁰⁰ [okt. 4.]–1848. júl. 13. 12⁰⁰
11. *VILMA Anna (Zsembery Vilmosné) 1849. febr. 24. 21³⁰ [márc. 4.]–Tata, 1902
12. *PÁL Elek Samu 1851. máj. 30. 21³⁰ [jún. 4.]–Tokaj, 1879. jún. 30.
13. *LUJZA Berta Fanni 1854. máj. 30. 08⁰⁰–1871. jún. 16.
14. *KORNÉL Mihály 1856. máj. 13. 23⁰⁰ [máj. 15.]–Szeged, 1915. máj. 10.
15. *Emilia JOLÁNTA (Höbel Ferencné) 1857. okt. 11. 20³⁰ [nov. 9.]–Szeged, 1939
16. *GYULA Samu 1859. ápr. 12. 23⁴⁵ [máj. 1.]–Szeged, 1925. dec.

Fanni férje a családi hagyomány (és a sírfelirat) szerint 1863. július 2-án, 65 éves korában halt meg vérhasban, Fanni pedig 1866. május 16-án, 49 évesen. A gyermekek keresztszülei között nemcsak Madách Imrének, de pl. Szontagh Pálnak a szüleit is megtaláljuk, s t, több gyermeknél, így az 1856. május 15-én keresztelt Kornélnál, magát Szontagh Pált.

A költ tehát (f képp barátja, Szontagh Pál révén, aki ezek szerint szoros kapcsolatban állt a Szojka családdal) folyamatosan értesülhetett Fanni életéről, pedig minden valószínűség szerint legalább 30 évig nem látta t. Az esküvő t követő 20 évben akár ifjúkori barátja, Lisznyai Kálmán is beszámolhatott neki, hiszen is jól ismerte Szojka Sámuel, s így bizonyára Fannit is. 1856. szept. 17-én írta apjának, Lisznyai Márknak, az esztergomi bazilika felszentelését követően: „...az egész f. clérus még idegen f. papok is díszben jelen voltak, s így együtt s ennyit még sohasem láttam, nagyszerű volt az egész. Szojkával s több szécsényiekkel találkoztam ott...” (Az eredeti levél fénymásolatát a levélíró dédunokája, Damó Elemér bocsátotta rendelkezésemre 2006-ban.)

II. Egy látogatás

A vers, amely ezt a címet viseli, nem a szerelmi költemények között található. Azt, hogy minden bizonnyal Fanni felkeresését mesélte el benne a költő, számos körülmény teszi több mint valószínűvé.

Óh n. ön olyan szép, olyan virágzó most is
És én azóta néztem millyé lettem,
Ki hinné hogy mi játszótársak voltunk
És, és szerettük egymást szebb időkben.

Ez a nem éppen sikerült versszak az első változatban található, és tanúsítja, hogy korai, valószínűleg gyerekkori a kapcsolat. Érdekes beleadnunk abba, vajon ki lehetett egyáltalán a gyermek Madáchnak játszótársa? Az társadalmi helyzetében gyakorlatilag elképzelhetetlen volt, hogy az egyszeri falusi gyerekekkel játsszék; a sztrégovai kastély lakóin kívül csak egy-két család gyermekei jöhettek szóba. Így az ugyancsak Alsósztrégován birtokos Baross család, ott azonban az anyakönyv tanúsága szerint nincsenek Imréhez hasonló korú leánygyermek, de még néhány évvel idősebbek vagy fiatalabbak sem. Egyébként sem tudunk róla, hogy a két család között bármiféle kapcsolat lett volna. Az evangélikus lelkésznek, Bukva Györgynek sem volt korban Madáchhoz illő lánya.

Elvileg fennáll még annak a lehetősége, hogy Keszegen, n. vérenek, Máriának a házában élt a lány, ám mégis az a legvalószínűbb, hogy egy fedél alatt lakott Madáchcsal. Annál is inkább, mert (miként korábban említettem) csak viszonylag később, Mária 1833. augusztus 1-jei esküvője után tartózkodhatott Imre Keszegen.

Fanni minden jel szerint huzamosan ott élt a kastélyban, együtt nevelkedett a Madách lányokkal, tehát valóban gyerekkori játszótárs volt.

Figyelmet érdemel a megszólítás is: „ön”. A költ minden szerelmét tegezte a verseiben, még a nála több mint hét évvel időbb Veres Pálnét is. A szerelmi versek között ilyesmire egyáltalán nem találunk példát, ami egyúttal arra is rávilágít, hogy a meglátogatott nem egyetlen fennmaradt szerelmi versnek sem lehetett a címzettje. (Visszaemlékezésnek, régi szerelmet felidéz versnek azonban lehetett, így mindenek előtt az *Emlékezés az első szerelemre* címűnek.) Ez önmagában is különös, és csak két magyarázat képzelhető el. Az egyik: a kapcsolat idején Imre még egyáltalán nem írt verset, a másik: azokat valamilyen (legvalószínűbben azért, mert javíthatatlanul rossznak tartotta) megsemmisítette, ill. egyiket sem tartotta alkalmasnak arra, hogy akár átdolgozott formában beiktassa a versgyűjteményébe. Akármelyik lehetőség állt is fenn, lényegében ugyanoda lyukadunk ki: csakis rendkívül korai, kifejezetten gyerekkori szerelemről lehetett szó. Elgondolkodtató, hogy ezek szerint még a lány emlékkönyvébe se írt verset, vagy ha mégis írt, úgy azt sem tartotta szükségesnek felvenni az *Emléklapokra* ciklusba.

A megszólítás azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy a felkeresett játszótársához egyetlen szerelmi költeménye sem szól, s hogy az *Emléklapokra* ciklusban is hiába keressük azt. Egyúttal azt is tanúsítja, hogy a gyerekkori játszótárs jóval időbb volt nála. Hiszen mi más oka lehetett ennek a rendhagyó megszólításnak?

Ez újabb érv Fanni mellett: túl azon, hogy valóban gyerekkori játszótárs volt, az öt éves fiú nyilvánvalóan nem tegezhette a tizenéves lányt, ez az társadalmi helyzetükben elképzelhetetlen volt. És megfordítva: semmi más, csakis a jelentős korszakadottság adhat magyarázatot arra, hogy a költ gyerekkori játszótársát ilyen távolságtartó módon szólította meg.

Ezzel szemben a gondolataiban mégiscsak tegezte a nőt!

Csak egyszer lássalak még életemben
Én is, ki egykor mindenem valál. –

A vers, különösen annak első változata, egyértelműen tanúsítja, hogy élete alkonyán szánta el magát a költő a szokatlan lépésre. Halála előtt

még egyszer látni kívánta egykori szerelmét. Mintha most, számos szerelmi kapcsolat és egy házasság után vált volna világossá számára az, amit már gyermekként is sejtett: Fanni, Lujzához hasonlóan, megmaradt örök eszményi nőnek, ám Lujzával ellentétben még él, tehát meg is látogatható.

Ezer lemondás közt kifáradt lelkem
Egyetlen egy pillantásért sovárog
A boldogság' ígéret országába
Mellyb' I olly rég számzve tart az átok.

Vélhetően a *Tragédia* megírása után vagyunk: a még mindig a Paradicsomban élő Fannit az élete hajnalán onnan kihozta Imre, élete alkonyán ismét látni kívánja. Még nem tudhatja, hogy mindannyian az utolsó színnél tartanak: előbb Fanni férje, majd maga, végül Fanni fog meghalni pár éven belül.

Madách semmit sem változott, olyan izgatottan várja a találkozást, miként egy gyermek:

Elgondolám, hogyan fogom találni,
Betoppánásom majd hogy hatja meg;
Bú léssen-e arcán vagy kedv sugári –
S íme szívem szorul – térdem remeg.

Az asszony azonban nem úgy fogadja közeledését, ahogyan várja. Mert bár a költő lelkileg felkészült mindenfajta fogadtatásra, azért a „minden” ebben az esetben csak a szélsőségeket jelenti. Ehelyett azonban a nem természetes módon, indulatoktól, sőt, már-már érzelmektől is mentesen viszonyul hozzá, s első szavaival olyan kijózanítóan hat rá, akár egy pszichiáter: „Hagyjuk barátom a gyermekbeszédet...” Az asszony tehát nem megy bele a korai szerelemnek abba a játszmájába, amelyet a költő találkozásukkor felajánl: felmentésként viselkedik egy olyan helyzetben, amelyben inkább gyermekiességet várna tőle az egykori kedves és játszótárs.

A visszautasítás, pontosabban szólva a szerep elutasítása a férj megjelenésével válik teljessé; a nő zavarba ejtően természetes módon viselkedik abban a helyzetben, amelyet végső soron nem látogat, hanem az látogató férfi idézett el: férjének mint fiatalkori kedvesét mutatja be Madách Imrét.

A költő zavaráról a nyomban ezután megjelenő bűntudat tanúskodik:

Pedig tudám, szeret – s mégis gyötörtem,
Leperg könnye fájó kéjt adott...

Madách végképp kirekesztettnek érzi magát, látva, hogy egykori kedvesének férje úgy viszonyul hozzá mint kedves vendéghez, s nem mint vetélytárshoz. A kései találkozás teljes kudarcra végződik, amelyet az utolsó versszak egy áthúzott változata fejez ki, ha talán költőileg nem is a legszebben, de a legpontosabban:

Ki sompolyogtam lassan a' szobából
Jól érzém nem való e' csendlak nékem –
El nyargalék az éjnek tengerében
'S nyomasztó érzeményekkel szívemben.

Nem véletlen, hogy lélektanilag annyira jó, ugyanakkor költőileg annyira rossz ez a vers! Túlradó érzéseit a szerző nem volt képes korlátozni, alkalmas formába önteni, így aztán a szerelmi kudarc mellett a költő kudarc is teljessé vált.

Kitér : Lujza

Madáchnak volt még egy nagy adóssága. Akkoriban, amikor Fannit meglátogatta, Lujza sírjához is el kellett volna (még egyszer, utoljára) mennie, ám ennek semmi nyoma sincs a verseiben. Pedig van néhány kései verse, amelyekben elmúlt szerelemeit felidézte: az *Egy látogatás* és az *Emlékezés az első szerelemre* mellett ilyen pl. *Az aggastyán* vagy a *Viszontlátás*, s akkor még nem szóltam a föltehetően feleségét idéző (*Egy hölgyhöz* címet viselő) sorokról:

31

Most látom, mily értesen
Valál szívembe néve,
Amint kiléptél onnan,
Utánad foly ki vére.

Érthetetlen, hogy Madáchnak több szerelméhez is „volt még egy utolsó szava”, csak éppen Lujzához nem volt.

Lehetséges, hogy nem látogatta meg húsz éve halott kedvesét? Ideje éppenséggel lett volna rá bűntudat, hiszen a látogatásakor (mint látni fogjuk, ez valószínűleg 1862 kora szűz, mindenesetre ez a legkésebbi lehetséges dátum) Szojka Sámuel életben volt, így tehát kb. két év volt még hátra a költő haláláig. A látogatás kudarcra azonban nagyon megviselhetette. Elképzelhető, hogy Fanni magatartásának hatására döntött úgy: bár jövője nincsen, hiszen rövidesen meg fog halni is, de a múlt sem érdeklődőbbé: se Fanni, se a felesége, se Lujza, se a többiek, hanem feledve múltat és jelent, és nem törődve a (számára már különben is kurta) jövővel: visszavonul Borkával, amíg még meglehetősen.

Ez természetesen csak az egyik lehetőség, amely mindannak alapján, amit a költő életéről és lelkületéről tudunk, egy lehetséges megoldás, ha úgy tetszik: egy lehetséges forgatókönyv. Van ennél rosszabb is, s én ezt tartom valószínűbbnek.

Elzetes magyarázatként: Madách nem szívesen szegte meg ígéreteit, esküit; erkölcsi felfogásával ezt nehezen tudta volna összeegyeztetni. A politikai életben, bizonyos jelekből, de főképp az 1849. február 2-ai utáni viselkedéséből ítélve, egyáltalán nem (miután I. Ferenc József-re felesküdt, soha többé nem buzdított, mert nem buzdíthatott a Habsburg birodalom elleni harcra, csakis az orosz megszállókkal szembeni ellenállásra), a magánéletben is csak kivételesen szegte meg. Az egyetlen ismert eset: 1845. július 20-ai, amikor sírig tartó hátszót esküdt Fráter Erzsébetnek. Ezt az esküjét egészen biztosan megszegte, hiszen bizonyítható, hogy a válása után is volt szexuális kapcsolata. Mérsékelt bűntudatáról és önkritikájáról a *Tragédia* első prágai színe tanúskodik: „S együtt kell tennünk, míg a sír felold.” Az evangélikus lelkész, a történelmi Kepler valóban úgy is tett, miként Madách főhősének szereplése, (ellentétben a szerzővel) valóban együtt tette, amíg

32

felesége, Barbara Müller meg nem halt (később aztán újrَاهázasodott, és boldog házasságot élt), a katolikus Madách ezzel szemben, akárhogyan szépítjük, megszegte esküjét.

A költő tehát, eme lehetséges forgatókönyv szerint, ezért vesz magán, lóra ül, és ellátogat Lujza sírjához, hiszen a becsület mégis csak így kívánja. (Nyilván főt ígért annak idején a lánynak, köztük olyan ígéreteket is tett – Lujza közeli halálának tudatában –, amelyeknek beteljesítése a lány halála utáni időszakhoz vonatkozott.) De Lujza sírja mellett állva se tud már másra gondolni, csak a közelmúlt kudarcára, Fannira. Nincs ihlet, nincs vers; éppenséggel erre is lehetne riasztó látványt adni, de minek? Vannak helyzetek, amikor még egy költőnek is okosabb hallgatni. És egy okos költő ilyenkor valóban hallgat.

Nem tudjuk, mi történhetett. A költő, önjellemzése szerint, már a látogatás kezdetén idősnek érezte magát, legalábbis gyerekkori szerelméhez képest; ám a látogatás végén egy megtört öregember ül lóra, hogy Szécsényben, a rárópusztai hídon át, hazatérjen Sztregovára. Nyilván átértékelte az életét, és felfelé szerelmi kapcsolatait. De azt, hogy ez milyen hatással volt Lujzához fűződő viszonyára, nem tudjuk. Még az is lehet, hogy indirekt megfontolásból mégsem ment el Lujza sírjához. Minden kései (utolsó) találkozás (pl. Fráter Erzsébettel 1862. november 1-je körül) kudarccal végződött. Minden életet elveszített, akihez régebben szoros kötélek fűzték. Nem akarta a halottat is elveszíteni.

A kései olvasónak, annak, aki százszor, ezerszer elgondolkodik a költő versein, a hiány szembetűnő. Miért nincs végső búcsú az igazi társától? Attól a Lujzától, aki bár nem volt a felesége, de ebben csak a halála akadályozta meg. („Míg vele a nászkoszorúra szánt / Virág hervadtan a sírkertbe száll.”) Miért nem búcsúzik attól, aki viszontszerette, s akiben sohasem csalódott? Hiszen mellette töltötte el az életét, miközben (természetesen vagy természetellenes módon, ezt most ne firtassuk!) másnak ölelt magához. Talán kellett volna élete vége felé végső (második és egyben utolsó) búcsút vennie. Ennek a búcsúnak azonban Madách költészetében nem találjuk a nyomát.

A vers keletkezése

A családi hagyomány úgy tartja, hogy nagyjából négy évvel korábban, vagyis ezek szerint 1860 körül vált nyilvánvalóvá, hogy Madách élete rövidesen véget fog érni. Attól kezdve a sztregovai kastély lakói a család halálára készültek.

A költőnek még voltak elintézendő teendők, s talán a most már valóban közeli vég tudata is hozzájárulhatott utolsó, különös szerelmi kapcsolatához Borkával.

Amikor 1862 januárjában megjelent a *Tragédia*, már felkészülten várhatta a halált, bár az esemény (mindkét esemény: a végbement és az eljövendő) jó alkalmat adott arra is, hogy ismer sejt sorra felkeresse. Tudjuk, hogy pl. Felsőtregovára, Sréter Miklósnak, vagy (a meglehetősen távol fekvő, de az akkori havas és különösen hideg télben lovas szánnal jól megközelíthető) Vanyarcra, Veres Pálnéknak még januárban vitte el könyve egy-egy példányát,²¹ de nyilván sok más ismerős is felkereste ez idő tájt, hiszen a megjelent mű és közelgő halála egyaránt indokolttá tette a régi ismerősök látogatásokat.

Túl sok teendője ebben az évben nem is volt. A versben ugyan diszkréten hallgat róla, de nyilván vitt egy példányt a *Tragédiából* Fanninak is, valamikor korasszal. Azt, hogy korasszal történhetett a látogatás, az elbeszélés részletei valószínűleg sítik.

A tágas udvar jólétet lehellett
Ott gabona kazlak itt fa boglya állt
Magas kút ágas nyújtózott középett
Gyümölcsös kertben a kis ház kivált.

Fa tornácán arany csövek füzéri
Baromfi had zsidajgott ajtaján
Mosolygó arczczal állott közöttte
És kis keze tartott rendet csupán.

Az első versszak ugyan a nyárra utal, de az „arany csövek” kifejezés (a vers első változatában még a „tengeri” szó szerepelt) egyértel-

m en azt jelzi, hogy a kukorica betakarítása is véget ért, ez tehát már szi id szak. Éppen ezért 1863 vagy 1864 már nem jöhet szóba, hiszen Fanni férje 1863. július 2-án meghalt.

De 1862-nél korábbi évek sem! 1861-ben, az országgyűlés berekesztése után, Madách egészen mással volt elfoglalva, részben Arannyal folytatott levelezést a *Tragédiával*, annak megjelentetésével kapcsolatban, részben a nemzetiségekről tervezett beszédét szerette volna megjelentetni, ez tehát semmi esetre sem az az id szak, amikor kora sssel, minden más teendőjét félretéve, meglátogathatta volna gyerekkori szerelmét.

A korábbi évek még valószínűleg telenebbek. Hiszen a vers tanúsága szerint Fanni fia összeveszték Madách régi rajzán. „A nő ítélte legkisebb fiának”. De ki lehet ez a legkisebb fiú? Nyilván az 1859-ben született Gyula, torzsalkodhatott az 1856-ban született Kornéllal. (Már csak azért is, mert Pál és Kornél között nem három, hanem öt év volt a korkülönbség, túl nagy ahhoz, hogy ilyesféle közjáték zavarja meg a családi együttlétet.) A több mint három éves Szojka Gyula valóban viaskodhatott a kép birtoklásáért bátyjával, Kornéllal (esetleg néniével, Jolántával is) 1862 szén.

Mindent egybevetve, 1862 szeptember vége vagy október eleje lehetett a látogatás legvalószínűbb id pontja. A második változatba bekerült: „A meglepedésnek szi fénye” sor is ezt támasztja alá. Szécsényben (amely a mai Magyarország leghidegebb városa) rendszerint már október közepén is ködös, borongós az id .

Fanni és Imre kapcsolata

Egy nem egészen 9 éves fiú tehát beleszeretett a vele együtt nevelkedő, nem egészen 15 éves lányba. Nyilván nem egyik napról a másikra, hanem legalábbis három együtt töltött év folyamán. Végképp kideríthetetlen kérdés, hogy az 5–6 éves fiú milyennek láthatta a 11–12 éves lányt: kezdettől fogva vonzódott hozzá, vagy lassan alakult ki a szerelem? (Az *Emlékezés az első szerelemre* elemzésénél látni fogjuk, hogy ha a szerelem nem is, az első vonzalom minden jel szerint az első pillanattól fogva megvolt Imre részéről.)

És milyennek láthatta a lány a fiút? Imre a család szemé-fénye volt; két öccse jóval fiatalabb volt nála (1828-ban még csak egy, ill. két évesek), nénei rajongatakat érte: a Fanninál négy évvel id sebb Mária ugyanúgy, mint a Fanninál egy évvel fiatalabb Anna. A szerep adva volt: minden valószínűség szerint Fanni úgy viselkedett, mintha is a fiatalúr egyik (középső) néneje lett volna. Komoly formában fel sem merülhetett benne az a gondolat, hogy a kedvességével, szeretetével mer ben másfajta érzelmeket és vágyakat ébreszthet a „kistestvérben”, mint a vér szerinti nénei. A helyzet számára, ebben a tekintetben, teljesen abszurdnak tűnhetett. És a maga szempontjából igaza is volt! Ugyan, mit akarhatna egy hat évvel fiatalabb fiúcska t le? Csakis testvéri szeretetet, hiszen oly nagy köztük a korkülönbség, hogy más szóba sem jöhet!

Nagyon valószínű, hogy a 9 éves kisfiú, aki szerelmes volt a 15 éves nagylányba, félreértette a lány vonzalmát, testvéri szeretetét. Ez az érzelmi aszimmetria, a meg nem értettségből táplálkozó indulat lehetett az oka annak, hogy Imre olyasmit tett vagy mondott, amivel megbántotta a lányt. Erre vonatkozhatnak a nőnek a versben elhangzó szavai: „Bár édesen, még is gyötörtük egymást”, de még inkább a férfinak az érzelmi aszimmetriára és disszonanciára utaló sorai:

Pedig tudám, szeret – s mégis gyötörtem,

Leperg könnye fájó kéjt adott...

A gyermek Madách mérsékelt sadizmusára és mazochizmusára talán nem is az alaptermészetével, hanem inkább a lány érzéseinek és viselkedésének meg nem értésével, a vele szemben egyidejűleg megnyilvánuló (testvéri) szeretet és (szerelmi) elutasítás antagonizmusával magyarázható, amelyet az értelmével nem tudott felfogni és feloldani, érzelmileg pedig nem tudta a szeretett személy kettős viselkedését feldolgozni. Mire a látogatásra sor került, a költő már megbocsátott Fanninak, nyilván ez az oka annak, hogy a gyermekkorban történetekre csak finoman utalt a versében, s nem idézte fel azt a haragot, amelyet valaha a lánnyal szemben érzett, s amely egykor durva viselkedésre készítette t.

De ne higgyük, hogy a gyermekkorban történetek feldolgozása gyorsan ment! Minden bizonnyal a sokadik szerelmén – és talán a házasságán – is túl volt már, amikor végre megbocsátott korai szerelmének. Tizenkilenc évesen még egészen biztosan nem tudta feldolgozni a kilenc éves korában történeteket, erre következtethetünk elsősorban drámai próbálkozásaiból. Az idős korban szemben általában nagyon indulatosan, sőt, feltűnően (s olykor megmagyarázhatatlanul) durván viselkednek a férfi szereplők ezekben a művekben. (Ennek azonban feltehetően van egy másik oka is: feszült kapcsolata az édesanyjával, aki – Eric Berne kifejezését használva – folyamatosan a „sarkobaszorítás” játszmáját kényszerítette gyermekeire, nem utolsósorban Imrére.)

A *Férfi és nő* Heraklese, ahelyett hogy palástolná vagy legalább menteni próbálná elutasító viselkedését, egyre durvább Deianejrával szemben. A feleség kérdésére: „Beteg vagy édesem, vagy álmos?” így felel:²²

Mikor voltam beteg? Nyitott szemekkel
Hol láttál álmost? Ébren mondom, asszony,
Mégvénültél, nem kellesz.

A *Csak tréfa* Andaházy grófját is fölöttébb vad érzések fűthetik, amikor így beszél nejével:

szívesen adá
Pénzét a lány, menyecskefő kötetért.
Mert már vénebb volt, mint a vőlegény.

A feleség, Zseni szerényen megjegyzi: „Két héttel. –” Ám a férj csökönyösen ragaszkodik saját igazához: „Mindegy, vénebb.”²³

Vannak olyan részek is a korai drámákban, ahol a gyerekkori család vélhetően egészen más természetű ifjúkori élménnyel egészült ki. Az okot csak találgathatjuk: egy későbbi szerelem, ahol a lány anyja megakadályozta Madách közeledését? Egy jóval idős korúval való szexuális kapcsolat? Vagy a kettő együtt? Akár egyszerre, párhuzamosan?

Ismét a *Csak tréfa*ból idéznék. Széphalminé úgy tervezi, hogy lányával, Jolánnal karöltve behálózza a művészt, Zordy Loránt: „S nem tudna-e két nőt hálóba fogni / Egy bamba gyermeket?” Lányának tehát azt tanácsolja:²⁴

Légy Loránhoz olvadó,

Tüntesd ki t, mosolyg szemébe olykor:
Ha elvesz, szép kocsin jársz, szép lovon,
Fényes cselédség vesz körül; üdvözl
Feljebb mehet, méltóságot szerez.
S ráadásul szellemdús is és csinos. –
Hordd asztalodról a sok konyhakönyvet,
Költőket rakj helyökbe, s jól vigyázz,
Hogy felmetszetlenek ne legyenek. –
[...]
De Váryt sem taszítsd el még egészen,
Szorítsd meg olykor tánc között kezét,
Mondj fülébe sügva szépet is neki,
Tartsd jégveremben, mint a marhahúst,
Ha szükség lenne rá.

Ezek a kemény, olykor drasztikus megfogalmazások aztán 15 év múltán finomulnak, de az idős korban szembeni ellenszenv megmarad a *Tragédiában* is, ahol a londoni szín Évjának édesanyja emlékeztet a korai művészt Széphalminéjára. (Ugyanakkor a mögöttes erkölcsi ítélet nem változik, mert nem is változhat: ne feledjük, hogy a kétszíniség súlyos erkölcsi hibának minősült Madách korában!)

Artúr szíri

Vagyonosak, igaz, de nem tudom,
Mi szemmel nézik a viszonyt veled.
Azért egészen vágytársát se mellőzd,
Ki ma is e csokorral meglepett.

Az árnyaltabb, visszafogottabb megfogalmazás nem véletlen: élete vége felé a költő ismét egy nála (hét évvel) időssebbnél, Veres Pálnéba lett szerelmes. Amikor Fannit felkereste, valószínűleg túl volt már a vele való (plátói) kapcsolaton is; életmódja vagy nagyjából lezárult, csak az életéből volt még egy más (köztük a Fanninál tett emlékeztető látogatás) hátra.

Az irodalmi ambíciók lélektani hátterét hajlamosak vagyunk egyoldalúan szemlélni. Némiképp leegyszerűsítve: a szerelem az ok, a szerelmes vers az okozat. Pedig ez valószínűleg közkeletű tévedés. Kétszáz éve, amikor a költő társadalmi megbecsülése, ha úgy tetszik, foglalkozásuk presztízse látványos növekedésnek indult, sokan szerettek volna irodalommal foglalkozni; a vagyon és a politika mellett ez jelentette akkoriban a (mindenki számára elérhető) hírnevet. S mivel a versek legfőbb témája (legyen szó akár lírai, akár elbeszélő költeményről) a szerelem volt, ezért ahhoz, hogy valaki költő lehessen, el kell szerelmesnek lennie. Nem tudjuk, Madáchnál mi volt előbb? A versek olvasása keltette fel az irodalom iránti érdeklődését, s ezért „kellott” szerelmesnek lennie? Vagy fordítva: szerelmes volt, s ezért kezdett el a költészet iránt érdeklődni? Oly sok „rült” (vagyis a megszokott, társadalmilag elfogadott normáktól eltérő érzés, gondolkodó és viselkedő) költőnk volt a XIX. században, hogy ez felveti annak a gyanúját: talán egy dinamikusabb modell illik a jelenségre. Valószínűleg mindkét irányú kapcsolat létezett, s éppen a pozitív visszacsatolás révén kialakuló öngerjesztés magyarázza a szélsőségeket.

Lélektanilag mindenképpen különös, szinte hihetetlennek tűnő a 9 éves fiú érzelmi vonzalma a 15 éves nő iránt, amelyről ugyan nem tudjuk, hogy pontosan miként élhette meg, de az bizonyos: évtizedek múltán szerelemként emlékezett rá vissza.

(Korábban azt írtam: „félíg-meddig szerelemként emlékezett rá vissza. Azért csak félíg-meddig, mert az *Emlékezés az első szerelemre* egészen biztosan valaki másnak az emlékét idézi, nem Fanniét.”²⁵ Ma már az az álláspontom: az olvasó vagy az elemző gondolhat ugyan, amit akar, de az biztos: Madách igazi szerelmének tekintette Fannit. Versének „Kiért bennem olykor tiszta szenvedély élt” sorából is erre kell következtetnünk. Ha maga az érintett rült szenvedélyként emlékezett

vissza egykori érzéseire, akkor nincs semmi alapunk arra, hogy az érzéseit, pusztán azért, mert szokatlanul koraiak, mintegy lefokozzuk, eljelentéktelenítsük. S bár az *Emlékezés...* talányát ma sem lehet teljesen megnyugtatóan tisztázni, azért elképzelhetőnek tartom – s ezt a későbbiekben részletesebben ki is fejtem –, hogy Fanni az egyik lehetséges – vagy talán az egyetlen igazi, létező – címzettje a versnek.)

Érdekesek a vers két változatának eltérései.

I. változat: Nézd mond a neszéliden mosolyogva
Hajdan imádómat itt mutatom be
Óh neszé hang, e nyíltság szomszéd titkával
Mély tordőfés vólt remegő lelkembe.

II. változat: Most lépe a szobába házi gazdám
Nézd monda a neszé régi kedvesem –
Ah e nyíltság szívemnek drága titkán
Mint árulás oly szörnyen fájtnakem.

Az első változat aszimmetrikus kapcsolatot sejtető szóhasználatát a második változat elfedi: az „imádó”-ból „kedves” lesz a férjnek szóló bemutatásban. A költő annyira megzavarta Fanni viselkedése, hogy utólag sem talált szavakat fájdalomának kifejezésére, ill. jobb híján az értelmetlen fokozást választotta; így lett a „tordőfés”-ből „árulás”.

De miért is olyan fájdalmas a költőnek ez a bemutatás? Ennek alighanem a mindkét változatban előforduló „titok” szó nyitja. Madách nyilván egész életében titkolta, hogy egykor Fanniba volt szerelmes. És ezt olyan ügyesen tette, hogy 180 évvel átvalóban nem gyanakodott senki (még én sem).

Az is lehetséges, hogy az 1831-es (végsőnek hitt) búcsú során megfogadták egymásnak, hogy a kapcsolatukról hallgatnak. Egyáltalán nem biztos, hogy ez megtörtént, ugyanakkor egy lehetséges magyarázata a szokatlanul kemény szavaknak. Hiszen ami történt, az lehetett ugyan az érintettnek váratlan, meghökkentető, olyasmiszerű, ami zavarba hozta tőle, de „tordőfésnek” vagy „árulásnak” minősíteni mégis csak túlzás! Egészen más a helyzet, ha valamiféle ígéret vagy fogadalom volt

kettejük között, amelyr l Imre élete egyetlen percében sem feledkezett meg, de amelyet Fanni már réges-régen elfelejtett (vagy ami sokkal valószínűbb, hiszen nagyon intelligens, következőképpen jó emlékezettel megáldott n r l van szó: nem tulajdonított neki különösebb jelent séget, f képp nem 30 év múltán!). Ez tehát az egyik lehetséges magyarázat arra: mi lehetett a kiváltó oka annak, hogy a drámai pillanatot a költ túldramatizálta. A gyerekkori megállapodás (netán eskü vagy fogadalom) megszegését sérelmesnek, már-már megbocsáthatatlannak találta.

A másik lehetőség, amelyre 1862 szén gondolnia kellett: Fanni természetessége mögött egyfajta „kibeszélés” állhat. Míg a gyerekkori fogadalom kétséges (bár valamiképpen el kellett válniuk egymástól, s lélektanilag nehezen képzelhet el, hogy az elválás ígéretet nélkül történt volna, inkább csak az tartalma lehet kétséges), addig ez utóbbi csaknem kétségtelen. Madách neve az egész országban ismertté vált; Fanni magatartásának, annak, ahogyan Imrét férjének bemutatta, az lehetett a magyarázata, hogy már jóval azelőtt, hogysem váratlanul megjelent volna szécsényi házukban, mindent megbeszéltek vele kapcsolatban a házastársak. Nem biztos ugyan (inkább csak valószínű), hogy ez valóban megtörtént, az viszont egészen biztos, hogy a sikeres és ismert szerzőnek csakis ez lehetett az első gondolata. Szojka Sámuel már réges-régen tudja, hogy kicsoda , s milyen szerepet játszott felesége életében (vagy inkább fordítva: milyen szerepet játszott a felesége Madách életében), ezért nem lepődött meg, s ezért fogadta barátságosan a vendéget. Elképzelhet tehát, hogy a „tördülés” és „árulás” szó nem valamiféle ígéret megszegésére vonatkozott, hanem egyszer en csak arra, hogy az érintett rádöbbsen: a két másik fél korábban már mindent megbeszéltek vele kapcsolatban.

A találkozásnak ez a végkifejlete ellentétes azzal, amit a költ várt volna. A két versváltozat lényegében ugyanazt a várakozást fejezi ki:

I. változat: Hadd halljam az édes szót ajakáról
Mint egy viszhangját boldogabb napoknak
Tán egy eltévedt sűgár engem is ér
Egy elhervadt virága tavaszomnak.

II. változat: Talán egy hangod mint viszhang a múltból
Egy elnémult hírt sz mben felverend,
Talán egy eltévedt szép szemsugártól
A múlt reám halvány árnyat vetend.

De Fanni, tengernyi gyerekt l körülvéve (s ezt Madáchnak már a látogatása előtt is világosan látnia kellett volna), helyzetéb l adódóan is a jövő s nem a múlt felé fordul. A jövő felé, amely (ezt viszont legfeljebb Madách sejtette, is csak a saját eljövendő sorsára nézve) valójában mindhármuk számára lezárult; a látogatást követ en már csak a gyermekeiknek volt igazi jövőjük.

III. Fanni és az életm

A keretszinek Évája

A *Tragédia* első és utolsó Évája Fanni. A szerző ugyan életének sok más szereplőjére gondolhatott (és nyilván gondolt is) a második, harmadik és tizenötödik színírása közben, de első sorban mégis rá olvassuk újra!

Ezer lemondás közt kifáradt lelkem
Egyetlen egy pillantásért sóvárog
A boldogság' ígért országába
Mellyel oly rég számzve tart az átok.

Az ígértország a Paradicsom, a számzetés a kizetés, ez a kézenfekvő párhuzam a vers és a film között.

Fanni két tulajdonságát tekintve is megfelel Évának. Az egyik a termékenység, amely a *Tragédia* női szereplőjének is fontos tulajdonsága, bár csak a XV. színben jut kitüntetett szerephez. A másik az intellektuális képessége.

A gyermek Madách nyilván sokat szenvedett attól, hogy a hat évvel idősebb lánynak számos kérdésére nem tudott mit felelni. Így aztán nem csoda, hogy a film elején szereplő Ádám ugyanolyan együgyű gyermek Évával szemben, amilyen talán a szerző lehetett valaha Fannival szemben.

Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kiszerte, mellyen hogy menjünk, kívánja,
Együttal olyaná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,

Szédelg fejjel, kárhozatra szánva. –
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar ver fényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?

Éva itt váratlanul fölébe kerekedik nemcsak Ádámnak, de Lucifernek és az Úrnak is; érvelése okosabb, meggyőzőbb, mint amit korábban az Úr és Lucifer egymásnak mondott. Utóbbi jogosan állapítja meg tehát:

Lám, megjelent az első bölcsel !
Nagy sorjövend utánad, szép hugom,

hiszen valóban ez az első igazán filozófiai érvelés a *Tragédiában*. Utóbb Madách meglepve tapasztalhatta, hogy 30 év múltán is megmaradt valami Fanni intellektuális fölényéből, hiszen az asszony magatartása normális, a (feltehetően) be nem jelentett látogatáshoz tökéletesen alkalmazkodó, viszont Madáché gyerekes, már-már nevetséges. Váratlan látogatásával meg akarta lepni gyerekkori szerelmét, s a végén lepődött meg azon, hogy senki sem lepődött meg. A legérzékletesebben ezzel a paradoxonnal jellemezhető a történet. Egyébként Benes Istvánné grafológus véleménye megerősítette Fanni különleges intelligenciáját.

A termékenység és a szellemi fölény mellett még egy érv szól amellett, hogy Fanni a keretszinek Évája. Éppen az, hogy az esetében a legkorábbi szerelemről van szó; a gyermekkorának és a Paradicsomnak a megfelelése elég kézenfekvő.

(Azért persze lehet találni más párhuzamot is, ha az *Egy látogatás* a *Tragédia* szövegével egybevetjük. Az író jelenet: „Nem tántoríts el, lelkem felfelé tör. –” sorával rokon az első versváltozat: „Mellyel porköréből az ezekbe vágya” sora.)

Ennél több hasonlóság talán nincs, és talán nem is lehet Fanni és Éva között, hiszen (erről azért nem szabad megfeledkeznünk) a szerző 1831 novemberében 30 évre elszakadt a szerelmétől; ettől kezdve minden valószínűség szerint csak közvetett híreket kapott róla.

S

ugyan

milyen hír érkezhettek egy számos gyermeket viszonylag szűk körülmények között nevelő nőről? Azokra a bálokra, amelyeken a költő oly nagy örömmel részt vett, talán sohasem jutott el, s egyáltalán: valószínűleg nem volt sem ideje, sem alkalmja arra, hogy olyan társadalmi vagy társasági események részese legyen, ahol Madách Imrével találkozhatott volna. Így történhetett, hogy bár egymáshoz közel éltek le az életüket, és barátaik, ismerőseik révén folyamatosan értesülhettek egymás életéről, 1831 későbbi szeptember után valószínűleg már csak egyszer találkoztak, 1862-ben székelyújváron.

Az első versszakokban tetten érhető Madách feldúltsága, zaklatottsága a látogatás előtt, ez is az 1862 szeptember végi vagy október eleji látogatás mellett szól. Október végén már Pestre kellett utaznia, s onnan Nagyváradra ment, ahol egy újabb utolsó találkozó várt rá, Fráter Erzsébettel. Nyilván ezt a „második” látogatást is elhatározta már magában, amikor felkereste Fannit.

A feldúltságnak egyébként, a grafológus megállapítása szerint, a vers kéziratán is vannak nyomai, bár nem világos, hogy az emlék, a megtörtént esemény áll-e a háttérben, vagy egyszer en elégedetlen az alkotó a versével, amelyben ugyan mindenről számot adott, de amelyben mégsem tudott költőileg semmit sem kifejezni. Csak az indulatosságát mutatja a kézírás, az okok nekünk kell találgatnunk. Az íráskép alapján az is világos, hogy a második változatot már egészen más körülmények között írta, mint az első, nem íróasztalnál ülve. Talán már betegen feküdt, amikor a végső formába öntéssel kísérletezett, s így a testi fájdalmak, a nyomasztó emlékek s a költő kudarc egyaránt hozzájárulhatott az indulatokhoz.

Az *Egy látogatás* cím kicsit mesterkéltebb, aminek nem tudjuk az okát. Miért nem *Utolsó látogatás* a címe? Hiszen a szövegben a költőnek: ha száz évig élt volna a szerző, valószínűleg akkor sem látogatta volna meg többé első szerelmét; a kései találkozás kudarcra végképp elkészítette t. Vagy miért nem határozott névelő szerepel a címben? Annak, hogy csupán *egy* látogatásról lett volna szó a sok közül, ismét csak ellentmond a tartalom. Sőt, a névelő akár el is lehetett volna hagyni. Egyáltalán nem világos, hogy a címadás mögött milyen megfontolás állhatott.

Az akadémiai székfoglaló

Madách szokatlan címet adott akadémiai székfoglalójának: *Arról, különösen esztétikai szempontból*. Nem kimondottan olyan téma, amelyet ilyen alkalom tárgyául lehetne választani; s az evolucionizmus híveinek ellenében még az az epés megjegyzés is megfogalmazható: ma még kevésbé, mint Madách idejében. Nem is erről szól a beszéd. Pontosabban, a költőről szól, de társadalmi, egy kicsit lélektani, ám egyáltalán nem esztétikai szempontból.

Madách konzervatív nézeteit sokan kárhoztatták, elsőként Veres Pálné, aki – miután a székfoglaló folyóiratban is megjelent szövegét elolvasta – méltán lehetett csalódott: korábbi kapcsolatuk alapján egyáltalán nem ilyen állásfoglalást várt egykori szerelmétől.²⁶ Bizonyára még jobban megsértődött volna, ha a tudomására jut, hogy az legfeljebb fele részben szól neki, mert az igazi női ideál, aki a kései művészi ihletje volt, valójában Fanni.

Az akadémikusnak az a dolgozatában kifejtett felfogása, hogy a nőnek a családban, a társadalomban, a gyerekek mellett van a helye, különösen annak fényében visszatetsző, hogy más kérdésekben hajlamos volt nyitottan gondolkodni, szabadelvűnek (liberálisnak) vallotta magát, s ami talán fontosabb: a környezete is elfogadta ezt az önminősítést, mindenki a szabadelvű politikust látta a költőben. Ezzel azonban semmiképpen sem egyeztethető össze a költőről vallott felfogása. (Hozzáteszem: ma már. Nehezen deríthető ki ugyanis, hogy a kor magyar – vagy akár más nemzetiség – liberálisai miként gondolkodtak a női társadalmi szerepéről, a nemek közti egyenjogúságról és egyenrangúságról. A beszédben inkább az utóbbiról, az egyenrangúságról volt szó.) Sőt – s ez a további elemzés szempontjából sem mellékes –, ez a műve egyenesen visszalépés a *Tragédia* műve felfogásához képest! Madách, ha szabad így fogalmaznom, ismét „elvetette a sulykot”, miként 20–25 évvel korábban, első drámájának kidolgozása idején. Vajon miért? Úgy gondolom, a Fanninál tett utolsó látogatás lehet a magyarázat erre is. Ám ekkor már egészen másról volt szó, mint ifjú korában.

A költőről való gondolkodásában ezúttal az éppen aktuális szerelmi kapcsolatot (Borkát) figyelmen kívül hagyta, s folyamatosan arra a két

(eleven) n re koncentrált, aki az életében intellektuálisan is fontos szerepet játszott: Herminre és Fannira. (Lujza oly korán meghalt, hogy t az elemzés szempontjából nem tudta, de talán nem is akarta érdemben figyelembe venni. Feleségénél pedig az intellektuális tényez hiányzott.) Óhatatlanul párhuzamot vont, hasonlóságokat és eltéréseket keresett. Egész életében (a fiatalon elhunyt Lujzát ismét figyelmen kívül hagyva) két igazán okos n t ismert: Hermint (Veres Pálnét) és Fannit (Szojka Sámuelnét), csakis bel lük indulhatott ki, amikor székfoglalójában (prózaian fogalmazva) azt latolgatta: lehet-e egy n is olyan okos, mint egy férfi, s ha igen, vajon mit kezdhet egy okos n az eszével?

Véleménye elég lehangoló, egyrészt azért, mert nem sok esélyt látott arra, hogy egy n a férfival azonos szellemi teljesítményre volna képes, másrészt úgy vélte, hogy ha ez olykor mégis megtörténik, akkor a n nek nagy áldozatot kell hoznia érvényesüléséért. Így az olvasó számára a végkövetkeztetés egyértelmű: lehetséges ugyan, hogy kivételesen egy n is képes hasonló szellemi teljesítményre, mint egy férfi, mégis okosabban teszi, ha tudásának társadalmi elismertetését mell zve, megmarad a családi t zhely mellett.

Látnunk kell, hogy a szerz saját tapasztalatait is leírta, értelmezte, amikor álláspontját kialakította. Leegyszer sítve: adva volt két, különleges adottságokkal megáldott n : Hermin és Fanni: valószínűleg egyikük szellemi képessége sem maradt el Madáché mögött. Ám Hermint – a szerz véleménye szerint – örök boldogtalanságra ítélte „nagyravágyása”, míg Fanni tökéletesen boldog és elégedett volt a helyzetével, soha életében nem is törekedett többre, mint amit – családanyaként – elért.

Az *Egy látogatás*ban leírtaknak a tapasztalata bizonyára hozzájárult a székfoglalójában kifejtett álláspontjához. A látogatás el tt talán úgy képzelte el, hogy egy olyan okos n , mint Fanni, nem lehet elégedett a helyzetével, azzal, hogy élete 16 gyermek világra hozatalával, nevelésével (gyakran eltemetésével) telik el, egy vidéki ügyvéd oldalán. Fanniban kell, hogy legyen valamiféle nosztalgia, hiányérzet; hiszen képtelenség, hogy azzal az ésszel, ami adatott neki, a helyzetébe beletör djék! Ám kiderült, hogy a költ tévedett: Fanni tökéletesen boldog volt férje oldalán. Egy értelmesebb n , talán a legértelmesebb valamennyi közt, akiket ismert, és mégis, semmi más nem érdekeli t,

csak a családja, és tökéletesen elégedett mindennel. Egészen biztos tehát, hogy a székfoglaló konzervatív szemléletében ennek a kései (és a szerz számára keserű) tapasztalatnak komoly szerep jutott.

Veres Pálné életéről nem sokat tudunk, ám az nagyon valószínű, hogy nem volt olyan boldog, mint Fanni. Csak egy gyereke született, és az *Atlas*c. vers tanúsága szerint szerelmes volt Madáchba (természetesen már családanyaként). Amellett, bár neki talán hízelgett, a férjének esetleg rosszul eshetett a társadalmi elismertség. Ha egy alispánról csak úgy beszél a megye, hogy Veres Pálné férje, akkor ez biztosan nem ér sít a családi kötelet. Márpedig állítólag így beszéltek róla, amiben feleségének sikere mellett saját személyisége (kis túlzással: személytelensége) is közrejátszhatott. A *Nógrádi képcsarnokban*, az akkor még f jegyző fiatalemberről, ezt írták Madáchék:

Bármit h n jegyez a toll, mert nincs elve magának,
Méltán vagy te tehát a megye tolla, Veres!

Ugyanakkor elképzelhet, hogy az Akadémia újonnan megválasztott levelező tagja, abból kiindulva, hogy Hermin is megvallotta neki (az *Atlas*c. vers tanúsága szerint) szerelmét, tévesen ítélte meg, vagy egyszer en csak eltúlozta az asszony boldogtalanságát.

IV. Emlékezés

A *Madách korai szerelmei* c. kötetben fölöttébb bonyolult leíráshoz kellett folyamodnom, hogy az ismereteinkben tágulórt korrekten áthidaljam. Elméletileg számos személyt (egészen pontosan hatot: Els t, Mária₁-et, Mária₂-t, Mária₃-at, Pásztorlányt és Látogatottat) különböztettem meg, tudván tudva, hogy közülük néhányan egészen biztosan azonosak. Nem volt azonban elegendő támpont az azonosságok megállapításához.

Abban, hogy 14 és fél éves kora előtt nem lehetett ennyi szerelme, egészen biztos voltam. Hiszen Madách nem falusi fiú volt, hanem nemes úrfi, aki ennek megfelelően egy fölöttébb zárt világban töltötte gyermekkorát. Egész egyszerűen nem volt alkalma arra, hogy lányokat megismerjen. Részben éppen ez a korlát adta a megoldást Fannihoz; cinikusan úgy is fogalmazhatnánk: a gyermek Madáchnak bele *kell*ett szeretnie, mert nem volt a környezetében másik lány, akibe beleszerethetett volna. De ezt inkább nem állítanám, mivel Fanni valószínűleg valóban rendkívüli lehetett: szépsége és értelmi képessége bizonyára egyaránt elragadtatással töltötte el a gyermeket.

A „nulladik szerelme” megfogalmazást mindig is elítelték, ugyanakkor megkerülhetetlennek találtam. Mivel azonban úgy ítélt meg, hogy az *Emlékezés az els szerelmemre* másik lánynak az emlékét idézi, és az is világos volt, hogy Fanni előtt végképp nem lehetett senki sem a költő szerelmi életében, egyszerűen nem tudtam másképp megfogalmazni a sajátos helyzetet.

Ez a furcsaság azonban gyanakvóvá tett: hogyan lehetséges (és lehetséges-e egyáltalán), hogy Madách nem Fannit, hanem egy későbbi szerelmét tekintette első szerelmének? Ez elméletileg elképzelhetőnek látszott ugyan, de csakis egy módon: ha Fannihoz fordított viszonyát utólag „átértékelte” volna. Mondjuk, ha úgy tekintett volna vissza rá mint gyermekkori, nem igazán szerelmi kapcsolatra. Ez valóban észsze-

re lehet ség: kezdetben volt Fanni, azonban nem volt még „igazi” szerelem, aztán jött valaki, s az volt valójában az „első”.

Ennek a „normális” embereknek észszerű feltételezésnek azonban ellentmond az *Egy látogatás*. Fanni nem volt igazi szerelem? De akkor miért kereste fel élete alkonyán az évtizedek óta nem látott asszonyt? És miért írta azt versében: „És jól esett, hogy elkábult fejem nem / Hallotta meg szívem vad dobogását”, majd pedig: „íme szívem szorul – térdem remeg”? Ez a túlzott, kívülről nézve már-már nevetségesen gyerekes izgalom ellentmond annak, hogy Imre, akár élete alkonyán, úgy tekintett volna vissza Fannira, mint aki nem is volt „igazi” szerelme. Különböző is, ebben a kérdésben gyakorlatilag képtelenség tévedni: azt, akire életünk első szerelmeként emlékezünk vissza, nem elzheti meg senki sem a sorban. És végül: a „Kiért bennem olykor létezni” sora az *Egy látogatásnak* egyértelműen igazi szerelemről tanúskodik.

Ezek az észszerű érvek azonban látszólag súlyos ellentmondásban állnak az *Emlékezés az első szerelemre* tartalmával. A versben alig van konkrétum, tehát nem sok az, ami szembeszíthető Madách és Fanni életével, de az a kevés mégis ellentmondani látszik minden megfontolt értelmezési kísérletnek.

Madách rejtőzködése nagyon is érthető. Hiszen ha Hermint, a felfigyelt, majd későbbi alispán feleségét nem hozhatta hírbe, és óvakodott attól, hogy bárhol is leírja a köztiszteletben álló szeretett nő nevét (vagyis Veres Pálnéét), akkor Fannival, a szécsényi ügyvéd nevével szemben is ugyanígy kellett viselkednie. A nekik szóló, vagy akár csak az emléküket idéző verseket úgy kellett megírnia, hogy az érintettekhez legközelebb állók, az említett személyek férjei, gyermekei, vagy a költő barátai: Szontagh Pál, Veres Gyula, Matolcsy György se sejtessék, hogy kiknek is szólnak a költemények.

Erre a diszkrécióra annál is inkább szükség volt, mivel egy megjelentetett szánt versesköteten munkálkodott: amikor a verseket írta, majd javította, nem sejtette sem azt, hogy meghal, mielőtt a cél megvalósulhatna, sem azt, hogy a halála után többé senki sem fogja szorgalmazni a kötet kiadását. Abból kellett tehát kiindulnia, hogy csak „semmitmondó” névvel keresztneveket hagyhat meg a versekben: Máriaé, Etelkát,

Amáliáét, Idáét, Zsuzsiét, Karolináét: ilyen keresztnév n sok van. Lujza neve is megmaradhatott (jóllehet rendkívül ritka név volt), hiszen már régen meghalt. Viszont a Fanni és a Hermin keresztnévek meglehetősen áruklódók, s ha más vidékeken talán nem is, Nógrádban legalábbis sejtették volna az olvasók, hogy kikről van vagy lehet szó.

Az *Emlékezés...* mindazonáltal talányos vers. Jobban belegendolva csak három korai szerelemmel számolhatunk: Massa Fannival, Cserny Máriával és a pásztorlánnyal. Előbbiek a sztrigovai kastélyban éltek, az utóbbi, akivel talán soha egyetlen szót sem válthatott Madách, s aki csupán egyetlen telet töltött a faluban, a kastély közvetlen közelében lakott: ablaka (két vers szerint) átellenben volt az ifjú ablakával.²⁷ Ha abból indulunk ki, hogy egy negyedik személy bevonása önkényes eljárás volna (még akkor is, ha sehol sincs kimondva, hogy a Mária-versek valóban Cserny Máriához szólnak, s nem egy másik Máriához), akkor (minthogy a pásztorlány rövid és távoli kapcsolat volt, ezért eleve nem jöhet szóba) csak két lehetőség marad: az *Emlékezés...* vagy Fanniról szól, vagy Máriáról. Ámbár, más költeményekhez hasonlóan, ebben az esetben sem zárható ki, hogy a vers megírásakor egyikükre, javításakor már másikukra gondolt a szerző. (Mint látni fogjuk, ez valóban elképzelhető lehetőség.)

Mária mellett korábban csak az az érv szólt, hogy sokáig tartott a költő első szerelmének, miután azonban világossá vált, hogy az *Egy látogatás*ban szereplő, akiről most már elég határozottan állíthatjuk, hogy Massa Fanni, korábbi szerelme volt, mint Mária, csak ezért tette módon tartható fenn ez a hipotézis. „Komolytalannak”, az első „igazi” szerelmet megelőzőnek kellene tekintenünk a gyerekkori kapcsolatot, amit elemzőként ugyan bárki megtehet, ám az *Egy látogatás*, mint az eddigiekben láttuk, tanúsítja, hogy a szerző egyáltalán nem így vélekedett a kapcsolatáról. Ebben az esetben viszont Fanni volt az első szerelme, s ezt idézi az *Emlékezés...*, vagy legalábbis annak legkorábbi (ismeretlen) változata. Ez elég logikus feltételezés, mondhatni: tautológia; ha egyszer Fanni volt a legkorábbi szerelme, akkor az első szerelme, főlegesen ennek ellentmondó feltételezéseket megfogalmazni egy ilyen nyilvánvaló esetben.

Szintén ellene szól Máriának a vers kötetbeli elhelyezése. Hogyan lehetséges, hogy sem a versek lejegyzésekor, sem a 10. főlíon szereplő listán nem került az *Emlékezés...* a „helyére”, vagyis – amennyiben valóban Mária emlékét idézte volna – a többi Mária-vers után, mintegy azok lezárásaként? Erre is csak egy magyarázat van: eredetileg nem Máriáról van szó a versben. S mivel Fanninak szóló szerelmes versek egyáltalán nincsenek, így egészen természetes, hogy önmagában kellett állnia. (Más kérdés, hogy a listán erre teljesen áthúzva szerepel; olyannyira, hogy nem is olvasható, csupán apró jelekkel kikövetkeztethető a cím. Ez viszont azt jelenti, hogy amikor a 10. főlíó készült, akkor valószínűleg meggondolta magát a szerző, és végül úgy döntött, hogy mégsem a szerelmi költemények között fogja szerepeltetni; mint látni fogjuk, valóban ez történt, hiszen a tervezett kötet tartalomjegyzékében azt is jelezte, hová szánta végül a verset. Ez eggyel több ok lehetett arra, hogy az átdolgozás során, megízve a vers hangulatát, itt-ott elrugaskodjék a tényekről, amelyek egyébként sem volnának számon kérhetőek.)

Tartalmi szempontból két kifogás emelhető azzal a feltételezéssel szemben, hogy az *Emlékezés* Fanniról szólna. Az egyik: a megismerkedés körülményei.

Látom t gyermek még s hajadon már
Gyászba ölték 's vitték társaságba
Bábja mától rá már hasztalan vár
Kis testvérét hogy temetni látta.

Túl azon, hogy a szécsényi halotti anyakönyvben nincsen nyoma a kistestvér halálának (aminek számos oka lehet: pl. nem ott halt meg, nem vér szerinti testvér volt), az is nehezen hihető, hogy a gyermek Imre (a későbbi versszakok szerint) a nála hat évvel idősebb lányt vigasztalja. Az a lány tehát, akinek ez a rész az emlékét idézi, valószínűleg Mária.

A másik kifogás a szerelem végével kapcsolatos:

Megjövék, nászünnepet találtam
Bokrétát nyújtottam az arának,
Reszketék, és elsápadva láttam
Harmat renye kelyhén a' virágnak.

F képp az a gond ezzel, hogy nem tudunk hosszabb gyerekkori távollétról. Ráadásul a korábbi versszakok tartalma alapján azt kellene gondolnunk, hogy az egyetemi évekről van szó. Ezzel együtt elképzelhetjük, hogy a vers (talán többszöri) átdolgozása során a költő nem egy jól meghatározott személyre gondolt, hanem váltakozva Fannira és Máriára, s a visszaemlékezésében mintegy a két szerelmet ötvözte egyé, s egészítette ki olyan életrajzi motívumokkal, amelyek jóval későbbiek.

Ugyanakkor nagyon is elképzelhetjük, hogy Madách hosszabb távollét után érkezett haza 1831 késő szén a szülő falujába, közvetlenül Fanni esküvéje előtt. Erre magyarázatot adhat Imre betegeskedése, s esetleg hosszabb gyógykezelése. Édesanyjának barátnője, Tihany Mária 1831. május 1-jén Ebeckerl írt levelében kifejezetten Madách Imre (közelebbre nem ismert) betegségével magyarázza, hogy tollat ragadott.²⁸ Lehetséges azonban más magyarázat is. Majthényi Annának 1831. július 25-én a Fortuna fogadóból férjének írt levele egyértelműen mutatja, hogy rendkívüli mértékben aggódott szerettei (s persze saját) életéért (tombol a kolera Pest-Budán, az asszonyt és gyermekeit nem engedik be Nógrád megyébe, visszafordítják őket Vácról).²⁹ Nagyon is elképzelhetjük, hogy a család nyár végén, vagy az elején hosszabb időre olyan helyre költözött, amelyet a járvány terjedése szempontjából biztonságosabbnak tartottak, mint Alsósztrégovát (természetesen a család kivételével, hiszen a hivatali teendőket Nógrádhoz költötték).

Egy biztos: a sztrégovai esketési anyakönyveket lapozgatva, Fanni esküvéje az egyetlen, amely mai ismereteink alapján egészen biztosan „érzékenyen érintette” Imrét. Vagyis a versnek ez a részlete majdnem biztosan róla szól.

Egyébként hazatérve (bárhonnan és bármikor), hol és miféle nászünnepet találhatott volna? Ha esetleg lett is volna egy másik szerelme valahol a faluban, bizonyára nem hívták volna t vendégségbe, már

csak azért sem, mert a menyasszonyt vélhetően fenyegette volna egykori szerelmének a jelenléte. Madách tehát, ha hazatérve valóban nászünnepet talált, akkor az csak Alsósztrégova 1-ben lehetett, vagyis a Madách-kastélyban. (Akkoriban a kisebb településeken még nem voltak utcanevek, csak a mai helyrajzi számoknak megfelelő sorszámozás létezett; az 1-es számú ingatlan a Madách kastélyt jelölte.) Ott pedig, a jelek szerint, meglehetősen ritkán volt nászünnepe. [Madách életében mindössze öt esetről tudunk: Fanni, 1831. november 20.; Madách Mária, 1833. augusztus 1., majd 1847. január 14.; Huszár Anna, 1858. június 1.; és egy Háni (Hanna?) nevű lányé 1861 májusában, aki azonban nem szerepel sem a katolikus, sem az evangélikus anyakönyvben.³⁰ Madách Annának csak az esküvéje volt Alsósztrégován, a lakodalomra már Barátiban került sor.] A kör bezárul: a „Megjövék, nászünnepet találtam” sor csakis Fanni (Imre számára valószínűleg váratlan) esküvéjére vonatkozhat, függetlenül attól, hogy a vers többi részének mennyi köze van hozzá, s mennyi esetleg Máriához.

Különös módon az *Egy látogatás* első változata is azt sejteti, hogy Madách valóban elhagyhatta az otthonát, és a megfogalmazás hasonló (egyáltalán nem az egészségével összefüggő) okra enged következtetni, mint amire az *Emlékezés* utal.

Átkoznom kell a' fenhéző lángot
Melly porköréből az egekbe vágya,
Mert nem maradt a' ház kicsiny oltárán
Hol jóltevőn melengethet sugára.

Mért nyargalózott b' szellem gyanánt melly
Csendes lakokra pusztulást idéz csak
'S feldúlva mindent füstölő romok közt
Átkot szerez és feledést magának. – –

(Egy látogatás, I. változat)

Száz merész terv hívott, hogy kívánjam
Menni kell, merre a lélek z' hajt
'S csendesen gondoltam csak magamban:
Lányka boldog, aki boldogít majd.

[...]

El rohantam mégis; intve inte
Ragyogó harc izgató varázsa
A zajgó lét ismeretlen élve
El borított mint tengernek árja

(Emlékezés az els szerelemre)

Madách tehát mindkét versben – ha szabad így fogalmaznom – hasonló „tragikus vétségér l” számol be, holott nyilvánvaló: gyakorlatilag semmi bebeszólása sem lehetett az életébe gyermekkorában. Vagyis itt egészen biztosan mindkét esetben a fantázia által merészen átértelmezett emlékekr l van szó: egyetemi tanulmányai befejezéséig nem volt bebeszólása abba, hogy mikor és hol tartózkodjék, hol tanuljon stb. A „Száz merész terv hívott” lehet éppenséggel igaz (vagy bizonyos helyzetekben, pillanatokban igaznak hitt) állítás is, de a tény akkor is az, hogy akár érzett ilyen késztetést, akár nem, mennie kellett Pestre tanulni, ezt egészen biztosan nem az egyéni ambíciói döntötték el, hanem az édesanyja.

Ugyanakkor ez a hasonlóság is azt valószínűsíti, hogy mindkét vers (a valóságtól való elrugaskodás ellenére, egyszer en az elrugaskodás módjának hasonlósága miatt) ugyanarról a szerelmér l szól: Fanniról. Önvádja mindkét esetben annak a jele, hogy élete alkonyán szerette volna „rendezni” kapcsolatát a n vel, s erre nem talált jobb ürügyet, mint hogy önmagát hibáztatta, mintha a távolléte lett volna az oka annak, hogy a lány más férfival állt oltár elé, nem vele. Fanninál biztosan nem err l volt szó, de talán Máriánál sem.

Átsorolt versek

A kiadásra el készített, eleinte gondosan lejegyzett versek érdekes átalakuláson mentek át. A nagyalakú (az A/4-es méretet is meghaladó) lapokon el bb két hasáiban, folytatólagosan lejegyezte Madách a költeményeit, s az elején még azok tartalomjegyzékét is elhelyezte. Ponto-

sabban, a két kötetre tervezett m els kötetében még így járt el, tehát *Az els kötet foglalatá* szigorú rendben követik maguk a versek.

Utóbb azonban elégedetlen volt a szerz az eredménnyel. A verseket hol a lapszéleken, hol a sorok fölött javította, ha pedig túl sok volt a javítás, akkor külön lapon lejegyezte. Módosultak a verscímek is. Jóllehet a szerelmi versek tényleges sorrendje egyezik a foglalatlal, de a címek már kicsit eltér ek. A *Búcsú Amáliától* címmel a nevet piros írónnal áthúzta a szerz , és mellé írta: „Karolin hátrább”. Ez a megjegyzés azt jelenti, hogy a cím módosításával együtt a verset máshol kívánta elhelyezni (ugyanaz a megjegyzés szerepel az el z három versnél is!), aminek az lehet a magyarázata, hogy Karolina jóval (több mint tíz évvel) kés bbi szerelme volt, mint Amália.

De annak megítélésében is változott az elképzelése, hogy mi kerüljön a szerelmi költemények közé. A foglalatban az *Emlékezés az els szerelemre* és a *Megnyugvás a sorsban* cím mellett a III jel áll, vagyis ezeket a harmadik részbe kívánta áthelyezni. Csak az nem világos, hogy melyik kötetben? Az els kötetben *Legenda és rege*, míg a másodikban *Kedvcsapongások* a címe a III. résznek. Utóbb Halász Gábor úgy vélte, hogy az utóbbira gondolhatott a szerz , így tehát az általa kiadott *Madách Imre összes m veiben* a *Kedvcsapongások* között kapott helyet mindkét vers. Ennek épp a fordítottja történt a *Fagy-virágok*kal, amely a II. kötet V. részében, az *Elmélkedések*ben szerepel. *A második kötet foglalatában* azonban az I jel áll mellette, s ebben az esetben aligha lehet kétséges, hogy az I. kötet I. részér l van szó, vagyis a szerelmi költeményekr l, oda kell tehát áttenni a verset. (Azt, hogy a 10. fólió készítésével párhuzamosan történtek a tartalomjegyzékekben végzett utólagos módosítások, jól mutatja, hogy a 10. fólión már valóban a Lujza-versek után következik a *Fagy-virágok* ciklus, jóllehet sem *Az els kötet foglalatában* nem szerepel, sem az ott következő verseknél nincs semmi nyoma. Vagyis ezek szerint annak elkészülte, s t, valószínűleg a második kötet lejegyzése után került sor a 10. fólió elkészítésére, az utólagos sorrend-módosításokra.)

Számos esetben módosult tehát a szerz elképzelése azzal kapcsolatban, hogy kihez is szól egy-egy verse, ami azt jelenti, hogy olykor jelent s hasonlóságot látott a szeretett személyek vagy a hozzájuk f -

z d kapcsolatai között. (Korábban részletesen elemeztem az ún. átsorolt szerelmi költeményeket.³¹) Lehetséges, hogy az *Emlékezés* is ilyen átsorolt vers, amelynek címét talán csak azért nem változtatta meg, mert úgy vélte: ugyan ki tudhatná, hogy valójában ki volt az els szerelme? A vers els változata (amely föltehet en elkallódott, ill. Madách gyakorlata alapján azt is feltételezhetjük, hogy megsemmisítette), bizonyára valóban az els szerelmét, vagyis Fannit idézte. Kés bb azonban, az átdolgozások során ez módosulhatott, akár úgy, hogy valaki másra (is) gondolt, akár úgy, hogy szándékosan ötvözte a motívumokat, vagy egyszer en: szabadjára engedte fantáziáját. Azt, hogy az egyértelm séget sugalló cím ellenére utóbb mégsem egy meghatározott személyre gondolt, tulajdonképpen „helyre tette” azáltal, hogy a szerelmi költemények ciklusából egészen máshová sorolta át.

Fanni mellett szól az is, hogy az *Emlékezés*ben szerepl lány valóban „játsszótárs” (ugyanúgy, mint az *Egy látogatás* címzettje), akivel éveken át s r n együtt van Imre, de akinek csak az esküv je napján vall szerelmet:

Vajh mi harmat csepp az drága lány hisz
A virágot nem hajnalban szedtem. –
Halvány lett , halvány lettem én is,
'S most sugám el ször, hogy szerettem.

Ugyanez Máriáról nyilván nem mondható el, neki bizonyára szerelmet vallott Madách. Az *Els csók*, de több más hozzá írt vers is azt mutatja, hogy Máriával egészen más lehetett a kapcsolata. És jóval kés bbi, amit az is jelez, hogy egyáltalán vannak Mária-versek, amelyeket nyilván a lánynak is megmutatott. (S t, az egyiket vélhet en beírta az emlékkönyvébe is, hiszen az *Emléklapokra* ciklus els verse is *Mária*.) Fanni-versek viszont nincsenek. A 8–9 éves gyermek, s a 10–16 év körüli fiú viselkedése között jelent s az eltérés. Zavaró, hogy Mária esetében ilyen tág id határookra kényszerülünk, de valójában semmit sem tudunk, azon kívül, hogy Fanni után és Etelka el tt volt, vagy legalábbis a szerelem kezdete meg kellett, hogy el zze az Etelka iránti vonzalom kezdetét, vagyis 1839-et.

Végül, van egy motívum, amely nagyon hasonló az *Egy látogatás*ban és az *Emlékezés*ben; ez is amellet szól, hogy mindkét esetben ugyanarról a szerelmér l lehetett szó.

Mert mit magában hasztalan keres már
Másban szemlélni is olly jól esik még
A szívnek, – úgy mint aggnak unokákban
Izlelni a' tavaszt mely elveszett rég.

(Egy látogatás, I. változat)

Mint a szül a gyermek örömében
Megifülvá örömet talál

(Egy látogatás, II. változat)

Úgy vagyok mint agg ki gyermekének
Játékát könnyel s mosolygva nézi

(Emlékezés az els szerelemre)

Az *Emlékezés*nek van még egy figyelemre méltó sajátossága. A vers a 9. főlíón kezd dik, majd a 11-en folytatódik, és ott is fejez dik be. A közbüls , gyakran emlegetett 10. főlíón a szerelmi versek csoportosítása szerepel. Ez lehet ugyan véletlen, hiszen a Madách halála utáni 49 évben, amíg a Magyar Nemzeti Múzeumba került a hagyatéék, s a kéziratos versgy jtemény technikai számozása megtörtént, forgatták néhányan a kézirat lapjait (Bérczy Károly, Gyulai Pál, ill. az a személy, akit Gyulai a kéziratok lemásolásával megbízott, talán Palágyi Menyhért s mások is), lehetséges, hogy k tették be, mintegy könyvjelz ként a versbe a 10. főlíót. Valóban: rossz helyen van ott, amit a mérete is mutat, hiszen nagyon eltér az 1. főlíótól a 71-ig azonos, nagyméret lapoktól. A 71. után számos eltér méret , jobbára jóval kisebb lappal találkozunk, amelyek zömében a javításokat, kiegészítéseket tartalmazzák.

Egyáltalán nem biztos tehát, hogy Madách tette „rossz helyre” a lapot. Ugyanakkor nem zárható ki ez a lehet ség sem, hiszen mi oka lehetett bárkinek is máshová áthelyezni egy kéziratlapot? Nem valószí-

n , hogy a sokszoros javítást tartalmazó, nehezen olvasható verseket utóbb valaki végigolvasta volna, ennek ellenére az 1–71. kéziratlapon sorrendje helyes, eltekintve az ominózus 10. fóliótól. Ráadásul bárki könnyedén korrigálhatta volna a hibát, hiszen látni való, hogy a 10. fólió „kakukktójás”, nemcsak a mérete, de az a tény is, hogy verscímek jegyzéke, ránézésre is mutatja, hogy nem ott van a helye, át kellene tenni a 71. fólió után sorakozó, eltér méret lapok közé. Csak egy ésszerű magyarázat van arra, hogy ez miért nem történt meg: mert ezt senki se merete megtenni, vagyis ezek szerint maga Madách hagyhatta ott a lapot, az *Emlékezés* közepén. Vajon miért?

Miután első változatban elkészült a kötet, belekezdett a javításokba. Helyenként talán már menet közben is megtette ezt, bár arra csak a második kötetnél jött rá, hogy sok lesz a javítani való. Ezt onnan lehet megállapítani, hogy az első kötetben még folytatólagosan következnek a versek, így a javítások kiszorulnak a lapszélekre és a sorok fölé. A második kötetben már el fordult, hogy a második hasábot a szerző üresen hagyta, vagyis eleve számított arra, hogy esetleg sok lesz a javítás. Ez történt az *Egy látogatás* esetében is.

De nemcsak a szöveggel voltak gondok, hanem a besorolásokkal, átsorolásokkal is. A legtöbb fejtörést éppen a szerelmi költemények okozták, a már említett „Karolin, hátrább”, vagy a *Fagyvirágok* átsorolásának jelzése a tartalomjegyzékben, és egyéb megjegyzések, javítások mutatják, hogy a sorrenddel, a szerelmi versek tagolásával különösen elégedetlen volt a szerző. (És azok tartalmával, ill. formájával is! A legtöbb javítást a szerelmi tárgyú versekben találjuk.) Ezért tehát egy külön lapon számba vette a szerelmes verseit. S hogy miért került ez a lap éppen az *Emlékezés*hez? Talán azért, mert annak javítása, az első szerelmére való visszaemlékezése során gondolta át, hogy rendet kellene végre teremtenie a *Szerelem* ciklusban.

Egyébként ez a hosszúkás lap, a 10. fólió, kísértetiesen hasonlít arra, amelyen az *Egy látogatás* második változata (s még egy-két versvariáns) kezdődik. Főlegesen volna ennek különösebb jelentőségét tulajdonítanunk, ám a papírlapok jelentős hasonlósága alapján mégis elképzelhetjük, hogy az *Emlékezés* javítására, a 10. fólión szereplő tartalomjegyzék elkészítésére és az *Egy látogatás* második változatának írására

közel egyidőben került sor. Ez magyarázhatja a 10. fólió különös helyzetét, és egyúttal arra is újabb érv lehet, hogy mindkét versben Fanniról van szó, megengedve azt a lehetőséget, hogy nemcsak hozzá, de egy kicsit talán Máriához is köze van a versnek.

V. Az események feltételezhető sora

Kísérjük meg az eddigiekből rekonstruálni, hogy valójában mi is lehetett a legvalószínűbb történet Fanni és Imre esetében!

A korszak (1820-as évek vége, 30-as évek eleje) fő szereplői a jogászok és az orvosok. A jogászok, akik pénzügyi, vagyoni, hatalmi kérdésekről, és az orvosok, akik az életéről döntöttek. (Olykor közvetve, máskor közvetlenül.) Voltak jogászok a Madách családban, nem is kevesen (úgyiszlóván mindenki jogot végzett), orvos viszont Madách idejében már (tudomásom szerint) nem volt. A család nem tagjai közötti levelezés tanúsítja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak az orvosok helyes megválasztásának.³² Hosszan tartó (krónikus), nehezen gyógyítható, vagy éppenséggel „gyógyíthatatlan” betegségeknél (vagyis olyan esetekben, amikor nagy volt a valószínűsége annak, hogy a beteg nem valami másban, hanem a megállapított betegségben fog meghalni), ki-ki lehetőségei szerint bécsi vagy pesti orvosokhoz fordulhatott, ezzel szemben a heveny megbetegedéseknél és egyéb orvosi közreműködést kívánó esetekben (sérülés, szülés) döntő szempont volt, hogy a lakóhelyhez közel lehessen orvost találni. Így történhetett, hogy a Madách család szoros kapcsolatba került az Alsósztrégovához legközelebbi városnak, Szécsénynek az orvosával, Massa Alajossal.

A német földön született sebészdoktor családjára vélhetően német anyanyelvű volt. Fanni nevű lányuk, életkorát tekintve, a két Madách nem vért között helyezkedett el: így alkalmas személy volt arra, hogy segítségével a Madách lányok tökéletesítsék a nyelvtudásukat. (Fanni egyetlen ismert levele német nyelven; gót betűs kézírása, fiatal kora ellenére, tökéletes.) Azt, hogy ez fontos szerepet játszhatott a család életében, a gyermekek nevelésében, Majthényi Anna negyedszázaddal későbbi (unokájának írt) levele is tanúsítja. „Leveleidet numerizálni fogom, hogy lássam előmenetelét, hogy magyarul írok az órák, hogy magyar írást is olvas, de Te kedves Annám németül írnál.”³³ Minden

jel szerint a Massa család is elnyösnek találta, hogy legidősebb lányuk a Madách családnál nevelkedjék. Ekkor még a leánynevelő intézetek nem terjedtek el annyira, mint néhány évtizeddel később, ennek megfelelően igen költségesek voltak. Úgy is fogalmazhatnánk: a Madách család a leánynevelő intézetet helyettesítette Fanni életében, aki a kölcsönös elnyösnek köszönhetően éveket töltött Alsósztrégován. A magánúton történő tanulás ugyanazt a szigorú rendet követte, mint az iskolák. Fanni tehát húsvétkor és augusztusban-szeptemberben lehetett otthon, Szécsényben, de az év többi időszakát (beleértve a karácsonyt is, hiszen akkoriban nem volt karácsonykor a hazatérésre időt és okot adó hosszabb tanítási szünet!) Alsósztrégován töltötte.

Leend férjével megismerkedhetett új környezetében is, hiszen Madáchék szoros kapcsolatban álltak a Forgách családnak azzal az ágával (a gácsiakkal), amelynek valamelyik (közelebbi) nem ismert tagjánál állt alkalmazásban Szojka Sámuel. De az is lehetséges, hogy az otthon töltött szünetben, szülei révén ismerkedett meg vele Szécsényben. Akár így, akár úgy történt a megismerkedés, 1831 nyarán szinte biztos, hogy otthon tartózkodott, Szécsényben. Erre indirekte következtethetünk.

Majthényi Annának tünetmentességet igazoló bizonyítványt állított ki július 21-én Reisinger János doktor: öt személy részére, jöllehet közülük Majthényi Anna mellett csak a szolgálók, Brenner József és Csonka Anna szerepelnek név szerint.³⁴ A két gyermek azonban nem lehet más, csakis Madách Mária és Imre. A többiek otthon vannak, Alsósztrégován. Ezt onnan tudjuk, hogy két nappal később Madách Anna és még két további személy névnapjára üdvözlőt küldött Alsósztrégováról, Károly öt, Pál négy éves volt, akik vélhetően szintén otthon tartózkodtak. De hol volt Fanni? Ha Pest-Budán lett volna, akkor Reisinger János igazolásában szerepelnie kellett volna. Ha Alsósztrégován tartózkodott volna, akkor ugyanúgy névnapjára üdvözlőt írt volna a közelgő Anna nap alkalmából, mint Madách Anna. Mivel nem írt üdvözlőt, és egyáltalán nem esett róla szó, sem a levelekben, sem az orvosi igazolásban, csak azt feltételezhetjük, hogy otthon volt, Szécsényben.

Nem tudjuk, véget ért-e már a neveltetése, valószínűbb azonban, hogy nem ért még véget, váratlanul szakadt félbe, éppen közelgő férj-

hez menetele miatt. Lányoknál ugyanis a nevelés általában 16 éves korig tartott. Madách unokahúga, Huszár Anna is a 16. születésnapja után tért haza Alsósztrégovára a pesti leánynevelő intézetből. Az sem dönthető el, hogy a kolera volt-e a „nagy kerít”, vagy a járvány csupán siettetette a fiatal pár egybekelését? Mire a járvány elvonult, már már biztosan döntöttek, és a jelek szerint a családjuk sem ellenezte, sőt, ami érdekesebb, az arra fiatal kora ellenére, még csak nem is késleltette a házasságot.

Imre elszakadt Fannitól, talán már nyár elején, bár akkor még valószínűleg a fogalma sem volt arról, hogy hosszú időre. (Lehetséges, hogy Fanninak sem. Nem zárható ki, hogy Szójka Sámuel esetleg csak ezután ismerte meg.) Madách kisgyermekként nyilván nem jutott bizalmas családi információk birtokába, így arról is csak később értesülhetett, hogy Fanni rövidesen férjhez megy. Lehetséges, hogy huzamosan távol tartózkodott otthonától, a versei alapján ezt kell feltételeznünk, bár ennek oka nem világos. Elvileg október 1-jétől otthon kellett volna lennie neki is, Fanninak is, hiszen akkor kezdődött a tanév, a magántanulók számára is. Nem tudjuk, hogy hol tartózkodott, esetleg gyógykezelték-e itt ebben az időszakban. Az *Emlékezés* arra enged következtetni, hogy november 20-án elment nem sokkal térhetett haza, és váratlanul érte a lány esküvője.

Madách „felntelődésének” fontos időszaka az 1831. július elejétől november végéig tartó nem egészen fél év. Ekkor tanulta meg azt, ami későbbi formáiban szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy kívülről kell nézni a világot. Gyermekként, a mögöttes történetek és motívumok pontos ismeretének hiányában, csak „rácsozálni” tudott a körülötte zajló drámai eseményekre. Látnia kellett a felntelődés ostoba, ésszerűtlen viselkedését, beleértve saját szüleiét is; a halál veszélyes közelsége szinte minden embert kivétel nélkül önmagából, ám mint gyermek (talán azért, mert még nem volt igazi fogalma a halálról, talán másért) érzelmileg kívül tudott maradni az eseményeken: nem annyira a halál riasztotta, hanem sokkal inkább a felntelődés (köztük szülei) viselkedése a halál árnyékában. (A visszaemlékezésekből tudjuk, hogy élethossziglani megrázkódtatást jelentett a nagy kolerajárvány, különösen a fiataloknak. Komjáthy Anzelm ugyan 13 éves volt már a járvány

idején, idős korában mégis borzalommal emlékezett vissza az akkor történetekre.³⁵)

Nem véletlen, hogy az athéni, a római és a párizsi színpadon a tömeghangulat gyors váltakozását igen érzékletesen tudta megjeleníteni, és hogy Rómában a járvány fontos szerephez jutott. Az önéletrajzi motívum egyértelműen megjelenik az athéni színpadon, ahol a gyermek Kimón valójában Madách Imre.³⁶ November második felében aztán, ki tudja, honnan hazatérve, a szeretett lány elvesztésével kellett szembesülnie. A gyermekkor ezekkel a megrázkódtatásokkal lényegében véget ért; nem tudjuk, hogy az elkövetkezendő hat évben (az egyetemi tanulmányokat megelőző időszakban) mi történt, és annak milyen hatása volt a költőre.

Fannival Majthényi Anna még éveken át tartotta a kapcsolatot, hiszen több gyerekének is a keresztanyja volt, ugyanakkor a levelezésüknek, a fiatalasszony 1832 nyarán írt hálálkodásán kívül, nincs semmi nyoma. Imre valószínűleg 1862 kora székéig nem találkozott vele. De tudnia kellett, hol és hogyan él, részint azért, mert az 1840-es években több barátja is Szécsényben lakott (pl. Szontagh Pál, Pulszky Ferenc, Lisznyai Kálmán), az 1850-es években pedig Szontagh Pál a keresztapja volt Fanni több gyerekének.

1862-ben, a *Tragédia* megjelenése után Madách meglátogatta régi ismerőseit, akiknek egy-egy példányt ajándékozott a műveiből. Kihasználva a közlekedési szempontból nagyszerű időjárást (sok hó, kemény hideg), még januárban (lovasszánon) elvitte Felsősztrégovára, Sréter Jánosnak, Vanyarcra Veres Pálnéknak, Nógrádszakálba Szentiványi Bogomérnak (és feltehetően Veres Gyulának is) a könyvét. Bizonyára más helyekre is elutazott (Nógrádszentpéterbe Frenyó Nándorhoz, Csalomiára Matolcsy Györgyhöz, Nagysztrácinba Csemiczky Edéhez egészen biztosan), ezt nem tudjuk. Mindenesetre a könyv megjelenése jó alkalom volt arra, hogy még egyszer sorra meglátogassa rokonait, ismerőseit. Számolnia kellett azzal (különösen a távolabb lakóknál), hogy ez talán az utolsó lehetőség a találkozásra, hiszen az orvosok ekkor már nem sok jóval kecsegtették.

Nem tudjuk, hogy február elején hol tartózkodhatott, mindenesetre Arany Jánosnak február 20-án írt levelében mentegézt, mivel közel

két hétig távol volt otthonától, majd február 12. és 18. között katonai beszállásolt volt a Madách kastélyban, így már Arany január 25-ei levelére sem tudott válaszolni. De miért volt közel két hétig távol az otthonától? Ez túl hosszú idő bármilyen baráti vagy akár rokoni látogatásra; inkább tehát gyógykezelésre kell gyanakodnunk, mondjuk valamelyik felvidéki fürdőhelyen, ahol ifjú korában is többször megfordult. (Ha Pesten lett volna, a fürdő kivételével az egyetlen olyan helyen, ahol közel két hetet el lehetett akkoriban tölteni, egészen biztosan személyesen kereste volna fel Arany Jánost. Utóbbi február 13-ai második levele alapján világos tehát, hogy nem ott tartózkodott.) Az egészségével ezek szerint komoly gondok lehettek.

1862 a látogatások éve volt. Március végén Pestre utazott, ahol 27-én bemutatta Arany a Kisfaludy Társaságban, s megtartotta székfoglaló előadását. Augusztusban hozzá látogatott el Arany János néhány napra, majd a hónap második felében Rómer Flóris, Kubinyi Ferenc és Berg Károly töltött nála pár napot a családi levéltár tanulmányozásával. Ezzel rokonait látogatta meg (Madách Károlyt Csesztvén, Károlyinét Huszár Annát Pincen, Madách Annát Barátiban). Ezen kívül azonban gyakorlatilag semmit sem tudunk arról, hogy mivel töltötte az évet.³⁷ Ha huzamosabban ágyhoz kötött beteg lett volna, annak bizonyára maradt volna valami nyoma a levelezésében, s unokaöccse, Balogh Károly is említést tett volna róla az emlékiratában, vagy féltestvérének, Károlyinét Huszár Annának írt leveleiben. Valószínű tehát, hogy nem volt beteg, s így sok más helyre is ellátogatott, amelyeknek azonban nem találjuk a nyomát sem a levelezésében, sem unokaöccsének visszaemlékezésében. Utóbbi egyébként is inkább csak a családi látogatásokra emlékezhetett vissza, a többire nyilván nem vitte magával sem a fiát, sem az unokaöccsét.

Így 1862 szeptember végén vagy október elején is egyedül, hátaslován, a Gyilkoson indult el, a Rárópusztai hídon át Szécsénybe, hogy a halála előtt még egyszer lássa Fannit. (Sem a ló nevének, sem az útvonalnak nincs jelentősége, csupán a kiindulási helyzet rekonstruálásához tartozó egyszerű tények.) Vállalkozása merész, már-már vakmerő volt. Mert hiába is kapott rendszeres tájékoztatást Fanniról (legfeljebb Szontagh Pál révén), valójában nem tudhatta, hogy 31 év múltán

kivel találkozik majd. Fanni éppenséggel lehetett volna egy megtört öregasszony is; ismeretében seinek jellemzései alapján nyilván tudta, hogy egyáltalán nem ez vár majd rá, hanem egy 45 éves, 9-gyermekes családanya (a többi gyereke ekkor már nem élt), aki megmaradt vonzó nőnek. Ám azt nem tudhatta, hogy a sokgyermekes, mégis fiatalos asszony miként fogadja majd őt?

1862 szén Fanninak tudnia kellett, hogy kicsoda Madách. Az körében a *Tragédiáról* mindenki értesült, de talán már előbb is tudott az országgyűlési beszédéről. Meglehetősen talán épp azért várt Madách kora szig a látogatással, hogy biztosan megelégelje a híre.

Az is biztos, hogy a látogatást 1862 elején eltervezte, amikor már névnek tiszteletpéldányait megkapta. Voltak egyszer, gyorsan „letudható” esetek: rokonok, közeli barátok, ismerősök, akiknek feltétlenül illett a már egy-egy példányával kedveskednie. Ezeket látogatta meg legelször, mint arra a fennmaradt dedikált példányokból és unokaöccse emlékiratából következtethetünk. Március végén bizonyára a pesti útját is felhasználta arra, hogy egy-két rég nem látott ismerőst meglátogassa. Az biztos, hogy mindössze húsz tiszteletpéldányt kapott, ami nagyon kevés, figyelembe véve, hogy a könyvet nem forgalmazták, csupán a Kisfaludy Társaság tagjai kapták meg ajándékba. Ha tehát elfogytak a kötetek, akkor csak abban reménykedhetett, hogy Arany Jánosnál esetleg megmaradt még néhány példány.

Márpedig a kötetek biztosan elfogytak. Ha figyelmen kívül hagyjuk azokat, akikről joggal feltételezhetjük, hogy tagjai a Kisfaludy Társaságnak, s ezért automatikusan megkapták a könyvet (pl. Nagy Iván, Bérczy Károly, Lónyay Menyhért), és eltekintünk a gyerekektől is (Balogh Károly nem említette sem a leveleiben, sem az emlékiratában, hogy ő vagy akár Madách Aladár kapott volna belőle), akkor is könnyű összeszámolni húsznál több nevet. Bory Károly, Csemiczky Ede, Divald Gusztáv, Frenyó Nándor, Forgách Jenő, Forgách József, Henrici Ágoston, Károlyinét Huszár Anna, Komjáthy Anzelm, Madách Anna, Madách Károly, id. Madách Imréné, Makovnyik Jánosné Sulyan Borbála, Majthényiak (Csesztve), Matolcsy György, Pétery Károly, Philipp Károly, Rákóczy János, Sréter Miklós, Szentiványi Bogomér, Szontagh Pál, Veres Gyula, Veres Pálné. Valószínűleg egyiküket sem

lehetett „kihagyni”, vagyis (bár erre a levelezésében nincsen utalás) március 27-ei útja során nyilván további példányokat kért Aranytól a könyvébe. Akárhogyan is történt, elképzelhetjük, hogy Fanninak már nem jutott belé, bár sokkal valószínűbb, hogy neki azért idejében félretett egyet, s inkább mások eltt mentegte zött.

Ilyen elzmények után, nem tudjuk, hogy elzetes bejelentkezést követően, vagy teljesen váratlanul, került sor a szécsényi látogatásra. Az illendőség úgy kívánta volna, hogy a költő jelezze látogatási szándékát. De kinek? A családfőnek, Szojka Sámuelnek, akihez semmi köze sincs? A szabályok szerint ezt kellett volna tennie. Vagy Fanninak? Akkor vét a társadalmi normák ellen. Kérjen fel közvetítőt, mondjuk Szontagh Pált? Vagy állítson be váratlanul? Nem tudjuk, végül melyik megoldás mellett döntött. Az első versváltozat „Hogy hatja majd meg *hirtelen* jövéssem” [kiemelés t.lem – A. Cs.] sora azt sejteti, hogy ha a látogatás ténye nem is feltétlenül, ám annak időzítése biztosan váratlan volt, tehát ha történt is elzetes bejelentkezés, abban konkrét időpont nem szerepelhetett.

A többit ismerjük: Fanni szívesen fogadta a régi ismerőst, de elhárította a múltat idéző szerelmes férfi közeledését. A 45 éves asszony nem tudott mit kezdeni a vele szemben még mindig 9 éves gyermekként viselkedő költővel. A szerepek nem változtak, Fanni „kettős viselkedését” Madách még ekkor sem volt képes feldolgozni, megérteni, s főképp: átérezni. Csalódottságát csak növelhette, hogy Fannit boldognak, tökéletesen elégedettnek látta; bizonyára nem erre számított, inkább arra, amit Gyürky Amáliával való kései találkozása során tapasztalt (*Viszontlátás*). Elvileg elképzelhetjük ugyan, hogy vele is csak a *Tragédia* megjelenése után, mintegy annak ürügyén találkozott, bár sokkal valószínűbb, hogy korábban, még Amália második házassága előtt.

Nem hagyott el ifjúság még téged,
Óh ne, mondd, mi hát, mi ily korán hervaszt;
Vagy nem ifjúság, de szerelem volt,
Mely reád b. völte akkor a tavaszt?

Ma már tudjuk, Amália 1826. július 1-jén született, tehát 1862-ben is csak 36 éves volt. Az első sor „nem is vagy még olyan öreg” biztatása így is furcsa. Amáliával azonban korábban, 1855–60 körül kellett találkoznia, mivel második férjének, Tessedik Imrének a gyászjelentéséből arra következtethetünk, hogy 1861 körül, tehát még Madách életében vette feleségül az elvált asszonyt. A nő boldogtalansága azonban, amelyről ez a vers szól, egyértelműen az első házasságához köthető.

Ottlik Ákos volt az első férje, Amáliát választotta Madáchcsal szemben, akihez pedig tartósabb kapcsolat fűzte t.³⁸ S hogy miért volt boldogtalan Amália? Idézzük Mikszáthot, mit írt Botló (!) Ákosról: „A csinos szoknya után kifutott volna a világból, egyszerre szerelmes volt öthatalomban is, – ide nem értvén a tulajdon két feleségét, akikbe éppen nem volt szerelmes.”³⁹ Madách sajátos helyzetértékelése, vagy mondjuk ki nyíltan: hiúsága, önteltsége, világosan megnyilvánul az utolsó versszakban:

Hej, nem keresem én úgy arcádnak
Rózsáit, de a gyászt, mely felette l;
A rózsák másnak nyílnak, de a gyász
Értem áll ott, engem illet egyed l.

1862-ben Madáchnak azt is tudnia kellett, hogy ifjúkora második szerelmének, Lónyay Etelkának még rosszabbul sikerült a házassága. Jóllehet született (legalább két) gyereke Szirmay Ödönnel, is külön élt a férjével, soha többé nem ment férjhez, és egyetlen egyszer sem használta a férje nevét.⁴⁰

Ilyen elzmények után a látogató, ha nem is feltétlenül boldogtalan, de legalábbis a helyzetével elégedetlennek képzelhette el a meglátogatott személyt. Fanni okos nő volt, valószínűleg okosabb Etelkánál és Amáliánál. A férje Madách Imrének az apja lehetett volna (25 évvel volt idősebb Imrénél). A költő számára már-már elképzelhetetlen volt, ráadásul minden tapasztalatával ellenkezett, hogy ezzel a helyzettel egy okos nő tökéletesen elégedett lehet, s t. nem egyszer ön elégedett, hanem boldog. Ez a váratlan fordulat megrázta t mint érző lényt; másfelől mint gondolkodó lényt, a nővel kapcsolatos álláspont-

jának átgondolására készítette. Akadémiai székfoglalójának konzervatívizmusa részben Fannival való találkozásából táplálkozik. Megkockáztatom: talán a témaválasztása is ezzel magyarázható.

Lám, mire mentek az okos n k az eszükkel?! Hermin fegyelmezetten éli ugyan az életét (közel az ötvenhez, mi mást tehetne?), de teljesen világos: csak a kitörési lehet ségre vár, amelyet majd Madách (ismét célt tévesztve, rosszul mérve fel tettének következményét), mintegy kegyelemdőfészként, meg is ad neki szinte az utolsó pillanatban, a székfoglalójával és azt (fél évvel) követ halálával. A kett s kín paradox hatásának eredményeként Hermin végre felszabadul, 1865-t l kezdve az lesz, aki talán mindig is szeretett volna lenni: Veres Pálné, a honi n képzés elkötelezett harcosa. (Kései leszármazottja világosított fel: a n képzést nem szabad összetéveszteni a n neveléssel. A n ket – hangzott az érvelés – mindig nevelték, miként mondjuk a háziállatokat; de más a növendékmarha és más a növendék ember. A képzés, amelyért Veres Pálné síkra szállt, az ember sajátossága – humán specifikum –, ellentétben a neveléssel.)

Lónyay Etelka az irodalomba „menekült”. Elbeszélései ugyan (tudomásom szerint) nem jelentek meg, de azért az OSZK Kézirattárában az egyiket rzik.⁴¹ Élete vége felé pedig édesanyja négykötetes emlékiratait fordította magyarra, s látta el el szóval.⁴²

Ezzel szemben Fanninak esze ágában sem volt írni, vagy mozgalmat szervezni (igaz, nem is lett volna rá sem ideje, sem lehet sége), élte a maga nyugodt életét Szécsényben, pedig ha színre lép, képességei alapján talán sikeresebb lehetett volna, mint társn i.

A gyermekkor Fannija a jelek szerint két kései m ben jelent meg: az *Emlékezés*ben és a *Tragédiá*ban. De emellett ihlet je volt két további m nek is: az *Egy látogatás*nak (kizárólagosan) és az akadémiai székfoglalónak (részben, mivel abban más tapasztalatait is felhasználta a szerz).

VI. Epilógus: Madách (el)hallgatásai

Rejt z kód szerz vel állunk szemben, aki élete nagy titkait magába zárta. Már korai életrajzírója, Becker Hugó megjegyezte: „Szerette a vitakozásszer eszmecserét, melybe azonban a politikát és nejét soha nem keverte. Még fogságáról is csak érint leg és tréfálkozva emlékezett meg.”⁴³ Kéziratos hagyatéka és a még sokkal terjedelmesebb családi levéltár sok titkot elárul ugyan, ám nem lehet nem észre venni, hogy néhány esetben szándékosan eltüntetett minden fogódzót.

Liszniai Kálmánhoz f z d viszonya a mai napig sem tisztázott, és nincs is rá esély, hogy valaha is megismerjük ennek a különös kapcsolatnak a mozgató rugóit. Madách minden nyomot gondosan eltüntetett. Így aztán az utókorra a meglepetés erejével hatott, amikor sorra el kerültek azok a Liszniai-versek, amelyekben a pályatárs és (egykor) közeli barát köszöntötte a sztregovai költ t. Már 1845-ben (közvetlenül Imre és Erzsébet egybekelése el tt), az akkor még teljesen ismeretlen szerz r l és politikusról dicshimnuszot zengett a palóc költ (Életképek 1845. II. köt. 13–18.):

Madách Em k, a' nemzet egy
Szabad kebl fija,
A' közjogok zöld asztalán
Vitázó dalia.

Ész a' kardja, 's ezen az él
A' rény és becület,
Melly félistenné teheti
Az emberszellemet.

Nemcsak a vers, hanem a rejtett információ is figyelmet érdemel: Em nek, Em knek csak ifjúkori barátai, ismer sei (pl. Lónyay Meny-

hért) nevezték az érintettet. [Valószínűleg a német Emerich, ill. a latin Emericus becéz alakjáról van szó. A családon belül is Em(m)inek hívták t.]

Lisznyai lelkesedése barátjáért évtizedek múltán is töretlen. A Trombita cím lapban *Hazafiak a megyékben!* címmel és *Madách Imre nógrádmegyei országos képviselőnek 1861.* alcímmel szept. 12-én jelenik meg a verse (kicsit megkésve ugyan, hiszen az országgyűlés néhány héttel korábban az uralkodó már berekesztette). Ehhez képest több mint különös, hogy nincs egyetlen levél sem a Madách-hagyatékban, amelynek Lisznyai lett volna a feladója, nincs semmi utalás sem a személyére a versekben vagy más írásokban, s mindössze két apró jele maradt a hagyatékban az egykori kapcsolatnak. Az egyik Szontagh Pál levele (1855. máj. 11–15.),⁴⁴ amelyben meglehetősen kedvezőtlen képet festett Lisznyairól, eléggé egyértelműen jelezve, hogy „barátjuk” nem betegségben szenved. („Annyira megy régi nótája, hogy bizonyos okoknál fogva – Pesten levén – látogatásom alkalmával homoeopathice élt, ’s bortól s’ a’ t. tartózkodott. Az okot neje is gyanítja!”) A másik Beniczky Erzsébet levele: „Lisznyai Kálmán utolsó perceit most küzdi; ohajtása még egyszer találkozni önnel.”⁴⁵ Miért kíván egy haldokló éppen Madách Imrével találkozni? Ha ehhez még hozzá vesszük a kettejük kapcsolatára utaló legkorábbi szöveget (1843. nov. 1-jén írta Lisznyai Gyulai Pálnak: „Ida nem haragszik rád, s inkább örülne ha veled lehetne. Madácsba torkig szerelmes.”⁴⁶), akkor minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, legalábbis Lisznyai részéről, az ifjúkortól a halálig tartó kapcsolatot. Sőt! Ami Madáchot illeti, a jelek szerint a kapcsolat nem ért véget a költő társ halálával sem.

Korábban azt feltételeztem, hogy a haldokló kérése talán azzal függhetett össze, hogy Madách bebörtönzése idején Lisznyai elcsábította Fráter Erzsébetet, s ezért bocsánatot szeretett volna kérni.⁴⁷ Az életrajzírók ugyan nem Lisznyaival, hanem más férfiakkal (főképp Hanzély Ferencsel) hozták kapcsolatba Erzsébetet, ám a költőnek az *Egy vetélytársához* című verse kétségeket ébreszthet, hiszen annak tanúsága szerint egy gyerekkori barátja volt a csábító (aki mellesleg költő), márpedig Hanzély Ferencről nem tudjuk, hogy valóban gyerekkori barátja lett volna (és irodalmi ambíciói sem ismeretesek). (Az *érvelés* *gyengé-*

je éppen az, hogy valójában – az ország másik felében él – Lónyay Menyhértől kívül – egyedül Lisznyairól tudjuk, hogy gyerekkori barátja volt, ezért óhatatlanul – bár meglehetősen, indokolatlanul – rá terelődött a gyanúm.)

2006-ban aztán kicsit más megvilágításba került kettejük viszonya. A költő dédunokája, Damó Tihamér, néhány dokumentummásolattal és egy dr. Lisznyai Elemérről (Kálmán elsőszülött fia) szóló családi életrajzzal ajándékozott meg, amelyben ez áll: „Az özvegy minden kereset nélkül magára maradt a két gyerekkel. Két Madách taníttatta ki, akivel Lisznyai Kálmán jó barátságban volt. Tihamér kultúrmérnök lett. [...] Elemér 1879-ben (25 évesen) kapta meg az orvosi diplomát.” Valóban: dabasi Halász Idát teljes létbizonytalanságban hagyta férje a halálakor, és családja segítségével sem reménykedhetett, hiszen az esetében a lányszöktetés nem afféle népi rítus volt. Az tehát biztosra vehető, hogy Lisznyai halálos ágyánál nem annyira a múlt, mint inkább a jövő, a túlélt és a jövője lehetett beszélgetésük fő témája.

Persze, több mint különös, hogy ennek a nem is jelentéktelen anyagi segítségnek ismét csak nem találjuk a nyomát sehol máshol, csakis a Lisznyai család emlékezetében. Olyan biztos, hogy Madách támogatta Lisznyai özvegyét? Az kétségtelen, hogy Ida helyzete kilátástalan volt 1863 februárjában. Férje gyakorlatilag semmit sem hagyott rá, s mivel népszerűségére már erősen megkopott, a honoráriumokból se remélhetett számottevő bevételt. A másik oldalon: két fiút felnevelni úgy, hogy egyikük orvos, másikuk mérnök legyen, komoly anyagi háttérrel kívánt akkoriban. Ez külső segítség nélkül semmiképpen se lett volna elképzelhető. Maradna az a lehetőség, hogy valamilyen más forrás állt Ida rendelkezésére. De akkor érthetetlen, s az érintett személlyel vagy intézménnyel szemben sérelmes viselkedés lett volna hallgatni erről, s helyette olyasvalakinek tulajdonítani az anyagi segítséget, aki semmi ilyesmit nem nyújtott. Jelen esetben a mérlegelés arra az eredményre vezet, hogy ezek szerint Madách valóban támogatta a költő árváit. De vajon milyen módon tette? Folyamatos, élethossziglan tartó likviditási gondjai eleve kizárták a közvetlen, s főképp tartós, hosszú távú anyagi segítség lehetőségét. Csak egy megoldást találhatott gyerekkori barátja családjának éveken át tartó támogatására: egy birtokrész elajándékozását,

amelynek jövedelméből Ida biztosíthatta megélhetésüket és gyermekei taníttatását. Ám mindezt nem tudjuk, csupán sejtethetjük, feltételezhetjük. (Emlékeztetül: feltételezett gyermekérő, Schönbauer Annáról is – a házasságon kívül született lány családjának visszaemlékezése szerint – úgy gondoskodott, hogy száz hold földet adott az édesanyának, Schönbauer Karolinának.⁴⁸)

Ez a történet jól mutatja, milyen gondosan járt el Madách, ha úgy ítélte meg, hogy valamit hallgatnia kell. Minden nyomot igyekezett eltüntetni maga körül. Csoda, hogy Beniczky Erzsébet levelét nem semmisítette meg, pedig jobban belegondolva sejtette volna, hogy egyszer majd megkérdezi valaki: vajon miért (és főkép: miről) kívánt a haldokló költő éppen vele beszélgetni?

Más esetekben is titkolózott Madách. Veres Pálné iránti szerelmét az érintettnek ugyan megvallhatta, s Hermin is értésére adhatta, hogy hasonló érzésekkel viseltetik iránta, de mégsem hozhatta a világ tudomására! Hírbe hozni egy köztisztviselőben álló hölgyet?! Ez a legalapvetőbb erkölcsi normák felrúgását jelentette volna akkoriban. Madách tudott hallgatni, tulajdonképpen Veres Pálné is tudott, csak nem eléggé körültekintően tette. Egy mégoly ártalmatlannak tényleg versről (*A rab, virágaihoz*) elárulni azt, hogy az valójában neki szól, „végzetes” hibának bizonyult. Madách nem készülhetett fel szerelme „elszólására”, így aztán gyanútlanul beékelte a verset szerelmi költeményeinek egyik csoportjába. El kell ismerni: „konspirációjuk” mesterei voltak, csaknem hibátlanok. Több mint egy évszázadon át senki sem gyanakodott rájuk, sőt: Madách (vélt) szándékos megtévesztő viselkedésével inkább azt a gyanút keltette a környezetében, s ennek következtében a Madách-kutatókban, mintha nem is az érintettbe, hanem Veres Pálné lányába, Szilárd(a) kisasszonyba lett volna szerelmes.⁴⁹

Szerelmeinek teljes nevét sem árulta el soha. Néhány esetben ugyan elkövette azt a „hibát”, hogy túl sok fogószót nyújtott a kései elemzőknek, de oly ügyesen tette, hogy közel másfél évszázadon át senki sem kérdezte: vajon ki lehet *A galambok* című vers alcímében szereplő Lamott R.? Ma már világos: a közeli (kolaterális) rokon, De la Motte Róza. Tudta volna ezt a korabeli olvasóközönség is (legalábbis Nógrád megyében), ha a költő versei, elképzeléseikhez híven, még a halála eltt

megjelentek volna, ám a költemény elég ártalmatlan, maga br. Skrebensky Ottó kapitány (az 1835-ben született Róza férje) se emelhetett volna ellene kifogást. Egy fokkal „pikánsabb” a H. M. monogram az *Egy táncvigalomban* verscím alatt. A szerzőt is húzta a maga korában több mint gyanús betűket. Azért a kései olvasó számára (ha áttanulmányozza a kor szexuális érdeklődést kiváltó hölgyeinek névsorát és életútját Nógrád megyében) nem lehet kétséges, hogy ezúttal is egy (kolaterális) rokonról, Huszár Máriáról van szó. Ám a legtöbb esetben csak a keresztnév maradt meg, az is csupán a címekben és alcímekben.

Még így is érdekes a névsor: Mária, Etelka, Amália, Lujza, Ida, Erzsébet, Karolina, Zsuzsi, Hermin, Borbála. Kései azok, akik (Hermin kivételével) valamennyien el fordulnak a versek címeiben, alcímeiben, jóllehet ez is csak utólagos jelzés lehetett, talán nem is a nyomdának szólt, pusztán emlékeztető volt, hiszen magukban a versszövegekben már csak Lujza neve fordul elő.⁵⁰ A halott nevét nem kellett titkolnia. Ugyanakkor Lujza családnevével kapcsolatban nincsen semmi támpontunk: 150 év múltán ott tartunk, hogy csupán a gyanúként felmerült Dacsó családnevet tudjuk teljes bizonyossággal kizárni.

Arra nézve, hogy a nevek olykor az utólagos „beavatkozásnak” estek áldozatul, magyarul szólva: a korai versek kései átdolgozásának a következményei, van egy bizonyítékunk. Az 1840-ben megjelent *Lantvirágok Csere* című versében Lenkének nevezi hűsőt a költő, ám az 1864-ben átdolgozott versváltozatban már nem szerepel név. Ártalmatlan románról van szó, talán csak azért törölte a költeményben szereplő pásztrolány nevét a költő: nehogy arra gondoljon (okkal vagy ok nélkül) az olvasó, hogy azokban a tagadhatatlanul szerelmi versekben, amelyekben szintén egy pásztrolányról van szó, ugyancsak Lenke volna a lány neve. Úgy látszik, 1840-ben erre még nem gondolt. Pedig a *Lantvirágok* olvasói a *Változás* és a *Csere* pásztrolánykaja között, a versek formai különbözősége ellenére, joggal tételezhettek fel azonosságot, mivel a vékony kis kötetben nincs több pásztrolány.

Egy másik hölgyel kapcsolatban is diszkrétebbé, vagy ha úgy tetszik, rejtőzködőbbé vált Madách, verseinek kései átdolgozása idején. Az ifjúkori kötet második verse az *Adeline* címet viseli. Akkoriban éppen az a néhány személy, aki hozzájutott a könyvhöz (vélt) en nem

lehetett szó több, mint maximum 50 példányról, másképp érthetetlen, hogy miért épp ez a kötet az egyik legnagyobb könyvritkaság), pontosan tudta, hogy kiről van szó: Lónyay Etelkáról. Bizonyosság rá az egyetemi évfolyamtársnak, Kámánházy Bélának a kései visszaemlékezése.⁵¹ S hogy miért lett Adeline Etelkából? Nyilván azért, mert a közvetlen környezete így hívta, amire pedig az adhat magyarázatot, hogy ha talán tudtak is, de azért ritkán beszéltek magyarul a családjában. (Bizonyíték lehet erre, hogy fél évszázaddal később Etelka a fordítója volt édesanyja eredetileg német nyelven írt emlékiratainak.) Az ifjúkori barátok, ismerősök pontosan tudhatták tehát, hogy kicsoda Adeline. Bizonyára ezért választotta a semlegesebb Etelke nevet élete végén Madách. Különböző is: amióta Dugonics András kitalálta a nevet, minden „valamire való” költőnek volt egy Etelka/Etelke nevű szerelme. (A nyelvészeti-hangtani részletekbe ne menjünk bele!) A kései versváltozatok Etelkája (pl. *Kertben, Etelkéhez*) talán még az ifjúkori ismerősökben sem ébreszthetett gyanút. Mindezek alapján a nevek elrejtése kései megoldásnak tűnik, a legkorábbi versekre a túlzott tapintat még egyáltalán nem volt jellemző.

Bizonyos esetekben persze érthető Madách hallgatása. Arról, hogy kiket bűntudatosította a szabadságharc után birtokain, valóban hallgatnia kellett, ám bár megkockáztatható: talán indokolatlan lehetett az aggodalma, amikor úgy döntött, hogy a feleségével sem osztja meg titkait. És a másik oldalon: jogos lehetett Fráter Erzsébet felháborodása férje viselkedésén. (A feltételes módot azonban hangsúlyozni kell: fogalmunk sincs róla, hogy valójában mi történt kettejük között, csupán az elzárások és a következmények alapján mérlegelhetünk, találgathatunk.) Rákóczy Jánosról is csupán azért tudjuk, hogy a bűntudatosítottak között volt, mert egyfelől a haditörvényszéki iratokban el fordul a neve, másfelől maga (szerencsétlenségére) felfedte Madáchhoz fűződő viszonyát, aminek következtében aztán csúnyán (és ma már elmondhatjuk: teljesen alaptalanul és méltánytalanul) el is bánt vele a Madách-kutatás.

De a többi bujdosóról, akik hosszabb-rövidebb ideig a költő vendégszeretetét élvezték a szabadságharc bukása utáni időkben (Gracza Antal, Záhony István, Udvardy Péter, Kubicza Pál), élete végéig hallgatott, csak a halála után, az érintettek rokonai révén kerültek nyilván-

vánosságra ezek az esetek.⁵² S itt nemcsak arról van szó, hogy sehol sem szerepel a nevük, sem az irodalmi műveiben, sem a levelezésében. A bujdosókról éppenséggel írhatott volna (nevek nélkül, vagy azok megváltoztatásával) elbeszélést is, ám ezt mégsem tette. S t: az 1849 végén meggyilkolt Gracza Antallal és Záhony Istvánnal kapcsolatban nem is kellett volna titkolóznia, mint ahogyan az amnesztiában részesített Udvardy Péterrel kapcsolatban sem.

Az 1850-es évek második felében Madách az ún. *ermitage*-ban rejtgetett fegyvereket is beszolgáltatta, igaz, úgy tett, mint akinek fogalma sincs róla, hogyan kerülhettek azok éppen a Madách-kastély parkjában álló nyári lakzsupfedele alá.⁵³ (A salgótarjáni fegyverletétel után – 1849. szept. 29. – a gerillák vitték azokat Alsósztrégovára. Néhány évig sokan úgy hitték, hogy a szabadságharc újra kezdhető; az emigráció is ezt a hitet erősítette Magyarországon. Az 1850-es évek második felében ennek már végképp nem volt realitása, nyilván ezért döntött úgy a költő, hogy beszolgáltassa a fegyvereket.)

Ugyanakkor az írásokban (levelekben, elbeszélésekben) vagy a versekben mindennek semmi nyomát sem találjuk. Fannival kapcsolatban is megmaradt a titkolózás. Pedig volt egy híres műve, amelynek szerzője földije volt: Kármán Máté, a *Fanni hagyományok* bizonyára ismerte. Elég gyakran megfordult Losoncon, s mellesleg családja révén is tudhatott valamit a mű szerzőjéről, hiszen Madách Sándor a Hét csillaghoz címzett páholynak ugyanúgy tagja (egy időben nagymestere) volt, mint Kármán József.⁵⁴ Ennek ellenére a Fanni név nem fordul el Madách életművében. (Kármán József sem.)

Hazugságon vagy akár csak megtévesztésen azonban nem igen tudjuk „tetten érni” a szerzőt; ezzel kapcsolatban – a jelek szerint – a legegyszerűbb gyakorlatias erkölcsi elvet követte. Ha titkolózással kiváltható a hazugság, akkor titkolózni kell, nem pedig hazudni! Így történt, hogy Fanniról nemcsak az írásaiban hallgatott, hanem valószínűleg legközelebbi családtagjai vagy barátai sem sejtettek semmit. Talán még maga Szontagh Pál sem. Feltehetően ugyan neki barátja érdeklődése (Fanni gyermekeinek keresztapjaként talán tudott a legtöbb hírről szolgálni a Szojka családról), de ez az érdeklődés nyilván nem keltette fel a gyanúját. Hiszen Fannit kilenc éves korától nem is látta a

barátja! Annyira abszurd lehetett számára a mélyebb vonzalom feltételezése, hogy a (sok más eset tanúsága szerint) nagyon is éles szem Szontagh Pál sem vehetett észre semmit.

Meglehet, jó színész volt Madách. Amikor ifjú korában felvilágosította öccsét arról, hogyan is kell bánni az édesanyjukkal ahhoz, hogy célt érjenek nála,⁵⁵ vagy amikor elérte azt, hogy a leendő feleségét a nagyasszony elfogadja a menyének, s ne éljen a kitagadás lehetőségeivel (amellyel pedig Majthényi Anna – Imrének írt levelének tanúsága szerint – másik gyermekével, Annával szemben valóban élni kívánt⁵⁶), vagy amikor (a tanúvallomások szerint) tökéletesen eljátszotta az önmagára kiosztott szerepet a bűjtatott Rákóczy Jánossal együtt a cselédség (és mellesleg saját felesége) előtt,⁵⁷ végül amikor (még nem egészen húsz évesen) édesanyjának instrukciókat adott, egy választási kampány sikerét elmozdítandó;⁵⁸ nos, mindezekben az esetekben színészi és egy kicsit talán rendezői képességeiről is (vagy legalábbis ilyen természetességéről) tanúságot tett. A sikerét igazolta. Károly öccsével szemben (akit együgyű viselkedése miatt egyik levelében kioktatott) mindig elérte édesanyjánál azt, amit akart. Erzsébet a kezdeti ellenkezés után befogadta a családot, vagy legalábbis Majthényi Anna; bizonyosságra, hogy a házaspár első gyermekének, a születése napján elhunyt ifjabb Madách Imrének nemcsak a keresztanyja, hanem (pap híján, mintegy „kényszerintézkedésként”) a megkereszteltje is volt. Ma már tudjuk: Rákóczy János sem azért bukott le, mert bármelyikük is rosszul játszotta volna a szerepét, sőt: a „rendezés” is tökéletes volt [távozását, az elre megbeszélte forgatókönyv szerint, feleségének (természetesen hamis) halálhíre elzárta meg, mielőtt még elfoghatták volna t], de egy (vélt) birtokügyekben ellenérdekelte rokon árulásával végképp nem számolhattak.⁵⁹ És a politikai életben is sikeres volt, még akkor is, ha időnként a vesztesek oldalán (Teleki Lászlóé) állt. Nem csoda, hogy a szerelmi életében is jól alakította hallgatólagos szerepét: ha egy kicsit körültekintően járt volna el, és a családi dokumentumokban mindössze három jelentéktelennek tűnő apróságot megsemmisít (Fanni 1828. november 5-ei, Imre apját éltetnévnapra köszöntőjét, saját édesanyjának – ekkortájt – írt levelét, amelyben „Fáni”-t említi, végül pedig Fanni 1832-ben írt levelét Majthényi Annának), akkor soha senkinek sem lehetett volna sejtelmé

arról, hogy élt valaha a Madách családban egy Massa Fanni nevű lány, akihez élete végéig szoros kötelék fűzte a költőt. Mindebből az utókor számára csak a genealógusok értetlen csodálkozása maradt volna meg az anyakönyv lapozgatása során: vajon miért kötött két szécsényi lakos éppen Alsósztrégován házasságot?

Jegyzetek

1. OSZK Kézirattára. Analekta 3856.
2. A születés a család információja és a sírfelirat alapján, a halálozás a szécsényi katolikus anyakönyv bejegyzése és a sírfelirat szerint.
3. OSZK Kézirattára. Madách Imre – id. Madách Imrénéhez 1. levél.
4. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000, 27–29.
5. Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.
6. OSZK Kézirattára. Levelestár: Szojka Fanny – id. Madách Imrénéhez.
7. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000. A kötet 36., 74., 76., 133., 157., 159. levele kapcsolódik Lanczinger Lászlóhoz.
8. Szojka Sámuel és Massa Fanni ükunokájának, dr. Kedvessy Tamásnak (Makó) szíves közlése, nagypapja, ifj. Szojka Kornél írott visszaemlékezése alapján.
9. NAGYNÉ NEMES Györgyi–ANDOR Csaba: *Madách Imre rajzai és festményei*. Madách Irodalmi Társaság, Balassagyarmat–Budapest, 1997. 47. rajz. (Ité Nina kisasszonyt a dubravai majálison borral kínálják.)
10. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000. 102–103.
11. *Madách Imre összes m veí*. Szerk.: HALÁSZ Gábor, Révai, Bp., 1942. II. 952. (A továbbiakban: MÖM.)
12. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000. 279–280.
13. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 1996. 106.
14. MOCSÁRY Antal: *Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése I–IV*. Pest, 1920–1826. I. 92–93.
15. MOCSÁRY Antal: i. m. 219.
16. NAGY IVÁN: *Magyarország csaláldai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IV.* Ráth Mór, Pest, 1858. 210.
17. ABAFI Lajos: *A szabadk m vesség története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993 (reprint). Lásd: az utánnymás névmutatójában Madách Sándor és Forgách József nevét!
18. NAGY Iván: i. m. 204., 208.
19. *Utasítás az Egésségre ügyel Hivataloknak nem külömben a' Pestis-ment (Contumacia)-Intézeteknél felügyel személyeknek számára hogy a' Cs. Kir. Austriai Tartományok határai a' Cs. Orosz Birodalomban dühösk d Járvány-Epe-Kórságnak (Cholera morbus) berontása el l bátorságba tétessenek és beronthatása' esetében elterjedése meg-gátoltasson. A' Legf bb Parancsolat' következésébe szerkeztetett*. Budán, nyomtatott a' Magyar Királyi Universitás' bet ivel. 1830. Újra kinyomtatatta Tettes Ns. Pest vármegye 1831dik esztend ben. B. a' 13151. számhoz. Tudósítás II. 9. §. k) bekezdés (78. oldal). (A továbbiakban: *Utasítás*.)
20. *Utasítás*. 79–80. (II. 9. §. n) és o) bekezdés.)
21. RADÓ György–ANDOR Csaba: *Madách Imre életrajzi krónika*. II. kiadás, Bp., 2006. 535–537.
22. MADÁCH Imre: *Reformkori drámák*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2006. (Madách Imre m veí II. Drámák 2.) 25.
23. MADÁCH Imre: i. m. 110.
24. MADÁCH Imre: i. m. 149.
25. ANDOR Csaba: *Madách korai szerelmei*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2012. 68.
26. ANDOR Csaba: *Madách Imre és Veres Pálné*. Vanyarci Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, Vanyarc–Bp., 1998.
27. ANDOR Csaba: *Madách korai szerelmei*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2012. 52–55.
28. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000. 31–33.
29. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000. 39–40.

30. OSZK Kézirattára. Levelestár: Balogh Károly – Károlyné Huszár Annához. Alsósztrégova, 1861. május 22. Lehetséges, hogy Hanni zsidó volt, ezért nem szerepel az anyakönyvekben; erre utal az is, hogy az esküvője, a levélíró szerint, nem templomban, hanem a sztrégovai kastély udvarán volt.
31. ANDOR Csaba: *Madách szerelmi költészetének taxonómiája*. In *III. Madách Szimpózium*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 1996. 38–62.
32. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000.
33. I. m. 254.
34. ANDOR Csaba: *A nagy kolerajárvány Madách életében és fennmaradásában*. In. Andor Csaba: *Madách-tanulmányok*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2008. 34–54.
35. KOMJÁTHY Anzelm: *Önéletírás*. Madách Irodalmi Társaság, Szécsény–Budapest, 2000.
36. ANDOR Csaba: i. m.
37. RADÓ György–ANDOR Csaba: *Madách Imre életrajzi krónika*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2006. 1862-es év.
38. ANDOR Csaba: *Házasság elttől – válás után. Madách szerelmei*. Holnap Kiadó, Bp., 2002.
39. MIKSZÁTH Kálmán: *Fotográfiák a vármegye életéből I.*
40. ANDOR Csaba: i. m.
41. OSZK Kézirattára. Lónyay Etelka
42. *Lónyay Jánosné Lónyay Florentina emlékiratai I–IV*. Bp., 1891.
43. BECKER Hugó: *Madách Imre életrajza*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2004. 138.
44. MÖM II. 1131.
45. MÖM II. 1025.
46. SOMOGYI Sándor (szerk.): *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Bp., 1961. 10.
47. ANDOR Csaba: *Madách és Lisznyai*. In. *I. Fráter Erzsébet Szimpózium*. Csecsei Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, Csecse–Bp., 1999. 79–87.
48. ANDOR Csaba: *Ki volt Madách utolsó gyermeke?* Palócföld 1992/ 5. 433–440.
49. ANDOR Csaba: *Madách Imre és Veres Pálné*. Vanyarci Önkormányzat–Madách Irodalmi Társaság, Vanyarc–Bp., 1998.
50. ANDOR Csaba: *Madách szerelmi költészetének taxonómiája*. In. *III. Madách Szimpózium*. Bp., 1996. 38–60.
51. B[éla] K[ÁMÁNHÁZ]Y: *Erinnerungen an Emerich Madách*. Pester Lloyd 1880. jan. 24. 7.
52. ANDOR Csaba: *Kiket bújtatott Madách Imre?* In. *Ismeretlen epizódok Madách életéből I.* Madách Irodalmi Társaság, Bp. 1998. 153–196.
53. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 1996. 51.
54. ABAFI Lajos: *A szabadkőmészesség története Magyarországon*. Bp., 1993. (Reprint. A hasonló kiadáshoz illesztett személynévmutató pontos eligazítást nyújt.)
55. ANDOR Csaba: *Madách korai szerelmei*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2012. 14–15.
56. ANDOR Csaba (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Madách Irodalmi Társaság, Bp., 2000. 160. levél. („Csak igen kérek kedves jó Emim tőled a mi tehetségedbe vagyok, hogy vissza nyerjem kezeid közül a háládatlanok. – Irtad hogy irjak néki, de lehetetlen azt cselekednem.” Az utalás Madách Annával kapcsolatos. Ezt a 168. levél teszi egyértelművé: „Ha ellenem nem letetek volna, Vörös vár vissza vétele véget, azon háládatlant mindenképpen kizártam volna, a mit ugyan el fogok követni a menyire lehet hogy árthassak néki, én senkinek nem vétettem, *de könnyű ojanal ujját huzni a kőt már semit se vár.* –” Az itt említett pilisvörösvári családi birtok Madách Annát illette.)
57. ZÓLYOMI József: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Palócföld–Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Bp., 1995. 143–164.
58. MÖM II. 918–919.
59. ZÓLYOMI József: i. m.

FÜGGELÉK A.

Benes Istvánné: Fanni kézírása

El szőr Fanniról

Valóban feltételezhet , hogy lehet az „otthonteremt Éva” ideálképe. Szépérzék, kreativitás, harmónia, az érzés és értelem harmóniája, a n i sorsnak megfelelés, a beteljesítés szükséglete-vágya árad az írásképb l.

Az a fajta gy ztes alárendeltség, amely – sorsszer en – képes úrrá lenni még a halálon is. Micsoda ellentéte ez a fia életéért er s indulatokkal harcoló Majthényi Annának! Talán effajta sejtések-érzések színezték-árnyékolták be a koraéretten gondolkodó, de érzelmileg védtelen, túlérzékeny Madách lelkivilágát – akkortájt. (A hirtelen jött kamaszkor differenciálatlan érzelmei, a szeretet és a gy lölet levezetési problémái.)

Fanni két írása

A latin bet s írás – szándékát tekintve – „köszönt ”. Mind a tanult „szépírás” kivitelezésének, mind célját tekintve maximálisan megfelel produktum. (Ebben – paradox módon – az az egyéni, ami éppenséggel elfödi azt: a hibátlan tanult mintakövetés, mintatartás.) Az alkalomhoz ill , de nem er ltetett, hanem oldott magatartásforma, írásképp. Azonosulás a feladat, a szándék szellemével, ami lehet vé teszi a kivitelezés szinteségét.

Mégis, ez a sablonnak, formálásnak ennyire megfelel írás nem csupán bizonyos gyermeki lelkületet, de olyan technikai rutin hiányát is mutatja, amely még nem lépett túl a megszabott normákon, nem vált él gyakorlattá.

Összevetve a 3,5 évvel kés bb kelt levéllel: a gót bet s írásképp életessége, kiírtsága, rutinossága, érettsége, a részletmegoldások sablontól eltér jelenségei azt feltételezik, hogy ezt az írásformát el bb kezdte tanulni, régebben használja, mi több, anyanyelvi megalapozottság érlelte.

(Bár a két levél megírása közti id ben – Fanni korát tekintve – a hormonális hatások robbanásszer en hathatnak, a gyermekb l kamasz-

lánnyá, ill. koraérett n vé válás, és a manuális gyakorlat is sokat változthat az írásképen, de itt ezt nem gondolom elegend indoknak.)

Fanni és Osztermann József írásának összevetése

A gót bet s írás fegyelmezettséget, elszántságot, akaratot tükröz. Minden egyes irányváltás konfliktus-helyzet, szemrebbenésnyi megállást, töprengést–választást–döntést, és a választott irány, „út” végrehajtásának sikerét, eredményét tükrözi. Amikor-ahol az egyén „kibújik” a tanult, a sablon magatartási-gondolatmeneti formából, vagyis ott-abbban másképp vélekedik, vagy másképp oldja meg a problémát, a közmegegyezésben elfogadottól, az átlagember módjától eltér en – ezek az eltérések árulkodnak a valódi személyiségr l, ill. egyéni különösségr l. (Az átlagtól, a sablontól eltér bet formálásformák, hiányzó vagy többlet-részletek, stb. stb.)

Fanni gót bet s írásában több ilyen „f szerérték ” jegy fedezhet fel, amelyek – zavarba ejt en, de talán megoldást kínálva is – hasonlítanak Osztermann József – szintén gót bet s írását is különös, egyéni jelleggel dúsító jelenségekhez.

A gondolatmenet végére érve – talán nem túl nagy merészség az alábbi következtetést levonnom:

Fanni – feltehetőleg – úri nevelés és a magyar nyelv elsajátítása céljából (is?) került a Madách családhoz. A fiatal lány szellemére-lelkére mély nyomot hagyó tanára, talán apaképe is, Osztermann József volt. (Itt felmerül a kérdés: milyen lehetett a vér szerinti apa–apamin-ta?)

Fanni számára nagy jelent séggel bírtak a családnál elsajátítható ismeretek, magatartásformák. Engedelmes, igen értelmes lányka lehetett. Majthényi Anna szigora mellett – valószínűleg – üdít -vígasztaló hatással volt rá Osztermann József tudása, elméssége, szellemessége, paradox filozófiája. Saját írásába – f képp – Osztermann írásának e tulajdonságaira utaló jegyeit vette át Fanni.

Ilyen mintaátvétel – nem mindig, s t talán – eleinte sohasem tudatos. Nem mérlegeli az egyén, hogy miért tetszik neki, miért tartja szépnak-jónak, értéket képvisel nek, miért azonosul egy bizonyos kivitelezési

megoldással. Ám az írásban el forduló „út- és formaválasztás” szoros összefügg a magatartásformával, lévén a kézírás gesztusnyelv is.

Fanni nyitottsága, érdeklődése a külvilág iránt, ideálképző hajlama, sajátos élményvilágára, szellemi – s talán – biológiai termékenységére is utaló jegyek lehetnek ezek.

* * *

A szerkesztő jegyzete

Vegyünk észre, hogy az ifjú költő intellektuális környezetének köre – Benes Istvánné elemzésének köszönhetően – egyfelől valószínűleg a könyvnek nem témája, mégis fontos eredmény, hogy ezek szerint az az Osztermann József, aki nemcsak Fanninak, hanem Madáchnak is az első házitáncos volt, kiváló képességekkel rendelkezett. (Későbbi elemzés tárgya lehetne, hogy vajon Madáchnak is hasonló hatással volt-e, mint Fanninak? Madách és Osztermann József írásának összehasonlítása szintén ígéretesnek látszik.)

Ám, ha ilyen nagy hatással volt a tanító, akkor ez más szempontból is érdekes lehet. A vegyes házasságokkal (eltérő felekezettel) kapcsolatos társadalmi vita később kezdődött ugyan, de azért elő- és utóítéletek (legyünk tárgyilagosak, s ne különböztessük meg a kettőt!) már Madách gyermekkorában is léteztek. Ezek nem voltak erősek vagy túlzóak, sőt, a mai felfogáshoz mérten egyenesen megengedettek voltak, hiszen pl. Madách keresztapja evangélikus lelkész volt. De ennek ellenére léteztek. Egyfelől elzetes, ha úgy tetszik *apriori* elképzelések (ezeket szokás elítéleteknek nevezni), másfelől tapasztalat, hiszen mindenki szép számmal látott a rokonságában kedves és kedves tlen példákat rá (ezek az utóítéletek), végül a kettő egyéni és társadalmi eredményeként álló következtetések, amelyek időnként más eredményre vezettek, mint a társadalomtudósok „objektív” vizsgálatait (ezek a balítéletek, nehezebb fogalmazásban: téves ítéletek).

A reformkor első szakasza talán valamelyest felvilágosultabb lehetett, mint az utána következő korok (Madách anyja, merevsége, szigorúsága ellenére olyan apró, lényegtelennek látszó intimitást engedett meg a férjével való levelezésében, amire gyerekei sohasem ragadtatták magukat), tény, hogy a vegyes házasságokkal kapcsolatos aggályok csak az 1840-es években váltak témává.

Fanni számára Osztermann József személyének, személyiségének elfogadása, sőt tisztelete, egyben azt is jelentette, hogy katolikus létére egy evangélikus lelkész vált a példaképévé. Talán csak a szexuális készlet hiányzott ahhoz, hogy a későbbi férjénél két évvel fiatalabb tanító legyen a hitvese. De az mégis valószínű, hogy a „másság”, esetünkben másvallásúság elfogadásában azért lehetett némi szerepe. Így történhetett, hogy a katolikus Fanni, a kor szokásaival, elfogadott értékrendjével szemben, evangélikus férfi hitvese lett. Talán a lehetséges, érvekkel alátámasztható elemzések végső határát is átlépném, ha azt latolgatnám: vajon ez a „minta” visszaköszön-e abban, hogy Madách igen gyakran más vallású nőt kelet szerelmes? Úgy vélem, a lényegre illetően, ennek végképp nincs jelentősége.

A. Cs.

FÜGGELÉK B.

Fanni és Osztermann József levelének

hasonmása, átírata és fordítása

Osztermann József levelének átirata és fordítása
(Rákóczi Katalin)

Hochgeborne, Gnädige Frau!

Ob ich schon in dieser verhänglissvollen Zeit jeden Tag sehr oft an Ew. Gnaden und die mitgenommenen Theuern Angehörigen denke und erinnert werde, so biethet mir doch besonders der herannahende 26te dieses Monats jene Gelegenheit dar, wo ich mir Ew. Gnadens hohe Tugenden, von denen ich seit sieben Jahren Zeuge bin, mit jener seltenen Herzengüte, die ich so oft bewundert habe, ganz vorzüglich vergegenwärtige. Dieser Tag war sonst, wo ich Ew. Gnaden im Kreise der Lieben Angehörigen, die es nach Verhältniss ihres Alters zwar auf verschiene Art, doch alle insgesamt wirklich fühlen, wie sie Gott durch eine so treffliche und gute Mutter segnen und beglücken wollte, gesund, froh und heiter doch, auch für mich stets ein Freudenfest. Warum konnte es wohl diessmahl nicht so seyn! warum musste gerade jetzt dieser Tag, schon auch wegen der besondere Lage, in der sich Ew. Gnaden gegenwärtig befinden zum Tage traurigen Andenkens werden! So dachte ich oft schon, und so spricht mein Herz, das Ew. Gnaden jedes Glück zusagen und nie ein Missgeschinck zukommen lassen möchte. Indess finde ich doch in der Hoffnung Trost und Beruhigung, dass der da betrübet, vielleicht früher, als wir es vermuthen, auch wieder erheitern wird, und diess zwar dadurch, dass er Ew. Gnaden mit jenen Angehörigen, die sich gegenwärtig nach Hause sehnen, alle insgesamt bald wieder gesund und wohlverhalten zurückgeleiten werde. Gott gebe nur, dass es recht bald geschehe und somit Ew. Gnaden aus der jetzigen peinlichen Lage befreye.

Diesen Wunsch, zwar der allgemeine Wunsch aller zurückgeliebten Angehörigen, die Ew. Gnaden stets zufrieden und glücklich sehen wollen, theilet ganz besonders, Ew. Gnaden ehrfurchtsvoll die Hände

küssend und sich der fernern Gnade und Wohlgelegenheit empfehlend Ew. Gnaden

Alsó-Sztregova den 23ten Jul. 831

unterthänigster Diener
Joseph Ostermann mp.

Méltóságos, Nagyságos Asszony!

Ha már e végzetes id ben naponta igen gyakran Kegyelmedre és a megviselt drága Hozzátartozókra gondolok, e hónap közelg 26^{dika} mégis arra az alkalomra emlékeztet, amikor Kegyelmed tiszta erényeit, aminek hét éve tanúja vagyok, azzal a ritka szívjósággal párosulva, amit oly sokszor megcsodáltam, amit ma maradéktalanul felidézek. E nap máskor, amikor Kegyelmed a szeretett Hozzátartozók körében volt, akik koruknak megfelel en különböz módon, de mindannyian igaz érzelmekkel voltak Kegyelmed iránt, ahogy Isten ket egy ilyen kiváló és jó anyával megáldotta és boldogította, egészségben, vidámságban és örvendezve – nekem is mindig örömműep volt. Miért nem lehetett most is az! miért kellett ennek a mai napnak éppen most, márcsak a különös helyzet miatt is, amelyben Kegyelmed jelenleg van, szomorú emlékké válnia! Így gondolkozám gyakran, és így szól a szívem, hogy Kegyelmedet minden boldogság megtalálja, és a balszerencse ne érje el. Abban a reményben lelek vígaszt és megnyugvást, hogy az, aki szomorít, talán hamarabb mintsem gondolnánk, ismét felvidít, és pedig azért, hogy Kegyelmed azokat a hozzátartozókat, akik jelenleg hazavágyódnak, együttesen egészségben és épségben hamarosan visszavezérli. Adja Isten, hogy ez igen hamar megtörténjen, hogy Kegyelmedet a mostani kínos helyzetből megszabadítsa.

Ebben a kívánságban, bár ez minden visszamaradott hozzátartozó állandó kívánsága, aki Kegyelmedet állandóan megelégedettnek és boldognak szeretné látni, különösen osztozik, Kegyelmed kezeit tiszte-

lettel csókolva és további kegyelmébe és jóindulatába ajánlva Kegyelmed

Alsó-Sztregova, 1831. júl. 23^{dik}

legalázatosabb szolgája
Osztermann József sk.

Megjegyzés: A levélíró, a német nyelvhez igazodva, Joseph Ostermannként írta alá a levelét, ugyanakkor Madáchnak írt latin betűs levelének végén Osztermann áll; vélhetően ez utóbbi alakot használta, ha az anyanyelvén írt (fogalmunk sincs, hogy a szlovákot vagy a magyart tekintette-e annak).

Fanni levelének átírata és fordítása
(Rákóczi Katalin)

Hochgeborne, Gnädige Frau!
Euer Gnaden

pflegte ich nie aus Gewohnheit Glück zu wünschen, sondern immer mit dem gerührtsten Herzen der kindlichen Dankbarkeit. Erlauben Euer Gnaden, dass ich auch jetzt, diese mir so heilige Pflicht erfüllte, und für Euer Gnaden, als meine tief verehrte und ewig unvergessliche Wohlthäterin, alle Segenspendungen vom Allmächtigen erbitte. Möge doch der Himmel meine heißen Wünsche erhören! denn nur Thränen, nicht Worte vermögen, alle Gefühle der Dankbarkeit, die gegenwärtig mein Herz umschliessen, auszudrücken. Es soll auch daher meine vorzüglichste Pflicht seyn, das, was mein kindliches Herz empfindet, durch eine, dem Wunsche Euer Gnaden entsprechende Aufführung, an den Tag zu legen.

Möge die gerechte Vorsehung eine so uneigennützig Wohlthätigkeit, die Euer Gnaden stets an mir ausübten, reichlich segnen! Diess wünscht, tausendmal Euer Gnaden Hände küssend, und sich der fernern Gnade und Gewogenheit empfehlend, wie auch das Theure Fräulein vielmal grüssend und umarmend

Euer Gnaden

Szétsény am 17 July 1832.

dankbarste Dienerin
Fanny Szojka

Kegyelmességednek

sohasem megszokásból kívántam boldogságot, hanem mindig a gyermeki hála legmeghatottabb szívéből. Engedje meg Kegyelmed, hogy most is e nekem oly szent kötelességemnek eleget tegyek, és Kegyelmedre, mint mélyen tisztelt és örökké felejthetetlen jóakarómra a Mindenhatónak minden áldásáért könyörögjek. Bárcsak meghallgatná az Ég forró kívánságaimat! mert csak könnyek és nem szavak alkalmasak arra, hogy a hála érzéseit, amelyek szívemet körülölelik, kifejezzék. Éppen ezért a legszentebb kötelességem az, amit gyermeki szívem érez, hogy Kegyelmed kívánsága szerint azt kifejezhessem és bemutassam.

Adja az igazságos Gondviselés, hogy az oly önzetlen jótétemény, amivel Kegyelmed állandóan elhalmoz, gazdagon megáldassék. Ezt kívánja, kezeit ezerszer csókolva és a további kegyeibe és jóindulatába ajánlva, ahogy a drága Kisasszonyt is, sokszor üdvözölve és ölelve

Kegyelmed

Szécsény, 1832. július 17.

leghálásabb szolgálója
Szojka Fanny

FÜGGELÉK C.

Madách szerelmeinek ikonográfiája

A Madách-kutatásnak ez a területe szinte nem is létezik. 1926. dec. 23-án a Nagyvárad ismeretlen tudósítója tett közzé első ízben egy (vitatatható hitelesség) festményt Fráter Erzsébetről, *Madáchné egyetlen arcképe* címmel. Ezt a képet később több alkalommal megjelentették (pl.: Mohácsi Jenő: *Lidércke nyomában*, Tükör 1941/3. 109–112.), igen gyenge minőségben, és természetesen fekete-fehérben. Később elkerült egy 1865-ben készült fénykép is, amely Madách feleségét ábrázolta. Ez már valóban hiteles kép volt, egyik példányának hátoldalán ugyanis az ábrázolt személynek fiához, Madách Aladárhoz írt, keltezéssel ellátott dedikációja olvasható („Anyai Szeretettel / Szeptember 12 / 1865 / Madáchné Fráter Erzsébet”). Ma is ez az „etalon”, s ez vezetett ahhoz a feltételezéshez, hogy a költő egyik olajképén szintén a feleségét örökítette meg. [A Nagyváradban közölt képet Perédy György újságíró találta meg: 1990-ben lányánál, Perédy Adélnál volt a festmény. Madáchnak feleségéről festett olajképe a Nógrád Megyei Múzeumban volt, időről időre állították ki; a jogi viszonyok folyamatos változása következtében nehéz volna megmondani, hogy e pillanatban kinek a tulajdona. A fénykép leírás helyét nem ismerjük; az arról (s annak hátoldaláról) – valószínűleg a két világháború között – készült két üvegnegatív egyelőre a sorok írójánál van.]

Ami Madách többi szerelmét illeti, még rosszabb a helyzet. Lónyay Sándor, aki Menyhértnek és Etelkának a legközelebbi rokona volt 1990-ben (és abban az időben több mint 30 Madách-levél tulajdonosa), nem emlékezett rá, hogy valaha is látott volna akár festményt, akár fényképet, amely Etelkáról készült. Pedig biztosan volt, s talán ma is van, de ennek (sajnos) nincs jelentősége, hiszen soha többé nem azonosítható. (A régi albumokban általában elmulasztották feltüntetni, hogy kit ábrázolnak a fényképek.) Etelka 1896-ban hunyt el, egészen biztos tehát, hogy számos fényképen megörökítették. Hasonlóképpen dr. Ozory Aladár sem ismert olyan képet 1990-ben, amely dédanyját, Gyürky Amáliát (1826–1907) megörökítette volna. Érdekes módon ükanyja (Kapy Amália) portréjára még emlékezett, de annak a le-

írás helyével kapcsolatban sem tudott felvilágosítást adni. Más esetekben a ma élő leszármazottak megtalálása nem járt eredménnyel. Maradnak tehát Madách Imre rajzai és festményei.

Az alkotó csak ritkán magyarázta meg, hogy kiket látunk a képein. Unokahúgát, Huszár Annát, két rajzán is viszontlátjuk: mindkét esetben Madách Aladár adta meg a címet a verzón: „Huszár Anna”, ill. „Huszár Anna a mint a légy látja a plafondról” (Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: *Madách Imre rajzai és festményei*. Madách Irodalmi Társaság, Balassagyarmat–Budapest, 1997, 41. és 35. kép.) Sajnos, más esetekben sem az alkotó, sem a hozzátartozók nem nyújtottak eligazítást.

Egy esetben azonban mégiscsak lehetőség nyílik a találgatásra. Egy allegorikus rajzon ugyanis hat női portrét látunk, a központi férfiarc két oldalán elhelyezve (i. m. 52. kép). A lap alján, vélhetően egészen más időpontban, tintával írt, és a képhez mérten 180 fokkal elforgatott szöveg olvasható: „Vettem Aprilis 14^{én} 1845.” A középén, hosszanti irányban erőteljesen félbehajtott lap hajtogatási nyomának alapján azt kell feltételeznünk, hogy eredetileg a lap valamilyen küldemény tartója lehetett, s mivel utóbb fölöslegessé vált, a semmi más írást nem tartalmazó lapot Madách más célra, egy rajz elkészítésére használta. Eszerint tehát a jelzett dátum után készülhetett az alkotás, amelynek ikerdarabján (i. m. 51. kép) a bal felső férfiarc (fiának jegyzete szerint) Madách ifjúkori önarcképe.

Vegyük észre, hogy ingoványos talajon járunk, hiszen még az sem biztos, hogy Madách a szerelmeit örökítette meg a rajzán. Persze, ha Bérczy Károlynak az emlékbeszédében mondott intelmét komolyan vesszük: („ki kell jelentenem azonos meggyőződésemre, hogy soha író oly hasonló nem volt a világnak, mint az *Ember Tragédiájához* szerzője, hogy az író élete soha sem magyarázta oly világosan írói subjectivitását, az író élete soha oly világot nem vetett a világra, mint a jelen esetben [...]”), akkor azért nem is annyira önkényes ez a feltételezés. De hogy valójában ki kicsoda a rajzon, azzal kapcsolatban nincsen megnyugtató támpontunk.

Évekkel ezelőtt azt feltételeztem, hogy a bal oldalon legalul látható lány Lujza lehet. A jobb oldalon látható hölgyek közös tulajdonsága,

hogyan egyenesen maguk elé néznek, míg a bal oldalon felül lévő lány felfelé tekint, az alatta következő határozottan lefelé, míg a legalsó szinten erőtlenül felfelé néz. Ez utóbbi ábrázolás Madách egyik olajfestményén is visszaköszön, amely egy széken ábrázol, hátravetett fejjel (i. m. 63. kép), ám a személyek semmi esetre se lehetnek azonosak: a festményen viszonylag rövid és göndör a nő haja, míg a rajzon hosszú, és fodroknak semmi jelét sem látjuk. A tekintetét éppel emel a lány *talán* Lujza, ezt most már valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, ha csak a rajz vonalaiból nem lehet egyszer majd messzemenő grafológiai következtetésre jutni.

Most, miután Fanniról van egy képünk, ésszerűnek látszott annak összehasonlítása Madách rajzával. Az eredmény egyáltalán nem meglepő: az első (bal oldalon legfelül) szereplő rajz hasonlít a leginkább Szojka Gyulának édesanyjáról készített portréjára. Az korábban is valószínűleg látszott, hogy talán az időrend is szerepet játszhatott a portrék elhelyezésében, de egyfelől nem volt nyilvánvaló, hogy ki lehetett a költő első szerelme, másfelől joggal feltételezhető az is, hogy az allegorikus rajz konstruálásában más szempont is – konkrétan: bizonyos hölgyek szembeállításának – meghatározhatta a sorrendet. Ha most abból indulunk ki, hogy a Tragédia VII. színében a két nő: Izóra és Helene végletesen ellentétes, s közülük Izóra ihletet je egészen biztosan Lujza volt, míg Helene esetében nagyon valószínű, hogy Lujza „leánytársát”, Gyürky Amáliát látjuk viszont (maga a szerző írta a „Lujza leánytársához” verscím mellé Amália nevét), akkor a bal oldali középső nő, aki Lujzával ellentétben határozottan lefelé, a föld felé tekint, szintén vele azonosíthatjuk. Ez azonban csupán feltételezés, spekuláció. Megemlíteni is csak azért szükséges, mert talán a későbbi kutatásokhoz kiindulópontot adhat.

Meg aztán cáfolni is csak azt lehet, amit egyszer valaki, legalább homályos sejtésként, megfogalmazott. Márpedig a cáfolatok ugyanolyan fontosak a tudomány minden területén – tehát a Madách-kutatásban is –, mint a bizonyítékok, bizonyítások: mindenkori ismereteink bizonytalanságának mértékét csökkentik.

FÜGGELÉK D.
A két Fanni-vers

Emlékezés az els szerelemre

A következő oldalakon a két Fanni-vers található. Mivel az el z fejezetekben nemcsak a végleges versváltozatokból, de azokból is idéztem, amelyek eddig még nem jelentek meg, célszerű nek láttam a változatok és javítások közzétételét.

A verseket a költő helyesírásában, tehát betű híven adtam vissza, lábjegyzetekben jelezve az áthúzott korábbi szövegváltozatokat, ill., ahol túl sok a változtatás, ott bal oldalon ékzárójel (<>) között az áthúzott változatot, beljebb kezdve a véglegest (az esetleges közbüls változatot lábjegyzetben adom meg). Ugyancsak általában <> formájú zárójel között szerepelnek az áthúzott szövegrészek, szögletes zárójel között pedig ([]) a kikövetkeztetettek. Ahol az eredeti szöveg kikövetkeztetése nem sikerült, ott a szögletes zárójel közé kérdőjelet tettem ([?]). Mindez természetesen nem pótolhatja a versek majdani kritikai kiadását. Mivel azonban többször is nem publikált, áthúzott szövegrészekre történik hivatkozás, az egybevetések megkönnyítésére célszerű nek látszott a variánsok közzététele is. Ugyancsak emellett szól az az érv, hogy így az olvasó is új (a szerző által talán nem is sejtett) következtetésre juthat a versek és változatok tüzetesebb összehasonlítása során.

A versek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Fol. Hung. 1397. jelzet alatt lévő kéziratok között találhatóak.

Az *Emlékezés az els szerelemre* a 9. fólió verzóján kezdődik és a 11. rektóján fejeződik be: a közbüls 10. fólión, amely méretét tekintve is jelentősen eltér a környező lapoktól, a szerelmi versek tartalomjegyzéke található, amely valószínűleg utólag, de még a fóliók sorszámozása előtt került mai helyére (feltételezhetően maga a szerző helyezte oda). A „S hallgatván egymás szemébe néztünk” sor után ötágú csillag (É) áll, jelezve, hogy a betoldás külön lapon található: az említett sor utáni három versszak a 89. fólió verzóján szerepel, míg rektóján a vers véglegesnek szánt befejezése kapott helyet. A vers egyes részeit a szerző hatágú csillaggal (áthúzott x, vagyis: Ū) választotta el egymástól.

Az *Egy látogatás* első változata a 38. fólió verzóján és a 39. rektóján található, a második változat a 96. rektóján kezdődik, s ugyancsak a 39. rektóján, a második oszlopban végződik.

<Ringass, ringass pille szárnyú képzet!
Rég elmúlt időknek szép álmába,
Lengj el, lengj el egyszer még el ttem,
Els szerelem szent boldogsága. – –*>

Ringass, ringass pille szárnyú képzet!
Múlt idők álmába vissza vissza
Lengjen egyszer még el mbe képed,
Els szerelem te ég leánya! –

<Halvány arczczal látom a' gyermeklányn
Képzetemben, gyászba öltöztetve,
Bábját mostan feledé el ször
Mert testvérét vitték temet be.>

Látom t gyermek még s hajadon már
Gyászba ölték 's vitték társaságba
Bábjá mától rá már hasztalan vár
Kis testvérét hogy temetni látta.

<Reszketett a zajgó sokaság közt
Emberek l semmi jót nem vára
Emberek vivék ki játszó társát
'S hagyták árva testvérét magára:>

Reszketett a sok idegen arcztól
A vigasz meg úgy sajgott szívében
Semmi jót sem várhatott azoktól
Kik testvérét most vivék ki épen – –

*Köztes változat: „Els szerelemnek szent oltára”.

<Sorba jöttek vigasztalni tet,
Én ülök csak csendesen mellette*
És megosztva lelkének keservét
Néma búval sírdogáltam véle.>

Én ülök csak mellé néma ajkkal
Sirdogáltunk együtt s felmosolygánk
Nem kötöttünk frígyet nagy szavakkal
S öntudatlan már is frígyben állánk.

<Sirdogáltam míg felmosolygott,
S felmosolygtam én is, pirúla,
Nem köténk egymással semmi frígyet,
'S a' frígy köztünk már er sen álla.>

<Megcsókoltam t testvéri csókkal,
Bizalommal hajlott a' leány rám,
Érezé, hogy árván, elhagyottan
Állna, hogy ha én nem oltalmaznám.>

<Érzem én is, hogy véd je lettem
És ez érzet úgy felmagasztott
Hogy keblemben, általmelegíteni
Béfogadtam a' kicsinyke fázót.>

Érzé nélkül lem árva lenne**
Érzem én is, hogy véd je lettem
S a kicsiny fázó hogy át melengne
Szánakozva e kebelbe vettem.

*

*Köztes változat: „Én ülök csak némán oldalánál”.

**„Érzé hogy nélkül lem árva lenne”; majd az utolsó szó átjavítva: „volna”, végül ismét „lenne”.

<A lány báji fejledezni kezdtek,
Mindenik báját már születni láttam,
'S mint ha mind ezt én növeltem volna,
Úgy gyönyörködém virágzatában.>

< rzém még a' pajkos szell t l is,
Féltém a' sugártól, melly esett rá,
'S még sem értém keblem néma vágját:
A lánykát, hogy bírni is ohajtná.>*

*

<A lány n tt, tükröt kezdett keresni,
'S t kröt leltem én a' lány szemében.
füzérnek keresett virágot,
Én madárdalt hallani szerettem.>

N tt a lány, tükröt kezdett keresni,
T kröt leltem én a' lány szemében.
virág bokrétát ment ki szedni**
Én madár zenét hallgatni mentem.

<'S mert madárka ott danol leginkább,
Hol virágok gazdagon teremnek
Hogyha össze jöttünk a' ligetben,
Arról csak madár s virág tehetnek. ->

'S mert madárkák ottan hangicsálnak,
Hol virágok gazdagon teremnek
Hogyha lépteink találkoznak,
Arról csak madár s virág tehetnek. -

*Mindkét versszak két X alakú vonallal áthúzva.

**Köztes változat: „keresni”.

<Mint delejt két különz sarka
Egymást vonja czél és öntudatlan
Vágyunk sem vólt más mint [?]
Egymás mellett ülni nyugalomban.>

Mint delejt vágy és öntudatlan
Vonja egymást s együtt meg pihennek
Vágyunk sem vólt más mint hogy nyugodtan
Egymás mellett nézzünk a nagy égnek. – –

<Ott ülénk az ingó púha f ben
Kis szerencse koszorúkat kötve
Jól értettük, bár nem mondta is szánk,
Mindenik mit gondola mellette.>

Ott ülénk az ingó púha f ben
Kis szerencse koszorút kötözve*
Nem mondók, de sz nk érzette híven,
Mindenik hogy mit gondolt felette.

<S hogy ha a nap melegen sütött rám
És a' lányka meg nézett szemembe
Mindkett t l lelkem legmélyében
Egyaránt valék átmelegedve.>

Melegen nézett a nap reánk le
Mink meg egymásnak szemébe néztünk
S nem tudók hogy szem vagy napsugár-e
Amit l úgy által melegedtünk.

*Köztes változat: „Kötve kis szerencse koszorúkat”.

<Végre hogy ha távozánk egymástól,
Hittük, hogy vajh milly sokat beszélünk
'S hallgatók csak szíveink verését,
'S hallgatván egymás szemébe néztünk.>

Végre a leszálló est zött szét*
Azt hiv k temérdeket beszélünk**
'S hallgatók csak szíveink verését,
'S hallgatván egymás szemébe néztünk.

*

A lány báji mind inkább fejeltek
Mindenik bájt már születni láttam,
S úgy érzém mind álltalam teremtek
Mindenikre olyan büszke voltam.

< rizém t szell t l, sugártól.
Féltem, szivét hogy ha másnak adná
S még sem tudtam szívemnek vágyáról
A lánykát, hogy bírni is ohajtám.>

rizém a szell t l, sugártól.
Féltem, hogy ha másnak nyílani látom***
S még sem tudtam semmit is a vágyáról^o
A lánykát hogy bírni én ohajtom.

*Köztes változat: „Míg ha v[?] mentünk szét”.

**„Gondolván azt, hogy sokat beszélünk”.

***„látóm”.

^oJavítás közben tévedésb l maradhatott így; inkább: „vágyról”.

<Be volt töltve tiszta szerelemt l
Fent az ég és lent a föld egészen,
S még sem ismer k azt még nevér l
Csak mint istent százezer m vében>

Szerelemmel tölt be már az égt l
Föld poráig a világ egészen,
És nem ismer k azt még nevér l
Csak mint istent százezer m vében

S szentség sért nyelv ha tán ki mondja
E nevet – meg döbbenünk reája
S mint virágot szi szél ha rontja
El porlik szívünk* üde zománcza**

*

<Még soká merengtem áhitattal
A fűvön melly meghajolt utána,
És a' fát, hová bet met véste,
Egy világért nem cseréltem volna. ->

<Igy tölté el ártatlan szerelmünk
Áldásával a' földet egészen,
'S még sem ismer k azt még nevér l,
Csak mint istent százezer művében.>

*Eredetileg: „sz nk”.

**Az egész „A lány báji mind inkább fejteltek” kezdet rész külön cédulán (89. verzó) található betoldás.

<'S hogyha szentségsért nyelv kimondja
Édes álmainknak közepette,
Hogy, mit érzünk szerelem, fagyaszt[ón]
Rontott volna e' szó szíveinkre. ->*

*

<Folyt a' kor ez öntudatlan üdvben,
Hej de mink nem érez k folyását,
Nem volt nekünk tegnap, nem volt holnap,
Melly kit zi a gyönyör határát.>

Folyt a' kor ez öntudatlan üdvben,
Hej de mi nem érez k folyását,
Ifju szívnek holnap és ma nincsen
Hogy kit zze a hajnal határát,**

<Nem kérdeztük, hogy mi lesz mind ebb l
S jött a búcsú, nekem válnom kellett,
Át karoltam egyszer még a' kedvest,
Ajkam, ajkára csókot lehellet>***

Mellyet ébred lelünk elé fest
S jött a búcsú, nekem válni kellett,
Át karoltam egyszer még a' kedvest,
Ajkam, ajkára csókot lehellet

*Mindhárom versszak két-két X alakú vonallal áthúzva; nyilván ennek a helyére szánta Madách az el z , külön lapon álló betoldást.

**„Hogy kit zze kisszer határát”.

***Alatta áthúzott sor; fizikai helyéb l és tartalmából ítélve közbüls változat lehetett: „Illyen csók egy éjre is der t fest”.

<Voltak szemben száz fényes remények,
Nyílt el ttem zajos életpálya,
'S csendesen gondoltam csak magamban:
Boldog, aki bődögíthat lányka.>

Száz merész terv hívott, hogy kívánjam
Menni kell, merre a lélek z hajt*
'S csendesen gondoltam csak magamban:
Lányka boldog, aki bődögít majd.

<Óh de amint csókokkal el ször
Ellenkezve elpirúlt szerényen,
'S én felforralt keblemhez szorítám
'S hosszabb volt a csók, mint volt külömben.>

Óh de amint csókokkal el ször
Ellenkezve elpirúlt szerényen,
Hangja el halt a nagy szívverést l
'S hosszabb volt a csók, mint volt külömben.

<Érezém, hogy a kit olly kicsínyen,
Árván vettem egykor kebelemre,
Megn tt ott, hogy bétölté egészen
És az árva én leszek nélk le.>

Érezém, hogy a kit olly kicsínyen,
Árván vettem egykor e kebelbe,
Ugy megn tt, hogy bétölté egészen
És nélk le árva sz m leendne.

*Köztes változat: „Száz tündér hitt millyet a szív óhajt”.

<Érezém, hogy ez nem testvércsók volt
Mellyben olly nagyon égett arczája,
És a' bődög tán én is lehetnék,
Kit majd bődögítand a' leányka.>

Érezém, testvéri csók nem úgy ég
Mint amellyt l így kigyúla arcza,
És a' bődög tán én is lehetnék,
Kit majd bődögítand a' leányka.

*

<El rohantam mégis messze, messze,
Ragyogó küzdés után epedtem
Merítettem tele poharakkal
Élvezet s ingernek tengerében.>

El rohantam mégis; intve inte
Ragyogó harc izgató varázsa*
A zajgó lét ismeretlen élve**
El borított mint tengernek árja***

<Mámorában a' zajongó napnak
El fásútnak hittem már e' keblet,
Hej de éjjel! álom szállt le hozzám
'S benne a' lány mosolya derengett.>

A csörömpöl nap mámorában
El fásútnak hittem már e' keblet,
Ah de éjjel! álom szállt le hozzám
'S benne a' lány arcza ott derengett.

*,„Fényes harc izgató nagyra vágya”.

**„kéje”.

***„El borított mint tenger hulláma”.

<Vissza, vissza vont szellem karokkal,
Mint folyót a' messze tenger árja
S az zokogva fut leg szebb vidékr l
Érzi, megnyugvás csak ottan várja.>

Vissza, vissza vont szellem karokkal,
Könnyet ejte az örömpohárba – –
Szemrehányás társult a mosollyal*
Óh jövök jövök – lelke virága.**

*

<Megjövök, nászünnepet találtam
Én nyujtók bokréját a' mátkának,
Reszketett kezem az esküvésnél
Harmat renge kelyhén a' virágnak.>

Megjövök, nászünnepet találtam
Bokréját nyujtottam az arának,
Reszketék, és elsápadva láttam***
Harmat renge kelyhén a' virágnak.

<Vajh mi harmat csepp az drága lélek?
A virágot nem harmatban szedtem. – –
Halvány lett , halvány lettem én is,
'S most sugám el ször, hogy szerettem.>

Vajh mi harmat csepp az drága lány hisz
A virágot nem hajnalban szedtem. –
Halvány lett , halvány lettem én is,
'S most sugám el ször, hogy szerettem.

*Két közbüls javítás: „S úgy megtölté szemrehányásokkal”, majd „Némán sújtván szemrehányásokkal”.

**„Óh megyek megyek – lelke virága.”

***„Reszketék, de esküv jén láttam.”

<Síri hangja vólt e' szó szivemnek,
S olyan édes még most is emléke,
Hej ha kúnja már illy bódogító,
Millyen üdv lehet szerelmünk üdve.>

Síri hang vólt e most született szó
És emléke még is millyen édes
Kúnja is ha már illy bódogító,
Milly végetlen üdvre lenne képes – –

*

<Óh ha most, mid n az élvezetnek
Habzó kelyhét halványan ürítem,
És a' hangos szív rideg magányát
Nem tudom mégis hogyan feledjem:>

<Gondolok e' csendes örömökre,
Mellyek voltak lepke hímes szárnya,
Gondolok e' csendes bánatokra,
Édesbbekre mint mennyek országa>

<Könnyezem, mert vissza hozni ket
Isten sem bír elég hatalommal,
Könnyezem, mert sokat t rt lelkemben
A fogékonyság is már már elhal,>

<Pille szárnyain a' képzeletnek
Vissza szállni e szép kor álmába,
Mint az agg jégmosolyától el fut
A gyermek játékoknak varázsa.>*

*Mind a négy versszak két-két helyen X alakban áthúzva; az alábbi javítás a 89. fólió rektóján található.

Óh ha most sokat próbált szívemmel*
Melyet meg nem ráz már bú viharja
Mint a sziklát – ám de fény özönnel
A mosolygó nap sem aranyozza

Gondolok e csendes örömökre**
Mint a lepke hímes tünde szárnya***
Gondolok mind e szelíd keservre°
Édesebbre mint az üdvnek álma°°

Úgy vagyok mint agg ki gyermekének°°°
Játékát könnyel s mosolygva nézi
Néki mind örökre elveszének
S már többé varázsukat sem érti.

*„Óh ha most ily meg fásúlt kebellem”.

**Az els változat valószínűleg „örömökre”, majd „boldogságra”, végül ismét „örömökre”.

***„Melyek voltak lepke tünde szárnya”, majd a „lepke” a „pille” szóra javítva.

°„Gondolok e szelíd bánatokra”.

°°„Édesberekre mint isten hárfája”.

°°°„Úgy érzem mint agg ki mindenkinek”; majd az utolsó szó javítva: „gyermekeknek”, végül „gyermekének”.

Egy látogatás

[Els változat]

Ezer lemondás közt kifáradt lelkem
Egyetlen egy pillantásért sovárog
A boldogság' ígéret országába
Mellyb l olly rég szám zve tart az átok.

Mert mit magában hasztalan keres már
Másban szemlélni is olly jól esik még
A szívnek, – úgy mint aggnak unokákban
Izlelni a' tavaszt melly elveszett rég.

El hát az egykor olly kedves leányhoz,
Hadd lássam egyszer még meg új körében;
Hadd lássam még meg melly egykor enyém volt
Az édes sűgárt ragyogó szemében.

Hadd halljam az édes szót ajakáról
Mint egy viszhangját boldogabb napoknak
Tán egy eltévedt sűgár engem is ér
Egy el hervadt virága tavaszomnak.

Fel fel, rep ltem tajtékzó lovammam [!]
Hogy szált a' por, hogy hányt a patkó szikrát
És jól esett, hogy elkábúlt fejem nem
Hallotta meg szívem vad dobogását.

Le száltam végre a' deszka palánknál
Akászokkal volt az kör l ültetve
Óh milly bizonytalan volt minden léptem
Óh milly sok érzés tódult kebelembe

Hogy szólítom meg, hogy fogom találni
Hogy hatja majd meg hirtelen jövősem
Hej hogy ha boldog, hej ha tán nem boldog
Mint fáj majd nékem az s ez egyenl en.

A tágas udvarban jólét tenyészett
'S körében a' rend volt a' házi isten
Ott gabna kazlak áltak, itt faboglya
Magas kútágas nyújtózott középen

Oldalt gyümölcsös ringatá áldását
'S néhány virággy illatát szórá el
Míg a' háttérben tornáczon kicsiny ház
Ált koszorúzva tengeri cs vekkel.

Szelíd baromfi küzde életéért
Élénk zsinattal fürgén tolakodva
Ajtóban ált a' gondos házi asszony
'S kis adományát mosolyogva szórta.

Meg látott végre, elfogúltan lépett
Nehány lépést üdvözlés l el mbe
Csak olyan volt mint az imént mid n még
Szárnyas kegyenczinek étkét hintette.

Kezet nyújtott, kezet rázott er sen
Míg én karom alig bírám emelni,
Bevezetett 's egy ácsorgó suhancznak
Parancsolá a' férjet fel keresni.

Ott ültünk; a sok édes gondolatból
Nem volt alkalmas elmondásra egy sem
'S míg beszélt a' házi gazdaságról
Én múlt 's jelen között kapcsot kerestem.

Óh n ön olly szép, olly virágzó most is
És én azóta nézze millyé lettem,
Ki hinné hogy mi játszó társak voltunk
És, és szerettük egymást szebb id ben.

Most mint testvérgally, mellynek egyikét a'
Gondos kertész meleg szobába tette
Míg a' másik kör l a' tél viharzott
Egymásra lelkünk már alig ismere.

Hagyjuk barátom e gyermekbeszédet
Viszonzá 's kezét válamra tette
A mámor el múlt, annak így kell lenni,
Mert sz nk az ábránd tengerébe veszne.

Akkor szerettünk 's boldogak valánk-e
Bár édesen, még is gyötörtük egymást
rjöng vágyunk messze fenn csapongott
És a' valóban nem lelénk megnyugvást.

Mennyit könyeztem álom képeinkért
Ön a' köny t le égeté csókjával
Férjem le törli csak, de kárpótlásúl
Megismértet egy új, kedves világgal

Teremtve mint istenség járok benne
'S kör lem minden hálásan virágzik
Férjem becs l, s létem szerény arczáról
A meglelégedés csókja sugárzik.

Most lépett a' szobába házigazdám
Nyugodt képpel de szívés indulattal,
Kezet fogott, és üdvözlése közben
Hellyel kínált meg 's gondüz szivarral.

Nézd mond a n szelíden mosolyogva
Hajdan imádómat itt mutatom be
Óh n e' hang, e nyíltság sz m titkával
Mély t rdőfés vólt remeg lelkembe.

A férj mind erre nyugodtan mosolygott
Még szívesebb lett – – Óh még csak nem is félt
Pedig becs li csupán azt a' hölgyet
Kiért bennem olly r lt szenvedély élt

Kir l tudtam szeret 's mégis gyötörtem
Egy pillantásért mellyet másra ejtett,
És hogy ha sírt, és hogy ha sírtam én is
Kéjlgve élvezém e kínos könnyet.

Piros pofájú gyermekek robogtak
Be ekkor, harsány és zavart beszéddel,
Egy kép miatt vitáztak, rángaták azt
Anyám anyám kiáltának itéld el.

Meg ismerém a' képet, én festettem
Helyébe a' lány nyujtott kis virágot,
Még a' virág hervadtan keblemen vólt
És a' képpel már pajzán gyermek játszott.

A n ítélte leg kissebb fiának
Csókolva álták t kör l mind szépen
A n simítá ezt, csókolta aztat
'S mint dús gyümölcsfa állott a' középén

Távrolról néztem e' családi képet
Szót nem lelék a' néma gondolatnak,
Meg tört szivem, hogy t így kelle látnom
Közötte a' vidám gyermek csoportnak

Láttam vonásival férje vonásit
Eggyé olvadva mint megannyi vádlót,
Hogy másnak birtokául adta mind át
Mi nálam egykor a leg szentebb vágy vólt.

Néztem magamba, s látva h szerelmem
Virági mind mi üresen maradtak
Ah így többé miért miért csodáljam
Ha szemeimb l köny cseppek fakadtak.

Érzém mi szép lehet jó gyermekekben
Megifjodottan újlag fel élni
El játszni vélek újra a' gyermek kort,
Tündéri álmán újra fel hev lni.

És végre hogy ha szemföd borít el
Meg tudni van még aki majd sirasson
Ki küzd helyettünk és ki hamvainkra
Áldást rebegve még egy gyász füzért fon.

Míg így kid lve mint a száradó fa
Emlék nélk l a' múltban, és jöv ben
Remény nélk l mint el zengett költészet
Mint hulló csillag a' csillagdús égen.

Átkoznom kell a' fenhéázó lángot
Melly porköréb l az egekbe vágya,
Mert nem maradt a' ház kicsíny oltárán
Hol jóltev n melengethet sugára.

Mért nyargalózott b sz elem gyanánt melly
Csendes lakokra pusztulást idéz csak
'S feldúlva mindent füstöl romok közt
Átkot szerez és feledést magának. – –

Ki sompolyogtam lassan a' szobából
Jól érzém nem való e' csendlak nékem – –
El nyargalék az éjnek tengerében
'S nyomasztó érzeményekkel szívemben.

Egy látogatás

[Második változat]

Csak egy pillantást még a' boldogságba
Óh hogy kíván, hogy sóvárog szívem,
S ha ön magában többé nem találja
Még jól esik, ha azt másban lelem.

Mint a szül a gyermek örömeiben*
Megifülvén örömet talál**
Csak egyszer lássalak még életemben
Én is, ki egykor mindenem valál. –

Talán egy hangod mint viszhang a múltból
Egy elnémult hűrt sz mben felverend,***
Talán egy eltévedt szép szemsugártól
A múlt reám halvány árnyat vetend°.

Fel fel – sima deszkás palánkhöz értem°°
Szerény akácok állták azt kör l°°°
El gondolám még egyszer szép beszédben
Hogy mondom el – szívem mint fél ör l.

El gondolám hogyan fogom találni
Be toppanásom majd hogy hatja meg
Bú lészen-é arczán vagy kedv sugári –
S imé szívem szorúl – térdem remeg

* „Mint agg mosolygva nézi unokái”.

** „Játékait miket rég elfeledt –”.

*** „Felver szívemben egy rég néma hűrt”.

°A „múlt” és a „reám” szavak között: „emléke”.

°° „Fel fel – s el értem a deszkás palánkot”.

°°° Részben olvashatatlan áthúzott sorkezdet: „Akác[?] illat virág”.

A tágas udvar jólétet lehellett
Ott gabona kazlak itt fa boglya állt
Magas kút ágas nyújtózott középett
Gyümölcsös kertből a kis ház kivált.

Fa tornácán arany csövek füzéri*
Baromfi had zsbajgott ajtaján
Mosolygó arczzal állott közöttte
És kis keze tartott rendet csupán.

Meg látott végre és el mbe lépett
Arczán mosolya meg sem változott
Er sen fogta a' kezem kezébe
Míg én karom sem birva álltam ott.

Parancsolá egy ácsorgó suhancznak
A férjet fel keresni, s bé menénk
Hallgattam – nem hivén alkalmasnak
El mondni mit oly szépen rendezék.

Ön most is oly szép szóltam végre még is
Mint az** iker galy mely ablakban állt
Amíg társára a tél hó lepelt visz
Az benne már rokonra sem talál –***

Hagyjuk barátom a gyermekbeszédet
A mámor el múlt s így kell j nie –
Örvénybe zné megtörné a szívet,
S szerelmünk egykor böldegítá-e?

*„Fa tornácán tengeri [?]”.

**„egy”.

***Áthúzott, olvashatatlan variánsok.

Nem, nem, gyötörtük egymást bár szeretve
Ön a köny t csókkal le égeté
Férjem le törli csak – de ah helyette
A béke földjét tárta sz m elé.*

Teremtve jarok és rendezve benne
Áldás gyanánt kíséri léptemet
A megelégedésnek szi fénye
A szenvedély viharjai helyett

Most lépe a szobába házi gazdám
Nézd monda a n , régi kedvesem –
Ah e nyíltság szívemnek drága titkán
Mint árulás oly szörnyen fájt nekem.

A férj nyugodt maradt, még szívesebb lett**
Tréfát vegyített üdvözlésibe
Óh jaj még csak nem is félté a hölgyet
Kiért e szív oly annyit szenvede

Pedig tudám szeret – s még is gyötörtem
<Egy> Leperg könnye fájó kéjt adott
csak becs li – 's hol poklot kerestem
Én, csendes tanyát bír lelteni ott.***

*„A béke új földre vezeté”.

**Két áthúzott sorkezdet és egy áthúzott sor:

„Mosolygva

Nyugodt mosolylyal jött a férj el mbe

Kezet szorított”.

***„Csendes lakot bír lelteni mégis ott”.

Piros pofájú gyermekek robogtak
Be ekkor éles szóváltás között*
Kicsinyke képet rángattak koboztak
Anyám Anyám ítélj e kép fölött –

Én rajzolám azt egykor – ismerém jól
Helyette a lány egy rózsát adott
A hervadt rózsza most is szivemen vólt
S a képért** pajkos gyermek birkozott.

A n ítélte leg kissebb fiának
'S meg csendes lve állták mind kör l –***
Míg ezt simítva csókot adva annak^o
Emelkedett ki a csoport köz l^{oo}

Mint dús gyümölcsfa. – Elszorúlva néztem
E b vös képet – búsan csendesen^{ooo}
A gyermekarcz – a n – mosolyga fényben
És mégis oly rosszúl esett nekem.

*„Be ekkor egy kis képért versenyezve”.

**Eredetileg: „képpel”.

***„'S meg csendes lve állták t kör l – –”

^o„Simítva ezt és csókot adva annak”.

^{oo}„Gyümölcsfaként t nt a csoport kör l”.

^{ooo}Eredetileg:

„Mint dús gyümölcsfa. – E családi képet
Távolról néztem – búsan csendesen”.

A férfi vonásival láttam vonásit
Eggyé olvadva – óh jaj mennyi vád
Hogy mindazt amit szivem ohajtott, hitt
Egy boldogabb embernek adta át.*

Magamra néztem aztán s sz m virágit
Látván hogyan maradtak <mind mind> üresen
Érzém nem az enyém már e világ itt
S el sompolyogtam – árva idegen.

*„Egy bóldogabbnak lett tulajdona”, majd „Egy bóldogabb kebelnek adta át”. A vers-
szak után nyolc sornyi áthúzott, olvashatatlan szöveg.

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium	199 5	39. Kálnay Nándor: Csesztve község...		25. VIII. Madách Szimpózium		61. Madácsy Piroska: A Tragédia üzenete a franciáknak	
2. II. Madách Szimpózium	199 6	40. Madách Aladár művei. II. Próza	200 5	26. Madách Aladár művei. I. Versek	200 2	62. : :	200 9
3. Fráter Erzsébet emlékezete I.		41. Horánszky Nándor: Az alsósztrigovai Madách-síremlék		27. IX. Madách Szimpózium			
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija		42. XII. Madách Szimpózium		28. Imre Madách: A Traxedia do Home			
5. III. Madách Szimpózium		43. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája		29. Enyedi Sándor: Az e. t. bemutatói I.		63. Lisznyai Kálmán válogatott versei	
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei		44. Imre Madách: Die Tragödie des Menschen		30. X. Madách Szimpózium	200 3	64. XVI. Madách Szimpózium	
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba:	199 7	45. Radó György–Andor Csaba: 200 Madách	200 6	31. Imre Madách: Moses (angol fordítás)		65. Pollák Miksa: Madách Imre és a Biblia	
8. IV. Madách Szimpózium		46. Madách Imre: Reformkori drámák. (M. I. művei II.)		32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách- irodalom (1993–2003)	200 4	66. XVII. Madách Szimpózium	201 0
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből	199 8	47. Bárdos Dávid: Madách Imre beszéde		33. L. Kiss Ibolya: Erzsí tekintetes asszony		67. Blaskó Gábor: M. I. „Az e. t.” c. művének magyar nyelvű kiadásai	
10. Andor Csaba: M. I. és Veres Pálné		48. XIII. Madách Szimpózium		34. Becker Hugó: Madách Imre életrajza		68. Andor Csaba: Utolsó szerelem. Madách és Borka	
11. V. Madách Szimpózium		49. T. Pataki László: Kit szerettél, Ádám?		35. XI. Madách Szimpózium		69. Madách Imre: A Tragédia dalai / Lucifer	201 1
12. Fejér László: Az e. t. bemutatói	199 9	50. Imre Madách: Die Tragödie des Men- schen Textbuch von Kriszti(na) Horváth		36. Árpás Károly: Egy Madách-beszéd elemzése		70. Tragédia-átfordítások Karinthy Frigyes írásaiban	
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg		51. Emerici Madách: Tragoedia Hominis		37. Madách Imre: Zsengék. (M. I. művei I.)		71. XVIII. Madách Szimpózium	
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok		52. Imre Madách: La tragedia del hombre		38. Papp-Szász Lajosné: Két Szontagh- életrajz			
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium		53. XIV. Madách Szimpózium	200 7				
16. VI. Madách Szimpózium		54. Andor Csaba: A siker éve: 1861					
17. Imre Madách: Di tragedye funem mentshn	200 0	55. Madách Imre: Átdolgozott drámák. (M. I. művei III.)					
18. Majthényi Anna levelezése		56. Varga Magdolna: Körök és koszorúk	200 8				
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás		57. Máté Zsuzsanna–Bene Kálmán: Madách Imre lírája					
20. VII. Madách Szimpózium		58. XV. Madách Szimpózium					
21. Imre Madách: Tragedy of the Man		59. Andor Csaba: Madách- tanulmányok					
22. Fráter Erzsébet emlékezete II.	200 1	60. Enyedi Sándor: A Tragédia a színpadon					
23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium							
24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt							

72. Borsody Miklós: A philosophia mint ön-álló tudomány, s annak feladata	75. Kozocsa Sándor: Madách: Az ember tragédiája. Műbibliográfia	
73. Katalin Podmaniczky: La réception de la <i>Tragédie de l'homme</i> d'Imre Madách dans le monde germanophone	76. XIX. Madách Szimpózium	
74. Andor Csaba: Madách korai szerelmei	77. Madách Imre: A „nagy mű” árnyékában (M. I. művei IV.)	201
	78. XX. Madách Szimpózium	3

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

Madách Imre: Az ember tragédiája	200	Szilágyi Géza: Válogatott írások	200
Andor Csaba: Százegy aforizma	2	Vágvölgyi Jenő: Ha elmennek a gólyák	7
Györe Balázs: A jámbor Pafnutij apát keze vonása		Arany János: Toldi (angol–magyar)	
Palágyi Menyhért: Madách Imre neje	200	Györe Balázs: A valóságban is létezik	
	3	Andor Csaba: Teofília	
Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok		Vágvölgyi Jenő: Az Irgalom Völgye	
Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel Magyarország hülyeire	200	Andor Csaba: Fogókérdés	200
	4	Györe Balázs: Krízis	8
Antal Sándor: Ady és Várad		Bene Zoltán: Út	
Györe Balázs: Mindenki keresse a saját halálát		Vágvölgyi Jenő: Torzulatok	
Tomschey Ottó: A XVIII–XIX. század magyar költői / Hungarian poets of the 18 th –19 th centuries		Emőd Tamás: Írás a palackban	200
Andor Csaba: Ízes étkek	200		9
Horváth Beatrix: A lélek útjain	5	Karinthy Frigyes: Így írsz te	201
Györe Balázs: A megszólítás ábrándja			0
Guy de Maupassant: Az örökség	200	Török Ferenc: Történelem-Vadász	
	6	Árpás Károly: Tűnődések, vélekedések	
Bene Zoltán: Legendák helyett. 11 történet		Révész Anna–Vágvölgyi Jenő: Az ötödik szolgáló	
györgy józsef: egy józsef története		Bálint Alice: A gyermekszoba	201
Vágvölgyi Jenő: Érkezés		pszichológiája	1
		Árpás Károly: Gondolatok a nyelvészet témaköréből	
		Török Dániel: Isten szántóföldje	
		Bárdos József: Arany János körül	201
			2
		Rufolph Damilianus: Karcolatok	
		Andor Csaba: Ízes étkek (2., bővített)	201

Györe Balázs: Ha már ő sem él, kérem olvassanak elégetni

kiadás)

3

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését, és kiadványainak megjelenését.

Adószámunk: 18066452-1-06
Címünk: 6720 Szeged, Dóm tér 1–4.
Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 16200106-00118853
www.madach.hu

Társaságunk a F városi Bíróság 2001. augusztus 11-i 9.Pk.61.263/1994/12. sz. határozata értelmében közhasznú szervezet.

